

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

LÜTFİ KIRDAR'IN SİYASİ HAYATI

Yüksek Lisans Tezi

Olca SOĞUK

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT

İzmir-2017

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Olca SOĞUK isimli adayın hazırladığı “*Lütfi Kırdar’ın Politik Yaşamı*” başlıklı **YÜKSEK LİSANS** tezi ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddesi uyarınca / / 2017 tarihinde ve saat’de yapılmıştır. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda, adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

☐ KABUL edilmesine	☐ Oy Birliği
☐ RED edilmesine	☐ SaltÇoğunlukla

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı		
Üye		
Üye		
Üye		
Üye		

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Lütfi Kırdar’ın Politik Yaşamı*”adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2017

Olca SOĞUK

ÖZET

Bu çalışmada, Dr. Lütfi Kırdar'ın, Cumhuriyet tarihinin önemli ve kritik evrelerini içeren Milli Mücadele yılları, Tek Parti Dönemi, 2. Dünya Savaşı süreci, çok partili siyasal hayata geçiş ve 27 Mayıs darbesini de içine alan dönemde oynadığı aktif siyasi rol ve bu rolün Türk Siyasal Hayatındaki dönemsel kırılma noktalarına etkileri incelenmiştir.

Lütfi Kırdar'ın Cumhuriyeti inşa eden kadrolar arasında yer alması, Milli Şeflik Dönemi politikalarından bağımsız bir siyasi anlayış benimsemesi, belediyeçilik alanında gerçekleştirdiği devrim niteliğinde çalışmalar, politik yaşamı boyunca sergilediği karakteristik tutum ve davranışları nedeniyle Türk basını tarafından oldukça fazla sevilmesi ve benimsenmesi, 2. Dünya Savaşı sürecinde kritik öneme sahip devletlerin büyükelçileriyle olan yakın dostluğu münasebetiyle sürecin en az zararlı atlatılmasına sağladığı katkılar ve görev yaptığı dönemlerde halk tarafından bu denli sevilmesine rağmen Türk Siyasi Tarihinde adının neredeyse unutulacak noktaya gelmiş olması araştırma konusunun tarafımızca ilgi duyulmasına neden olan sebepleri arasındadır.

Araştırmada, Dr. Lütfi Kırdar'ın politik yaşam evreleri tespit edilerek kaynak taraması yapılmış; bu evrelere ait toplanan veriler karşılaştırma yoluyla ele alınmış; tarihi belgeler ışığında dönemin yaşayan tanıklarından alınan bilgiler tahlil edilerek, Lütfi Kırdar'ın yakın dönem Türk Siyasi Tarihine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. 1935 yılından itibaren Türk bürokrasisinde adını duyurmaya başlayan Kırdar, 11 yıllık İstanbul Valiliği süresi boyunca gerçekleştirdiği çok sayıda icraat, tek parti döneminin parti-devlet bütünleşmesine karşı verdiği mücadele ve siyasi duruşuyla dikkatleri üzerine çekmiştir. 27 Mayıs Darbesi ile hem kişisel, hem de siyasi yaşamının sonuna gelen Kırdar, çok partili siyasal sistemlerde de bağımsız ve tarafsız bir politika sergilenebileceğini ve siyasi etiğin ülke yönetiminde ne kadar elzem ve pragmatik olduğunu savunmaktan geri durmamıştır.

Araştırma, Atatürk'ün milli mücadele dönemi ile başlayan ve cumhuriyetin kuruluşunu ve devrimleri kaçınılmaz kılan süreçte en yakınında bulunan ve tarihin

tozlu raflarında unutulmaya yüz tutmuş devrimci, çağdaş bir siyaset adamının, Dr. Lutfi Kırdar'ın, tarihteki yerini ve önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lutfi Kırdar, Milli Mücadele, Tek Parti Dönemi, İstanbul Valiliği, 27 Mayıs.

ABSTRACT

This study focuses on the active political role played by Dr. Lütü Kırdar during the most critical period in the history of the Turkish Republic, encompassing the National Struggle, the single political party period, the Second World War, the transition to a multi-party political system, and the coup of May 27; and the effects of his role on the periodic breaking points in Turkish political life.

The topic of this research is of particular interest for the following reason: Dr. Kırdar was a member of the group of people that founded the Turkish Republic; he held a political point of view that was independent of the politics of the National Leadership period; many of his municipal accomplishments were revolutionary in nature; he was favored greatly by the Turkish media, mainly due to his demeanor and behavior; his close relations with the ambassadors of key States of the Second World War helped the Turkish nation to come through the period with the least damage; and he was well liked by the public during his term in office. Yet, he has been all but forgotten in Turkish Political History.

The study includes a review of literature covering the various stages in Dr. Lütü Kırdar's political career; the collected data has been processed using the method of comparison. Information gathered from living witnesses has been analyzed in light of historical documents, and used to determine Lütü Kırdar's impact on recent Turkish Political History. Kırdar was well known in bureaucratic circles after 1935. During his 11 years as the Governor of Istanbul, he drew considerable attention with his performance, his struggle against party-state integration of the single-party period, and his political stance. The coup of May 27 ended Kırdar's political career and cost him his life. He proved that one can be independent and politically neutral even in multi-party systems, and always advocated the indispensability of political ethics in governing a country.

The present study has endeavored to reveal the role and importance of Dr. Lütü Kırdar in Turkish history: a revolutionary, a contemporary political figure who was very close to Atatürk throughout the period beginning with the war of

independence, the period that made the establishment of the Republic and its reformsinevitable; a man who is almost forgotten in the dusty annals of history.

Key Words: Lutfi Kırdar, The National Struggle, Single Party Period,Governorship of Istanbul, May 27th.

ÖNSÖZ

Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na, Cumhuriyetin ilanından çok partili hayata geçiş sürecine kadar Türk Siyasetinde ve yönetim hayatında etkin ve unutulmaz bir rolü oluşu, Dr. Lütfi Kırdar'ın politik yaşamını inceleme isteğinde bulunmamın birincil nedenidir. Cumhuriyet yönetiminin adı herkesçe bilinen bir yöneticisi olmasına rağmen hakkında spesifik olarak herhangi bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması da bu çalışmada beni heyecanlandıran ikinci bir husustu. Zaman ilerledikçe, araştırma derinleştikçe ve bir takım tarihsel verilere ulaştıkça konunun üzerimde yarattığı sorumluluğu da derinden hissetmeye başladım. Zira Vali ve Belediye Başkanı olarak görev yaptığı Manisa ve İstanbul vilayetlerinde halk tarafından ziyadesiyle sevilen bir devlet adamlığından Yassıada'da yargılanırken dünyaya gözlerini yuman bir sanık sıfatına düşmesi sürecinde yaşananlar, aynı zamanda bir dönemin siyasetindeki kırılma noktalarını da gözler önüne sermekteydi.

Cumhuriyet tarihinde İstanbul vilayetine en uzun süre (1938-1949) valilik yapmış olan Dr. Lütfi Kırdar'ın bu dönemde İstanbul'a kazandırdığı sayısız eser, hizmet ve kazanımın yanı sıra; Adnan Menderes'in son hükümetinde (23. Hükümet) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak Türk Dış Politikasına etkileri ve faaliyetleri bu çalışmanın kapsadığı konular arasındadır. Bu çalışmanın salt bir biyografi değil, Lütfi Kırdar'ın İstanbul Valiliği ve Sağlık Bakanlığı dönemini de kapsayan ve bir döneme ışık tutmaya çalışan akademik bir çalışma olması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma sırasında beni çeşitli kaynaklara yönlendiren ve araştırma sürecimde desteklerini esirgemeyen saygıdeğer insanları da burada anmak isterim. Her şeyden önce konu belirleme sürecimde beni yönlendiren, bana olan güvenlerini her defasında dile getiren ve başarmam hususundaki inancıyla beni daima motive eden Tez Danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Türkan Başyigit'e; araştırma sürecim boyunca kişisel arşivini en ince ayrıntılarına kadar bana açmaktan hiçbir zaman imtina etmeyen, döneme tanıklığı ile değerli bilgilerini ve yaşanmışlıklarını çalışmam için büyük bir sevinç ve heyecan içinde benimle paylaşan ve üstün

nezaketiyle beni evinde misafir eden Dr. Lürfi Kırdar'ın oğlu Emekli Büyükelçi İktisat Doktoru Sayın Üner Kırdar'a; araştırma sürecimin başlangıç aşamasındaki değerli yönlendirmeleri için Sayın Ayhan Kızıltan'a sonsuz teşekkürlerimi sunar; çalışmamdaki maddi ya da manevi herhangi bir eksiklikten kendimi mesul tutarım.

Olcay SOĞUK

İzmir/2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	I
YEMİN METNİ	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
EKLER LİSTESİ.....	XIV
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN SON YILLARINDAN CUMHURİYETİN

İNŞASINA LÜTFİ KIRDAR'IN SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1.Çocukluk ve Gençlik Yılları	5
1.2. Milli Mücadele Dönemindeki Faaliyetleri ve Katkıları	7
1.3. Cumhuriyet'in İlk Dönemindeki Faaliyetleri ve Ülke Hizmetine Katkıları	9
1.3.1. İzmir Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü	9
1.3.2. Kütahya Milletvekilliği	10
1.3.3.Manisa Valiliği	11
1.4. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kentleşme ve İstanbul Valisi Lütfi Kırdar	15
1.4.1.İstanbul'un İmar Planının Esasları.....	20
1.4.2.İmar Planı Uygulanmadan Hemen Önceki İstanbul	22
1.5. İkinci Dünya Savaşı'nın Patlak Vermesi ve İstanbul.....	28
1.5.1.Savaş Sürecinde İstanbul'un Siyasi Sorunları	29
1.5.2.Savaş Sürecinde İstanbul'un Ekonomik Sorunları	33

İKİNCİ BÖLÜM

KIRDAR'IN II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINI DA İÇİNE ALAN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ, İSTANBUL'A KAZANDIRDIĞI YAPITLARI

2.1. Yol Faaliyetleri	42
2.1.1. Yolların 1939'daki Durumu.....	42
2.1.2. Yapılan Yollar.....	42
2.2. Milli Eğitim Faaliyetleri.....	45
2.3. Su İşleri İle İlgili Faaliyetleri.....	46
2.4. Temizlik İşleri İle İlgili Faaliyetleri	47
2.5. İETT Faaliyetleri	47
2.6. Sağlık ve Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	48
2.6.1. Cerrahpaşa Verem Hastanesi	49
2.6.2. Haseki Çocuk Hastanesi	49
2.6.3. Süleymaniye Doğumevi.....	49
2.6.4. Darülaceze	50
2.7. İmar Faaliyetleri.....	51
2.7.1. İstanbul (Tarihi Yarımada) Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler..	54
2.7.2. Beyoğlu Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler	56
2.7.2.1. Gazi Köprüsü	56
2.7.2.2. Şişhane Meydanı	57
2.7.2.3. İstiklal Caddesi-Serkildoryan Bloku	57
2.7.2.4. Taksim Meydanı.....	57
2.7.2.5. 2 Numaralı Park	59
2.7.2.6. İnönü Gezisi	60
2.7.2.7. Spor ve Sergi Sarayı.....	60
2.7.2.8. Açık Hava Tiyatrosu	64
2.7.2.9. Opera Binası.....	65
2.7.2.10. İnönü Stadı	68
2.7.2.11. Zincirlikuyu Mezarlığı	70
2.7.3. Üsküdar-Kadıköy-Bostancı-Çamlıca Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler	70
2.7.3.1. Üsküdar İskele Meydanı	70
2.7.3.2. Haydarpaşa Köprüsü ve Rıhtımı	71
2.7.3.3. Kadıköy İskele Meydanı	71

2.8. Kültürel Alanlarda Yapılan Faaliyetler	72
2.8.1. Halkevleri.....	72
2.8.2. Belediye Tarafından Tanzim Edilen ve Yaptırılan Müzeler.....	73
2.8.2.1. Atatürk İnkılâbı Müzesi	73
2.8.2.2. Tevfik Fikret – Edebiyat-ı Cedide Müzesi.....	73
2.8.2.3. İstanbul Belediye Müzesi ve Kütüphanesi.....	74
2.9. Halka Ucuz Konut Sağlama Politikası	75
2.10. Belediye Gelirleri	75
2.11. Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü	76
2.12. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı İken Almış Olduğu Ödüller.....	77
2.13. Lütfi Kırdar ve Türk Basını	78
2.13.1. Dönemin Siyasi Yapısı ve Basın	78
2.13.2. Lütfi Kırdar’ın Basına Bakışı	81
2.13.3. Valilik ve Belediye Başkanlığından Ayrılması Süreci ve Türk Basını ..	84
2.13.4. Vali Kırdar’la İlgili İstanbul Halkının ve Türk Basınının Tutumu.....	93
2.14. Manisalıardan Davet.....	97
2.15. İstanbul’a Veda.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE

VALİLİKTEN VEKİLLİĞE LÜTFİ KIRDAR

3.1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul ve Lütfi Kırdar.....	101
3.1.1. Ekonomik Etkiler.....	101
3.1.1.1. Milli Korunma Kanunu	102
3.1.1.2. Varlık Vergisi.....	104
3.1.2. Siyasi Etkiler.....	109
3.2. CHP İle Yol Ayrımı.....	110
3.3. Çok Partili Siyasal Sistem ve Dr. Lütfi Kırdar.....	112
3.3.1. DP’nin Yükselişi.....	112
3.3.2. DP İktidarda.....	114
3.3.3. 1954 Genel Seçimleri ve Lütfi Kırdar’ın DP ile Yakınlaşması	118
3.3.4. DP’nin 2. İktidar Dönemi (1954-1957)	121
3.3.5. DP’nin Son İktidar Dönemi ve Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar	127

3.4. Dr. Lutfi Kırdar'ın Sağlık Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri	130
3.5. Ülkeye Son Hizmet	132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARBEDEN VEDAYA LÜTFİ KIRDAR

4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi	134
4.2. Darbeye Giden Yolda Dış Dinamiklerin Etkisi	139
4.3. Darbeye Giden Yolda İç Dinamiklerin Etkisi.....	144
4.4. Yassıada Yargılamaları ve Dr. Lutfi Kırdar	146
4.5. Olaylı Cenaze Töreni.....	150
4.6.Ölümünün 10. Yılında ve Sonraki Yıllarda Kırdar'ı Anan Türk Basını	156
SONUÇ.....	158
EKLER.....	163
KAYNAKÇA.....	185

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1.: 1939-1948 Arasında Yapılan Ana Yollar

Tablo 2.2.: 1938-1948 Arasında Yol Yapım Cetveli

Tablo 2.3.: 1938-1943 Arası İl ve Belediye Bütçesinden Halkevlerine Yapılan Nakdi Yardım

Tablo 3.1.: Varlık Vergisinin Mükellef Sayısı, Tahakkuk ve Tahsilat Tutarları

Tablo 3.2.: İstanbul'daki Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kökenlerine Göre Dağılımı

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Lütfi Kırdar'ın Fotoğrafı.

Ek-2: Lütfi Kırdar, oğlu Üner Kırdar'la beraber.

Ek-3:5. Devre Milletvekili Kartı.

Ek-4: 8. DevreMilletvekili Kartı.

Ek-5: 10. DevreMilletvekili Kartı.

Ek-6: Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi.

Ek-7: Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi.

Ek-8: Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi.

Ek-9: Lütfi Kırdar'ın Yassıada'dan ailesine gönderdiği mektup.

Ek-10: Cumhuriyet, 25.09.1949

Ek-11: Vatan, 27.10.1949

Ek-12: Hürriyet, 03.09.1949

Ek-13: Son Posta, 28.10.1949

Ek-14: Son Saat, 23.08.1949

Ek-15: Kırdar'ın tayini hakkında karikatür, Akşam, 29.09.1949

Ek-16: Kırdar'ın yaptırdığı Taksim Meydanı, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-17: Kırdar'ın yaptırdığı İnönü Stadyumu, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-18: Kırdar'ın yaptırdığı Atatürk Bulvarı, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-19:Kırdar'ın yaptırdığı Harbiye Açık Hava Tiyatrosu, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-20: Manisa'daki Faaliyetleri, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-21: Manisa'daki Faaliyetleri, Üner Kırdar Arşivi.

Ek-22:18 Eylül 2015 tarihinde Üner Kırdar ile gerçekleştirilen görüşme sırasında çekilen fotoğraf.

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
A. g. a.	:Adı geçen arşiv
A. g. e.	:Adı geçen eser
A. g. m.	:Adı geçen makale
ATASE	:Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
BBC	:British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Şirketi)
Bkz.	:Bakınız
BM	:Birleşmiş Milletler
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
CENTO	:Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	:Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CKMP	:Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMK	:Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	:Çeviren
DP	:Demokrat Parti
Gnkur.	:Genelkurmay
Habitat	:Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı
Haz.	:Hazırlayan
HP	:Hürriyet Partisi
ICEC	:International Convention and Exhibition Center (Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı)
İETT	:İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel
MBK	:Milli Birlik Komitesi
MEH	:Milli Emniyet Hizmeti
MP	:Millet Partisi

NATO	:North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Ögütü)
NKVD	:Narodniy Komissariat Vnutnennih Del (Sovyet İçişleri Halk Komiserliğı)
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
s.s.	:Sayfa sayısı
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCK	:Türk Ceza Kanunu
TDV	:Türk Diyanet Vakfı
TİİKP	:Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
Yay.	:Yayınları

GİRİŞ

20. yüzyıla yıkılma sürecinde giren çok uluslu yapıdaki Osmanlı Devleti, Mustafa Kemal'in önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele süreciyle birlikte, pek çok gizli kahramanın da ortaya çıkmasını sağlayan bir ulus devlete evrildi. Kurtuluş mücadelesinde emeği geçen bu kişilerin kurucu kadrosunu oluşturduğu genç cumhuriyet, kendi devrim kanunlarını gerçekleştirerek devletleşme sürecini inşa koyulmuştur. Mustafa Kemal'in öncülüğünde bir yandan vatanın savunması için yıllarını veren bu kadro, diğer yandan da devrimlerle toplumu ulus-devlet sürecine hazırlamayı ihmal etmemiştir. Dr. Lütfi Kırdar, bu kadro içerisinde milli mücadeleden çok partili hayata kadar çok sayıda çalışmaya ve yeniliklere imza atmış, ancak bu çalışmalar günümüze dek açığa çıkarılmamıştır. Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç, tüm bu çalışmaları kanıtlarıyla sunmak ve Lütfi Kırdar'ın Atatürk'ün yakınında bulunan devrimci kadroların içindeki yerini ortaya çıkarmaktır.

Tarih sahnesine Balkan Savaşları ile birlikte çıkan Kırdar, vatan savunmasındaki yerini, çok sevdiği mesleğinin askeri kadrolarındaki tabip teğmen ünvanı ile almıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, mesleği gereği çeşitli sağlık ve sosyal yardım kurumlarında gerçekleştirdiği başarılı idarecilik görevleri, onun milletvekilliği, Valilik ve Belediye Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı görevlerinin önünü açmış ve uzun yıllar bürokraside kalmasını sağlamıştır. Çalışkanlığı ve disiplini ile Atatürk'ün ve Celal Bayar'ın takdirini kazanan Kırdar, bürokraside gösterdiği yetenekleriyle de dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Genç cumhuriyetin bürokrasisinin şekillenmeye, bürokratların bu yapıya hem eklemlenip hem ayak uydurmaya çalıştığı bu dönemde sivrilmesinin temel nedeni, Kırdar'ın liyakattan taviz vermeyen tavrı ve halkçılığı modernizmle harmanlayan yönetim anlayışdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin pek çok alanda olduğu gibi o dönem Osmanlı Devleti'nden devraldığı sorunlardan biri de İmarcılık ve şehirlerin yeniden

yapılandırılması sorunuydu. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarından itibaren pek çok savaşa girmiş, bu savaşların neticesinde pek çok Anadolu kenti yanmış, yıkılmış, zarar görmüş ve Anadolu'nun demografik yapısı tamamen değişmişti. Savaşların yol açtığı yıkım, bulaşıcı hastalıkların neden olduğu ölümcül salgınlar, sermaye birikimi ve yerli girişimciliğin olmayışı¹ belediyelerin çoğunu kendi kaderine terk etmiş; şehirlerin çehresi halkın çektiği sıkıntının adeta bir portresi haline gelmişti. Belediyeler halkın yol, su, ulaşım, sıhhi, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaktan acizdi.

Osmanlı Devleti'nden tüm bu sorunları devralan genç Cumhuriyet, belediyeçilik alanında bir yeniden yapılanma sürecine girmiş, çıkardığı bir takım kanunlarla çeşitli alanlarda belediyeleri yetkilerle donatmış ve hizmet alanlarını genişletmiştir. Bunlar arasında yer alan ve 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile beraber Ankara ve İstanbul'da belediye ve valiliğin birleşik bir idarede bütünleşmesi öngörülmüştür². Dr. Lütfi Kırdar bu kanunla beraber önce 1936 yılında Manisa Valiliğine, ardından 1938 yılında Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı en stratejik ve önemli kenti olan İstanbul'a Vali ve Belediye Başkanı olarak atanmış ve her iki şehirde gerçekleştirdiği hizmetleri ile hem halk tarafından benimsenmiş hem de Türk Basını tarafından takdir edilmiştir. Bugün İstanbul'un silüetini yansıtan pek çok eser onun döneminde inşa edilmiş ve İstanbul bugünkü çehresine büyük ölçüde Lütfi Kırdar'la beraber kavuşmuştur. Sadece Vali ve Belediye Başkanı değil aynı zamanda CHP İstanbul İl Müfettişi de olan Lütfi Kırdar, Atatürk'ün daveti üzerine İstanbul'a gelen ünlü şehir planlamacısı Fransız Mimar Henri Prost'la birlikte kısıtlı ekonomik bütçeye rağmen İstanbul'un Nazım Planını uygulayarak şehrin Cumhuriyet Döneminde yapılan ilk parkı olan İnönü Gezisi başta olmak üzere Tarihi Yarımada, Galata, Beyoğlu, Kadıköy ve Üsküdar gibi önemli semtleri modern bir yapıya kavuşturmuştur. İstanbul Belediye Başkanlığı ve valiliği döneminde yaptığı tüm bu çalışmalar ve halkçı yönetim anlayışıyla İstanbulluların sevgisini ve takdirini kazanan Lütfi Kırdar, hem bu vesile ile hem de Cumhuriyet Tarihinde İstanbul'a en uzun süre Vali olarak hizmet etme sıfatı ile de tarihe adını

¹ Korel Göymen, "Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri", **Amme İdaresi Dergisi**, C.32, S.4, (Aralık 1999), s.68.

² Behiç Çelik, "Türk Belediyeçiliğinin Tarihsel Gelişimi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.4, (Mayıs-Haziran 1995), s.593.

yazdırmıştır. O, “...her aydın bir İstanbullu kadar sevdiğim...”³ dediği İstanbul’a yalnızca bir resmi görev olarak bakmamış, İstanbul’un imarını ve gelişimini kendisi için bir ideal olarak görmüştür.

Lütfi Kırdar, başarıyla yürüttüğü İstanbul Valiliği görevinden 1949 yılı Aralık ayında alınarak Şam’a büyükelçi tayin edilmek istenmesi üzerine görevinden ayrılmış ve aynı ay içerisinde yapılan ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi’nden Manisa Milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1950 yılındaki genel milletvekili seçimleri sonrası çok partili hayatta kendi parti yöneticileri ile fikir ayrılığına düşen Lütfi Kırdar, 1954 yılında Demokrat Parti Listesinden İstanbul Bağımsız Milletvekili olarak meclise girmiş ve daha sonra Demokrat Partiye geçmiştir. 1957 seçimlerinde yine Demokrat Partiden milletvekili seçilmiş ve 23. T.C. Hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görevini 27 Mayıs 1960 tarihine kadar sürdürmüştür. O tarih, hem Cumhuriyet Tarihinde hem de Kırdar Ailesi nezdinde unutulmayan bir tarih olacaktır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Osmanlının son yıllarından Cumhuriyetin ilk on beş yılına kadar olan süreçte Lütfi Kırdar’ın kişisel ve siyasi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Osmanlının son dönemlerinde dünyaya gelişi, işgal altındaki Anadolu topraklarında vücut bulan Milli Mücadeleye katılması, Sıhhi İmdat Reisi olarak Kurtuluş Savaşı Kadrolarında yaptığı çalışmalar incelenmiştir. 2. Dünya Savaşı yıllarında Vali ve Belediye Başkanı olarak atandığı İstanbul’da; savaşın yarattığı siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla nasıl başa çıktığı; savaş süresince nasıl bir strateji geliştirdiği ve savaş tehdidine karşı İstanbul için hangi kritik kararlar aldığı açıklanmıştır.

İkinci bölümde, 1938-1949 tarihleri arasında görevlendirildiği İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı döneminde gerçekleştirdiği çalışmaları ve yönetim anlayışı ele alınmıştır. Kurtuluş Mücadelesinin enkazından kurulan genç Türkiye Cumhuriyetinin en stratejik kenti olan İstanbul’un sorunlarını nasıl ele aldığı, ne tür çözümler ürettiği, hangi projelere imza attığı, Valilik döneminde gerçekleşen olaylar ve Kırdar’ın bu olaylara yaklaşımı incelenmiştir. Genç cumhuriyetin yönetici kadrolarında gerçekleştirdiği faaliyetleri ortaya konulmuştur. Valiliği süresince basınla olan ilişkileri, çok sevdiği İstanbul Valiliği görevinden ayrılma nedenleri ve ayrılma sürecinde yaşadığı sıkıntılar bu bölümde yer almıştır.

³Cumhuriyet Devrinde İstanbul, (Haz.: İstanbul Belediyesi), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, s.8.

Üçüncü bölümde, çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte Dr. Lütfi Kırdar'ın Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak Demokrat Parti'ye geçiş nedenleri, Demokrat Parti saflarında gerçekleştirdiği Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevi, bu dönemdeki siyaset anlayışı ve ortaya koyduğu çalışmalar aktarılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde, 27 Mayıs 1960 Darbesi, darbeye giden yolda dış ve iç dinamiklerin etkileri, darbe sonrasında yaşananlar, Lütfi Kırdar ile beraber Demokrat Parti kadrolarının Yassıada'daki yargılanma süreçleri ve Kırdar'ın yargılanması sırasında geçirdiği rahatsızlık nedeni ile hayattan ayrılışı incelenmiştir.

Bu çalışma, Dr. Lütfi Kırdar'ın, İstanbul'da birkaç kuruma adı verilmiş bir isim olmanın çok daha ötesinde; İstanbul'u İstanbul yapan pek çok yapı, meydan, alan ve semte hayat vermiş; Cumhuriyet Tarihi'nin kilit süreçlerinde yer almış ve kritik görevler ifa etmiş bir devlet adamı olarak Türk Siyasi Hayatındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN SON YILLARINDAN CUMHURİYETİN İNŞASINA LÜTFİ KIRDAR'IN SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1.Çocukluk ve Gençlik Yılları

Cumhuriyet Tarihi'nin önemli yönetici kadroları arasında yer alan Lütfi Kırdar, 15 Mart 1889 yılında Osmanlı'nın, o dönemki adı Şehr-i Zor⁴ olan Kerkük kentinde dünyaya gelmiştir. Sultan IV. Murat Dönemi'nde, Türkmenistan'dan göç edip, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kerkük iline yerleşen Bayat Türkmenlerinden ve aynı zamanda Kerkük'ün tanınmış eşrafından ve köklü ailelerinden olan Kırdarzade ailesine mensuptur. Babası Kerkük'ün tüccarlarından ve vilayet meclisi azası Abdüssamet Bey, annesi Ayşe Hanımdır. Büyük babaları Hacı Mustafa ve Hacı Habib Efendiler de uzun yıllar Vilayet İdare azalıklarında ve Belediye Reisliklerinde bulunmuş kişilerdir. Hem babası hem de aile köklerinden gelen bu yönetici vasfı, ileriki yıllarda Kırdar'ın da bu alanda çalışmalar yapmasını sağlayacak ve Kırdar yaptığı yenilikçi çalışmalarla Türk Belediyeciliğine çok sayıda katkıda bulunacaktır.

Çocukluk çağı Kerkük'te geçen Kırdar, ilk ve orta tahsilini bu şehirde yaptıktan sonra Bağdat'a giderek lise tahsilini burada tamamlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında İstanbul'a gelerek İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi'ne giren Kırdar, staj sınıfında iken Balkan Harbi'nin patlak vermesi üzerine gönüllü olarak harbe iştirak etmiş ve o zamanki adıyla Hilal-i Ahmer olan Kızılay'ın Hadımköy Hastanesi Heyet-i Sıhhiyesinde görev almıştır⁵. Ardından 1913 yılında Tıbbiyeden mezun olarak meslek hayatına resmen başlayan Kırdar, ilk olarak 23 Temmuz'da Necef Belediye Tabipliğine, 16 Eylül'de de Musul Vilayet Seyyar

⁴Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), (Haz.: BOA Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Yay. No. 11, Ankara, 1993, s.31.

⁵Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, TDV Yay., Ankara, 2002, s. 123.

Tabipliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alınmış ve Osmanlı askeri kadrolarına katılmıştır⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Güney Cephesi'nde, Cemal Paşa'nın emrindeki 4. Orduda Yedek Tabip Yüzbaşı⁷ olarak görev alan Dr. Lütfi Kırdar, tabur ve sıhhiye bölümü tababetlerinde bulunduktan sonra, 1915 yılında Taberiye Hastanesi Başhekimliği, 1916 yılında Lübnan'da Ayn Tura mevkiinde Darüleytamlar Müdürlüğü ve Başhekimliği görevlerinde bulunmuştur. O dönemin Beyrut Amerikan Koleji Müdürü Bayard Dodge'un: "...düzgün bir eğitmen kadrosu ve yetenekli bir müdür atandı..." dediği yetenekli müdür Askeri Tabip Lütfi Bey'dir⁸. O dönem yaklaşık üç bin kadar Ermeni çocuğun kaldığı Ayn Tura Yetimhanesi'nde⁹ yardımcıları Halide Edip Adıvar ve Reşit Galip ile birlikte çocukları salgın hastalıklara karşı koruma görevini üstlenen Kırdar, burada gerçekleştirdiği başarılı çalışmalarının meyvesini yıllar sonra İstanbul'da nasıl aldığını, oğlu Üner Kırdar şu şekilde açıklamaktadır: "*Bir gün evimizin kapısı çaldığında, babamı görmek ve elini öpmek istediğini söyleyen iki delikanlı ile karşılaştım. Onlar yıllar önce babamın müdürlüğünü yaptığı Ayn Tura Yetimhanesinde büyümüş iki öğrencisiydi. Kendisini ziyaret etmek için gelmişlerdi. Babamın o anki duygularını tarif edemem, göz yaşlarına hakim olamadım.*"¹⁰

1.Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, bir aralık Musul Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü'ne getirilen Dr. Lütfi Kırdar, Mütareke yıllarında İstanbul'da bulunan Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğü'nde Sağlık İşleri Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Bu görevde iken, o vakitler 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadele'ye katılma kararı almıştır¹¹.

Bu süreçte ilk olarak, Mustafa Kemal'in Erzurum'daki muhacirlere yardım yapılmasını istemesi üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 3. ve 5. Sağlık kurullarının Başkanı olarak Erzurum'a gitmiş ve buradaki sağlık teşkilatlarını sevk ve idare etmiştir.

⁶ Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi, Sümer Basımevi, Ankara, s. 4. (Üner Kırdar Arşivinden alınmıştır.)

⁷ A.g.a., s. 55.

⁸ Selim Deringil, "Antura Yetimhanesi", **Altüst Dergisi**, S.15, (Nisan-Haziran 2015), s.38.

⁹ A.g.m., s.39.

¹⁰ Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

¹¹ Rakım Ziyaoğlu, **İstanbul Kadıları Şehreminleri Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971 İdari-Siyasi**, Akgün Matbaası, İstanbul, 1971, s.333.

1.2. Milli Mücadele Dönemindeki Faaliyetleri ve Katkıları

1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan Mondros Mütarekesi sonucu İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal etmesi üzerine hiçbir yerde düzen kalmamış, savaş sırasında zayıflamış olan asayiş iyice bozulmuştu. Savaş sırasında türeyen eşkıyalık her tarafta çoğalmaya başlamış; soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler alıp yürümüşü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin, Erzurum ve çevresi ise Ermeni çetelerin yuvası olmuştu. Her bölge, her şehir kendini kurtarmak için elinden geleni yapıyordu. O tarihlerde Erzurum'da da tıpkı yurdun dört bir yanında olduğu gibi evler ve binalar yıkılmış, zorlu savaş koşullarında uzun süre tarım yapılamadığından halk aç ve perişan kalmıştı. Açlık ve sefaletle bağlı olarak bulaşıcı hastalıklar da artmıştı. Bütün bunlara ek olarak Ermeni çetelerinin zulmü karşısında bunalıp evini barkını terk eden ve Mondros Mütarekesi ile birlikte çizilen sınırların ötesinde kalan Müslüman Türk nüfusun tekrar Erzurum'a dönmesiyle birlikte nüfus oldukça kalabalıklaşmış, Erzurum'da yerleşik olan halka yetmeyen konut ve beslenme olanakları tamamen yetersiz hale gelmişti¹². Tüm bu zor şartlarda İstanbul'dan Erzurum'a gelen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı bir heyet Erzurum ve Erzurum'a bağlı idarelerde altı ay kadar kalmış ve bu bölgede yardım faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Heyetin Erzurum'da faaliyet gösterdiği süre aynı zamanda Mustafa Kemal'in Erzurum'da geçen günlerini ve Erzurum Kongresi'ni de kapsamaktadır. Heyetin başkanı, Erzurum'da Milli Mücadele'nin temelleri atılırken, bu kutsal mücadeleye gönül veren ve kurtuluşa kadar her safhasında yer alacak olan Dr. Lütfi Kırdar'dır. Lütfi Kırdar'ı Erzurum'da kendisi gibi doktor olan Refik Saydam karşılamıştır. Lütfi Bey, Erzurum'a geldiğinde, dış düşmanlara karşı ulusal bir duruş sergileyen yurtseverlerle tanışmış ve Anadolu'da doğmakta olan bağımsızlık ateşini yüreğinde hissetmiştir. Bu vesileyle görevine bir an evvel başlayan Lütfi Bey, Erzurum ve havalisini karış karış dolaşmış, en ücra kazalara dahi yardımların ulaştırılmasını sağlamıştır¹³. İstanbul'da halktan aldığı yardım ve destekle Erzurum'da yine halk için imkanlarını seferber eden Heyet, savaşın yol açtığı kaos ortamında yorgun ve güçsüz düşen halka bir nebze de olsa

¹² Dursun Ali Akbulut, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Erzurum Vilayetindeki Yardımları", *Atatürk Dergisi*, C.1, S.3, (Mayıs 1989), s.30.

¹³ *A.g.m.*, s.31.

moral vermeyi başarmıştır. Heyetin Erzurum ve havalisindeki çalışmaları Erzurum'da neşredilen Albayrak Gazetesi'nde şu şekilde yer almaktadır:

"...Heyet, biri heyet reisi Doktor Lütü, diğeri Doktor Şekip Beylerin idarelerinde ikiye ayrılarak münavebeten (dönüşümlü olarak) mülhakata (Bağlı idari birimlere) çıkmışlardır.

Lütü Bey, Beyazid, Diyadin, Karakilise (Ağrı), Tutak, Hasankale kazalarına uğrayarak bu kazaları vilayetin diğerkazalarından pek ziyade fakir, muhtaç, haneleri harap, pek ziyade sefalet-i hayatiye içinde bulunmakla her kazada muhtacını (ihtiyaç sahiplerini) kaza nahiye merkezlerinde toplayarak, çamaşır, erzak tevzi ederek hastalarına bakmış, köy muhtarlarına, kaymakamlara, müdürlere isti'mal edebilecekleri (kullanabilecekleri) edviyeyi vermiştir..."¹⁴

Dr. Lütü Kırdar'ın başkanlık yaptığı heyetin uzattığı yardım elini tutan Erzurumlular, heyete olan sevgi ve şükranlarını her fırsatta dile gitmekten geri kalmamıştır. Bunun üzerine Kırdar, Heyet Erzurum'dan ayrılmadan hemen önce bütün Erzurumlulara ithafen, 4 Aralık 1919 tarihinde Albayrak Gazetesi Müdüriyeti'ne bir veda telgrafı çekmiş ve bu vesileyle heyet namına Erzurum halkına teşekkürlerini bildirmiştir:

"Erzurum'da Albayrak Gazetesi Müdür-i Muhteremi'ne;

Erzurum ahâlî-i muhteremesinden görmüş olduğumuz lûtf ve teveccühün minnetdârı olduğumuz hâlde bugün Erzurum Vilâyeti'nden kemâl-i tahassürle ayrılıyoruz. Umûmahâlî-i kirâma arz-ı hürmetlerimizi teblîgevesâtet-i âlîniiziistirhâm ederim.

Doktor Lütü"¹⁵

Aynı tarihli Albayrak Gazetesi'nde Lütü Bey'in bu telgrafının altında şu not görülmektedir:

"Hilal-i Ahmerİmdad-ı Sıhhi Heyetinin vilayetimizde bıraktığı tatlı tesir unutulmayacak derecededir. Heyeti teşkil eden muhterem doktorlarımızın müttehili bulundukları insaniyet ve fazilet her halde kendilerine karşı pek samimi bir hürmet tevlid edilmiştir. Vilayetimiz hududunu geçtikleri zaman bu telgrafname münasebetiyle de teşekkürlerimizi tekrar eder ve selametler temenni eyleriz."¹⁶

¹⁴Albayrak, 20 Teşrin-i Sani 335/ 20 Kasım 1919.

¹⁵Albayrak, 4 Kanun-i Evvel 335/ 4 Aralık 1919.

¹⁶Albayrak, 4 Kanun-i Evvel 335/ 4 Aralık 1919.

Erzurum'daki çalışmalarını sonlandıran Lutfi Kırdar, buradan Anadolu'nun batısına geçerek, Nazilli Cephesi Kızılay Sıhhi İmdat Ekibi Başkanı olarak Milli Hükümet emrine girmiş, burada sıhhi teşkilatları sevk ve idare etmiş ve Kurtuluş Savaşı boyunca da bu bölgede çalışmıştır. Lutfi Bey, Milli Mücadele Dönemi'nde gerçekleştirdiği tüm bu hizmetlerinden dolayı, Nazilli Cephesi Hareket Mıntıkasında, Askeri Mahiyette Yardımcı Hastaneler Başhekimisi görevinde iken Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir¹⁷.

1.3. Cumhuriyet'in İlk Dönemindeki Faaliyetleri ve Ülke Hizmetine Katkıları

1.3.1. İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü

Kurtuluş Savaşı zaferle taçlanıp, vatanın bağımsızlığa kavuşması üzerine ihtisasına devam etmeye vakit bulabilen Lutfi Kırdar, 1922'de önce Viyana'ya ardından da Münih'e giderek bu şehirlerde bulunan Tıp Fakültelerindeki kliniklerde asistanlık yapmış ve 1924 yılında Göz Hastalıkları Uzmanı olarak yurda dönmüştür. Yurda döndükten hemen sonra İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü olan Dr. Lutfi Kırdar, 1933 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Kırdar, buradaki görevine başladıktan bir yıl sonra 14 Mayıs 1925 yılında, İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nın Kerkük Milletvekili olan dayısı Mehmet Ali Bey'in kızı, Hayrinüssa Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten 1927 yılında Erdem Kırdar ve 1933 yılında Üner Kırdar adında iki oğlu dünyaya gelir. Doktor Lutfi Kırdar, İzmir Sıhhat Müdürü olarak görev yaptığı yıllarda, bir hastalık sigortası planı hazırlayarak Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ne yollamıştır. Bu planı hazırlamaktaki amacı, vilayet genelinde sağlık işlerini rasyonel bir program çerçevesinde yürütmek, hastaların tedavi masraflarını ucuzlatmak ve tıbbi hizmetleri daha geniş bir sahada etraflı bir şekilde uygulayabilmektir.

Lutfi Bey'in İzmir'de görev yaptığı yıllarda, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesi antlaşması gereği yaklaşık 500.000 göçmen yurda dönmüştür¹⁸. O dönem genç Cumhuriyet'in önemli bir liman kenti olan İzmir,

¹⁷Kırdar, **a.g.a**, s.56.

¹⁸ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", **Amme idaresi Dergisi**, C.3, S.4, (Aralık 1970), s. 11.

zorunlu mübadele¹⁹ uygulanacak şehirlerarasında mübadillerin en fazla göç ettiği şehirlerden biriydi. Göç eden insanlar, uzun süren savaş yılları ve göç esnasında meydana gelen hastalıklar, açlık ve yoksulluk sorunlarını da beraberinde getiriyorlardı. Savaş sona ermesine rağmen bu sorunlar can kayıplarına neden oluyor, salgın hastalıklar nedeniyle yerli İzmir halkı da hastalanıyor ve durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almaya başlıyordu. Kırdar, gecesini gündüzüne katarak bu salgın hastalıklara karşı büyük mücadeleler gösterdi ve daha fazla insan ölmeden salgın hastalıkların giderilmesinde başarılı oldu. Buradaki başarılarından ötürü, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nce "*Hüsni hizmetine binaen*"²⁰ nakdî bir miktar ile ödüllendirilmiştir.

Dr. Lütfi Kırdar, 1933'te, o zamana kadar başarıyla yürüttüğü İzmir Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü görevinden kendi isteği ile ayrılarak İzmir Memleket Hastanesi Göz Kliniği Şefliği'ne geçmiş ve çalışmalarına bu görevde devam etmiştir²¹. Kırdar, esasında bu davranışı ile memleketin geleceği için görev ayrımı yapmaksızın canla başla çalıştığını da kanıtlamıştır. Zira Vilayet Sıhhat Müdürü iken ihtisas yaptığı alanda eksiklik görmesi üzerine hiç tereddütsüz kendi arzusu ile Göz Doktorluğu görevine tayin olmuştur.

Tarih 1 Mart 1935'i gösterdiğinde ise, 5. Dönem Kütahya milletvekili seçilerek Tıp sahasındaki hizmetinden ayrılmıştır.

1.3.2. Kütahya Milletvekilliği

Kurtuluş Savaşı'na askeri tabip olarak katılan ve savaşın her safhasında görev alan Lütfi Kırdar, Erzurum ve Nazilli'de gösterdiği üstün başarıları nedeniyle bu büyük mücadelenin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmişti. Üstelik büyük zaferin ardından Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti için gerçekleştirdiği fedakar görevler de Kırdar'ın yeni kurulan Cumhuriyet'e olan bağlılığının göstergesiydi. Atatürk, Lütfi Bey'in tüm bu başarılı çalışmaları nedeniyle 1935 genel seçimlerinde kendisini listeye almış ve Kırdar, 5. Dönem Kütahya milletvekili olarak meclise girmiştir.

¹⁹ Mübadele ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.s. 15-22; Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 5. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2008, s.s. 132-133.

²⁰Kırdar, **a.g.a.**, s.24.

²¹Ziyaoğlu, **a.g.e.**, s.334.

Kırdar'ın Kütahya'dan milletvekili olmasının enteresan bir hikayesi vardır. Atatürk Erzurum Kongresi yıllarından beri tanıdığı Lütü Kırdar'a: *“Doktor, ben senin milletvekili olmanı çok isterim. Tabi ki doğduğun yerin milletvekili olmak çok daha gurur verici ama ne çare ki Kerkük'ü alamadık. Buna rağmen meclise ismi yine 'K' ile başlayan bir şehirden, Kütahya'dan gireceksin. Ben de Selanikliyim ve oradan vekil olmak isterdim fakat kısmet böyleymiş.”*²² der ve böylelikle Kırdar, Kütahya'dan milletvekili seçilir. O dönemki uygulama gereği milletvekilleri aynı zamanda seçildikleri illerin parti müfettişliği görevini de üstlenmekteydiler²³. Parti Müfettişliği kurumunun görevi, parti örgütünü denetlemek ve bu suretle partinin nizamını sağlamaktır. Lütü Kırdar, bu uygulama ile milletvekilliği görevinin yanı sıra, seçim bölgesi olan Kütahya'nın da içinde bulunduğu CHP Balıkesir ve Havalisi Müfettişliği'ne tayin edilir.

Atatürk'ün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5. Dönem 1. Yasama Yılı'nı açış konuşmasında sarf ettiği *“Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün illerimizde gelişme ve bayındırlık çalışmalarının sürdürülmesi önde gelen amaçlarımızdandır.”*²⁴ sözlerini coşkuyla alkışlayan milletvekilleri arasında, adını tarihe İstanbul'un Unutulmaz Belediye Başkanı ünvanı ile yazdıracak olan Lütü Kırdar da vardı.

1.3.3. Manisa Valiliği

Cumhuriyet rejiminin kurucu partisi olan ve Türk Siyasetinde önemli görevler üstlenen Cumhuriyet Halk Partisi, ülkeyi uzun süre tek başına yönetmiş ve bu süreçte gerçekleştirilen kimi görevlerde parti-devlet bütünleşmesinin etkileri görülmüştür. Kuşkusuz bu etkide CHP'nin ülkeyi kurtaran ve kuran kadronun partisi olarak ülke bürokrasisinde yetki sahibi olma fikrinin de baskın olduğu aşîkârdır. Bu anlayış çerçevesinde, 1935 genel seçimlerinden iki ay sonra düzenlenen Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultay'ında kabul edilen: *“Parti kendi bağrından doğan Hükümet teşkilâtı ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilâtının kendi Hükümetinin her yönden muvaffak olması için bütün kuvveti ile*

²²Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²³ Kadir Şeker, “CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları(1940–1942)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, (Aralık 2011), s. 38.

²⁴ TBMMZC, Devre 5, Cilt 6, İçtima 1, (11 Kasım 1935), s. 3.

çalışması esastır.”²⁵ kararı ile CHP, parti ile devletin bütünleşmesini öngören tasarımı kabul etmiş; tasarı ile genel sekreter İçişleri Bakanlığına getirilirken, Parti İl Başkanları da kendi vilayetlerine Vali olarak atanmışlardır²⁶. Bu madde Lütfi Kırdar’ın yaklaşık 1,5 yıl süren Kütahya Milletvekilliği ve Balıkesir Müfettişliği’nden Manisa Valiliği’ne uzanan sürecin de önünü açmıştır. Zira Parti İl Müfettişlikleri lağvedilerek bu görevlerin Valilere verilmesi üzerine, Atatürk’ün emri ile başarılı müfettişlerin vali olarak görevlendirilmeleri gündeme gelmiştir.

Lütfi Kırdar’ın İstanbul Valiliğinin önünü açacak olan Manisa Valiliği’ne getirilmesi, Atatürk’ün 1936 yılında İzmir Fuarını açmak için Ankara’dan İzmir’e yolculuk ettiği sırada meydana gelen şu olay üzerine gerçekleşmiştir: *“Atatürk, İzmir’e gitmek üzere Manisa’dan geçerken, Manisa’nın 1919 Yunan İşgali sırasında çektiği sıkıntıların izlerini halen üzerinden atamadığını üzüntüyle fark eder. Kurtuluştan bu yana geçen süre içinde, cumhuriyetin Manisa’ya bir şey katamadığını görür. Yollar bozuktur. Yolculuk esnasında şoför tozdan önündeki bir çocuğu göremez ve çarpar. Çocuk ölür. Atatürk çok üzülür. Şehri yönetenlerin kabiliyetsiz olduğuna kanaat getirir ve Manisa’ya kendi yakın çevresinden güvendiği bir arkadaşı olan Lütfi Kırdar’ın tayin edilmesini ister.”*²⁷ Atatürk’e karşı derin saygı besleyen ve devlet hizmetinde görev ayırmadan çalışmayı kendisine ilke edinen Lütfi Kırdar, Atatürk’ün bu isteğini geri çevirmez ve 28 Eylül 1936 tarihinde Kütahya milletvekilliğinden istifa eder²⁸. İstifasının ardından 29 Eylül 1936’da, yayınlanan genelge ile Manisa Valiliği ve CHP Manisa İl Başkanlığı görevine tayin edilir.

Kurtuluş Savaşı’nın en ağır dramlarına sahne olan Batı Cephesi vilayetlerinden Manisa, 26 Mayıs 1919’da işgal edilmiş ve 8 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu tarafından geri alınmıştır. Yenilgi sonrası geri çekilen Yunan ordusunun yakıp yıktığı, harap şehir Manisa’da 18 bin binadan sadece 500’ü ayakta kalabilmişti²⁹. Büyük yangının ardından 14 yıl geçmiş olmasına rağmen, şehir hala tam anlamıyla toparlanamamıştı. Kırdar, devlet hizmetindeki uzun deneyimine, bilgi ve görgü birikimine dayanarak Manisa’da planlı bir imar çalışmasına başladı³⁰.

²⁵CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 4.Toplantı, 5.Oturum, (14 Mayıs 1935), s. 99, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/Gazeteler> (Erişim: 01.06.2016).

²⁶FerozAhmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yay., İstanbul, 2014, s. 82.

²⁷Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²⁸Kırdar, *a.g.a.*, s. 14.

²⁹ Lord Kinross, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 355.

³⁰ Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, C. 2, İçişleri Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s.s. 23-27.

Lütfi Kırdar'ın görev yaptığı 1936-1938 yılları arasında Manisa'nın adeta çehresi değişir. O dönemde bir tek Ankara'da modern bir stadyum varken Kırdar, ikinci modern stadyumu Manisa'ya yaptırır. Bunun yanı sıra Manisa Spor Kulübü, Manisa Hastanesi, Manisa Halkevi, Manisa Parkı ve Atatürk Bulvarı da Kırdar'ın Manisa'ya kazandırdığı yapıt ve hizmetleri arasındadır³¹. Öyle ki Kırdar, *“Cumhuriyetin 15. yıl dönümünde açmağa ve ilana muvaffak olduğu eserlerinden dolayı Kültür Bakanlığınca tebrik edilmiştir.”*³²Yine Manisa'da yıllık Üzüm Bayramı etkinliğini de Kırdar başlatır. 1938 yılındaki Üzüm Bayramına dönemin Başbakanı Celal Bayar ve Adalet Bakanı Şükrü Saracoğlu da katılır. Kırdar'ın iki yıllık görevi süresince Manisa'ya hizmetleri sadece bunlarla kalmaz. *“14.yıl Cumhuriyet Bayramı'nda Vilayet merkezinde bir kız enstitüsü, köylerde de yirmi okulun açılış törenlerini yaptırdığından, bunlardan başka üç köye tam teşkilatlı, Turgutlu'nun Ahmetli nahiyesi merkezinde de yatılı bir okul temellerinin atılmasından dolayı Kültür Bakanlığınca takdirname ile taltif edilmiştir.”*³³

Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesinin 4 Eylül 1938 tarihli nüshasında, Manisa'yı ziyaretinden sonra şunları yazmıştır:

*“Manisa'da Vali Dr. Lütü Kırdar'ın bir buçuk senelik eseri, vaktiyle yangın külleri içinde bırakmış olduğum bu zengin kasabaya yepyeni bir manzara vermiştir. Dr. Lütü Kırdar; yollar, bahçeler, resmi yapılardan başka, Manisa'nın içtimai meselelerini vücuda getirmiştir. Bir medeni insan, esaslı hiçbir mahrumiyet duymaksızın, bu kasabada oturabilir. Bizler bir medeniyet ve kültür mücadelesinin içindeyiz. Kemalist Türkiye'yi maddeten ve manen inşa ediyoruz. Bu inşa, Manisa gibi hakiki merkezlerimizde hummalı bir canlanış içindedir. Cumhuriyet Hükümeti'nin Valisi, bu mücadelede muvaffak olduğu kadar, rejim adamlığı vasfına liyakat kazanıyor. Rejim adamı, en dar bütçeler ve kırtasi külfetler içinde dahi yapmaya muvaffak oluyor.”*³⁴

Kırdar'ın tüm bu hizmetleri sadece devlet erkânının ve basının değil, yıllarca süren bir kurtuluş mücadelesinden büyük yaralarla ve derin izlerle çıkan Manisa halkının da takdirini kazanmıştır. Nitekim Manisa Valisi iken gerek vilayet merkezi gerekse Turgutlu'da birçok uygarlık eserleri meydana getirmiş ve kültür işleri ile

³¹ Üner Kırdar, **Ulusun Hizmetine Adanmış Bir Yaşam**, Lütü Kırdar Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı, “Lütü Kırdar” Köşesi.

³²Kırdar, **a.g.a.**, s. 26.

³³**A.g.a.**, s.s. 24-25.

³⁴**Ulus**, 4 Eylül 1938.

ticari ve ziraî işlerin gelişmesinde olağanüstü çalışma sarf etmiş olmasından dolayı Turgutlu fahrî hemşehriliğine kabul ve aynı zamanda Çınarlı Meydan Caddesine de “Dr. Lütü Kırdar Bulvarı” adı verilmesine, Turgutlu Şehir Meclisince 10 Aralık 1938 tarihinde karar verilmiştir³⁵. Aynı şekilde Manisa il merkezindeki önemli bir yola “Lütü Kırdar Caddesi” adı verilmiş, ancak 1960 Askeri Darbesi sonucu, bu ad “Gazi Osman Paşa Caddesi” olarak değiştirilmiştir. 1968 yılında ise il merkezinde bulunan Akgün Mahallesi’nde yeni yapılan bir ilkokula “Dr. Lütü Kırdar İlkokulu” adı verilmiştir³⁶. Zira Kırdar’ın imarın yanı sıra önem verdiği diğer bir alan da eğitimidir. Kırdar’ın Manisa’da yaptırdığı okullar arasında en önemli olanı, kent merkezindeki görkemli Kız Enstitüsü’dür.

Dr. Lütü Kırdar’ın Manisa Valiliği sırasında Milli Eğitim Müdürü olan Eğitimci Yazar Mehmet Rauf İnan, Vali Kırdar’ın olgun ve kibar bir zat olduğunu, öğretmenlerle bir arada bulunmaktan mutluluk duyduğunu, köy gezilerinden eğitimci olarak kendisini de haberdar ettiğini belirttikten sonra; “Bir Ömrün Öyküsü” adlı kitabında Kırdar’a ilişkin bazı anılara yer vermektedir:

“Göreve başladığımın ikinci günü, Kırkağaç Maarif Memuru, okulun ıslak bodrumunda bir yığın kitap bulunduğunu telefonla haber verdi. Bir kaymakam medreseden toplanmış kitapları yakmak isterken Maarif Memuru rica ile almış, koyacak yer bulamadığından ıslak bodrumda gazeteler ve tahtalar üzerine sermiş, ne yapacağını soruyordu... Bu durumu Vali Kırdar’a açtım. Manisa’da bir kitaplık yaptırmayı düşündüğünü, bunu geciktirmemek gerektiğini söyledi. Hemen bir Kitaplık Yaptırma Derneği kuruldu. Gerçekten çok değerli bir Vali olan Dr. Lütü Kırdar, nasıl bulabildiğini bilmediğim, ‘ViettiVioli’ adında bir İtalyan mimara bir tasarı çizdirerek kitaplığın yapılmasını başlattı. Bir buçuk yıl sonra İstanbul Valiliği’ne atandığı için kitaplığın yapılıp bittiğini göremedi. Gitmeden kitap dolaplarını da ısmarlamıştı...”³⁷

Lütü Kırdar’ın harap şehir Manisa’nın imarında gösterdiği bilgi, rasyonel ve enerjik faaliyet, idare hayatında kazandığı şöhretin ilk basamaklarını teşkil etmiştir³⁸. Zira Kırdar, Atatürk’ün ölümünden tam 19 gün sonra, 29 Kasım 1938’de, İsmet Paşa

³⁵Kırdar, **a.g.a.**, s. 51.

³⁶ Aldan, **A.g.e.**, s. 24.

³⁷ Mehmet Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü**, C. 1, Öğretmen Yay., Ankara, 1986, s. 180.

³⁸Ziyaoğlu, **A.g.e.**, s.334.

Cumhurbaşkanı olur olmaz, Manisa’da imarcılık alanında gösterdiği üstün yeteneği nedeniyle İstanbul’a Vali olarak tayin edilir³⁹.

Kırdar’ın tayini, İsmet Paşa döneminde olması nedeniyle o dönemin genel değerlendirmesi olarak İsmet Paşanın arzu ve tercihiyle gerçekleştirildiği yönündedir. Ancak, bu değerlendirmenin doğru olmadığı yıllar sonra anlaşılabacaktır. Çünkü Lütfi Kırdar’ın ölümünün 10.yılında ünlü yazar Falih Rıfkı Atay, Dünya Gazetesi’nde Kırdar’ı anmak için yazdığı başmakalede, Kırdar’ın Manisa’da kısa sürede gerçekleştirdiği eserlerden etkilenen dönemin Başbakanı Celal Bayar’ın Manisa’yı ziyareti sırasında kendisine, “*İşte, İstanbul şehrine gereken Vali ve Belediye Başkanını şimdi buldum.*” dediğini belirtmiştir. Hatta kendisinin de bu konuda Başbakan Celal Bayar’ı desteklediği ve Kırdar’ın İstanbul’a getirilişinde biraz emeği geçtiğini de eklemiştir⁴⁰. Bu bakımdan Kırdar’ın İstanbul’a tayin sürecinin Başbakan Celal Bayar tarafından hazırlandığı ancak Cumhurbaşkanı Atatürk’ün hastalığı nedeniyle gerekli işlemlerin gerçekleşemediği anlaşılmaktadır.

1.4. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kentleşme ve İstanbul Valisi Lütfi Kırdar

Kentleşme politikası, bir ülkede uygulanan nüfus, sanayi, eğitim, ulaşım, bayındırlık gibi politikalarla ilişki içerisinde. Genelde bu tür politikalar tarafından şekillenen kentleşme politikası, kalkınma arzusundaki ve gayretindeki ülkeler açısından önem arz eder⁴¹. Osmanlı’nın enkazı üzerine kurulan genç Cumhuriyet de kalkınma arzusundaki ülkeler arasındadır. Ancak Cumhuriyet idaresi, Osmanlı’nın çöküş sürecine girmesiyle birlikte pek çok savaşa sahne olan Anadolu coğrafyasından yanmış, yıkılmış, zarar görmüş, harap şehirler devralmıştır. Yeni devletin öncelikli hedefi siyasi ve bürokratik sistemin yerleştirilmesi ve cumhuriyet ülküsüne bağlı kadroların tesis edilmesidir⁴². Bu nedenle Cumhuriyet’in kentleşme planları ve belgeleri incelendiğinde, 1923-1928 yılları arasında kent planlaması konusunda yasal herhangi bir planlamaya rastlanmamaktadır. Buna karşın 1923

³⁹Kırdar, **a.g.a.**, s.14.

⁴⁰Falih Rıfkı Atay, “Politika”, **Dünya**, 24 Şubat 1971.

⁴¹Suat Tüfekçi, “Kırsal Kesimden Büyükşehirlere Göç ve Göçün Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişiklikler İstanbul Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Isparta, 2002, s. 37.

⁴²Mehmet Göküş, “Tek Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 33, S. 2, (Haziran 2000), s. 24.

yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yer alan “*bayındırlık yatırımlarının ve ulaşım imkânlarının artırılması*” ifadeleri Cumhuriyet idaresinin kentleşme sürecindeki gayretini gözler önüne sermektedir.

Başkenti Ankara olmasına rağmen, Cumhuriyet'in en kadim ve en büyük şehri, Bizans ve ardından Osmanlı'ya yüzyıllardır başkentlik yapmış olan İstanbul'du. Osmanlının çöküşünden 1936'ya kadar, Kurtuluş Savaşı ile beraber iç sıkıntılar ve büyük yangınlar yüzünden İstanbul imar edilmek şöyle dursun, daha da harap bir duruma düşmüştü. Denizden bakıldığında doğanın tüm ihtişamını üzerinde barındıran ve geçmişin görkemli anıtlarıyla eşsiz bir güzellik sunan İstanbul, içine girildiğinde binlerce yıllık tarihi ile bağdaşmayan ve insana üzüntü veren bir görüntü içindeydi. Tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet kentleri içinde de en kalabalık nüfusa sahip olan kentte, bir tek asfalt yol yoktu. En büyük caddelerin parke kaldırımları dahi eğri büğrüydü. Batının büyük şehirleri, şehircilik bakımından ne kadar ilerde ise İstanbul o kadar geriydi. Bunun en önemli sebebi, Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi sonucu Avrupa ülkelerinin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti üzerinde aşama aşama kurulan emperyalist denetimin, Osmanlı'nın iç dinamikleri ile birleşerek önemli yapısal değişmelere neden olmasıydı⁴³. Cumhuriyet idaresi, Osmanlı'dan işte böyle ışıksız, susuz, yolsuz, belediyesiz, baştanbaşa çamur içinde bir şehir devralmıştı.

Cumhuriyet, ilk iş olarak İstanbul'u imardan önce tahribattan kurtarmayı düşündü ve yangınlara karşı modern bir itfaiye teşkilatı kurmakla işe başladı. O tarihten sonra da İstanbul, sık sık uğradığı bu büyük yangınlardan kurtuldu. Cumhuriyet idaresi resmen kurulduktan sonra ise İstanbul'da yeni belediye teşkilatı yapılmasına başlandı. Yeni belediye teşkilatı ile bir yandan şehrin günlük ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiş, diğer yandan ise gelecekte şehirde gerçekleştirilecek imar hareketlerinin hazırlanması öngörülmüştü. Zira kent olgusu ve kentleşme, yerel yönetimlerin mekânsal boyutunu oluşturması açısından belediyelerden ayrı düşünülemezdi⁴⁴. Ne var ki Cumhuriyet'in ilanını takip eden 15 yıl içerisinde, İstanbul'da hedeflenen düzeyde bir imar hareketi yapılamamıştır. Bununla beraber belli bölgelerde kanalizasyon, şehir dışı bazı asfalt yollar, Anadolu yakasında tramvay çalışmaları gibi bazı işler yapılmış ve 3 Nisan 1930 tarihinde

⁴³ İlhan Tekeli, **19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.19.

⁴⁴ Mustafa Ökmen, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Kent ve Kentleşme”, **Türkler Dergisi**, C.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. s.s. 505-518.

yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile Ankara ve İstanbul'da belediye ve valiliğin birleşik bir idarede bütünleşmesi öngörülmüş ve İstanbul Belediyesi kurulmuştur⁴⁵. Cumhuriyet dönemindeki kent ve yerel yönetim sistemi, esas itibarıyla 1930'lu yılların başında çıkarılan bir dizi kanunla yasallaşıp, kurumsallaşmıştır⁴⁶.

Belediye örgütünün kurulmasıyla birlikte sıra İstanbul'un imarına gelmişti. İmar demek her şeyden önce planlama demektir. İlim, fen ve teknik alanda ilerleme kaydedilen bu çağda planlama yapılmadan bir şehrin inşasını yapmak mümkün değildi. Yeni kurulan genç cumhuriyet ise fen ve teknik alanlarda henüz istenilen düzeyde uzman yetiştirememişti. Bu nedenle 1932 yılında İstanbul'un imarı için uluslararası bir şehircilik yarışması düzenlendi⁴⁷. Ancak söz konusu yarışma daha çok alanında uzman isimlerin şehre daveti şeklindeydi. Davetliler arasında Fransız Mimar Henri Prost da vardı. Bu dönemde, Paris Bölgesi Planlama Kurulu'nun Başkanı olan Prost, işlerinin yoğunluğu dolayısıyla, yarışmaya katılamamıştır. Yapılan değerlendirmede Alman şehir plancısı Herman Elgöztz birinci seçilmiş, ancak kendisiyle plan yapılması konusunda anlaşma yapılamamıştır⁴⁸.

İstanbul, binlerce yıllık tarihi ve stratejik değeriyle sadece Osmanlının değil, Genç Cumhuriyet'in de üzerinde önemle durduğu bir kenttir. Nitekim Atatürk bu tarihi kenti şöyle niteler: *"İki büyük cihanın buluşma noktasında Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan şehirdir."*⁴⁹ Bunun içindir ki Büyük Önder, yeni başkent Ankara'nın imarı ile ilgili şehircilik çalışmalarını başlattıktan hemen sonra yönünü İstanbul'a çevirecek ve hükümet tarafından resmen davet edilen, ancak daveti geri çeviren Fransız mimar ve şehircilik uzmanı Henry Prost'u, 1936 yılında, yazdığı özel bir mektupla yeniden İstanbul'a davet edecektir⁵⁰. Prost, Büyük Atatürk'ün davetini kıramaz ve aynı yıl içinde İstanbul'a gelerek şehrin imar planı için çalışmalara başlar. Prost ekibi ile birlikte, ulaşım ve toplu taşıma, kentin beslenmesi ve gıda sektörü, çarşı ve pazarlar, zanaat, sanayi ve ticaret, mülkiyet dağılımı, mahallelerin gelişimi, modern yapılaşma ve çevre sağlığı ve arkeolojik

⁴⁵ Çelik, **a.g.m.**, s. 593.

⁴⁶ Ökmen, **a.g.m.**, s.s.505-518.

⁴⁷ İnci Aslanoglu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mimari", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 18, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, s.s. 253-258.

⁴⁸ Mete Tapan, **İstanbul'un İmar Sorunları**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 1994, s. 23.

⁴⁹ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, s.8.

⁵⁰ Işık Aydemir, "İki Fransız Mimarı Henri Prost ve August Perret'in İstanbul'la İlgili Çalışmaları", **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C.3, S.1, (İstanbul, 2008), s. 104.

değerlerin, tarihi ve sit alanlarının durumları üzerine araştırmalar yapar. Bu araştırmalarla ve programın oluşturulmasıyla birlikte İstanbul'un nazım planının hazırlanması iki yıla yakın bir süre sonunda tamamlanır.

İstanbul'da tüm bunlar olurken, Manisa'yı planlı bir şekilde imarla meşgul olan Dr. Lütfi Kırdar, 1938 yılının Aralık ayının ikinci günü bir telgrafla Ankara'ya çağrılır ve o dönemin Dahiliye Vekili (Sonraki Başvekil) Refik Saydam'dan İstanbul'a vali tayin edildiğini öğrenir. Kendisi gibi doktor olan Refik Saydam, Kırdar'a Manisa'daki başarılarından ötürü İstanbul Valiliği görevine getirildiğini bildirir ve başarılar diler. Bu sırada, olayın gazetelere aksetmesi nedeniyle, sevdikleri ve beğendikleri valilerinin İstanbul'a verildiğini haber alan Manisalılar ve vilayetteki çeşitli kuruluşlar, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye üst üste telgraf çekerek, Dr. Lütfi Kırdar'ın Manisa'da kalmasını isterler. Ancak bu istekleri kabul olmaz. Çünkü Kırdar, Manisa'yı sadece iki yıl gibi kısa bir sürede bambaşka bir görünüme kavuşturmuş, yıkıntılar arasındaki harap şehirden modern bir cumhuriyet kenti oluşturmuştur. Bu durum, Kırdar'ın daveti üzerine, 21 Ağustos 1938 tarihinde Manisa'da düzenlenen Üzüm Bayramı'na katılan dönemin Başvekili Celal Bayar ve Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun dikkatinden kaçmaz. Kurtuluş Savaşı'nın enkazının izlerini taşıyan Manisa'yı kısa sürede bu hale getiren bir Vali, kim bilir Cumhuriyetin en büyük ve en önemli kenti olan İstanbul'da neler yapacaktır? Böylelikle Kırdar, haberi aldıktan sadece üç gün sonra, 5 Aralık 1938'de resmen İstanbul Vali ve Belediye Reisliği görevine başlamıştır⁵¹.

Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'a sadece vali ve belediye reisi olarak değil, o dönemki usule göre aynı zamanda parti başkanı olarak da görevlendirilmiş ve bunlara ek olarak sorumluluğuna İstanbul Beden Terbiyesi Başkanlığı da verilmişti. Zira 18 Haziran 1936'da Parti Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün yayınladığı genelge ile parti ile hükümetin birleştirilmesi kararı alınmış ve illerde parti il başkanlıklarına il valileri getirilmişti⁵². Ne var ki Kırdar, bu görevler arasında parti başkanlığı görevinden hiç hoşlanmıyordu. Esasında Manisa'da da valilikle beraber parti başkanlığı yapmış ve her iki görevi bir arada yürütme konusunda başarılı da olmuştu. Ancak o, demokrasiye olan inancı gereği devlet ve parti işlerinin ayrılmasını zorunlu görüyordu. Nitekim bu hususta valiler arasında açılan anket

⁵¹Kırdar, **a.g.a.**, s. 14.

⁵² İlhan Turan, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No. 98, Ankara, 2003, s. 207.

sonucunda, valilikle parti başkanlığının ayrılmasına bir tek Lütfi Kırdar taraftar olmuş ve görüşü 29 Mayıs 1939'da gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin 5. Büyük Kurultayı'nda kabul edilerek valilerin il başkanı olması uygulaması terkedilmiştir⁵³.

Ne var ki Manisa'da modern kentleşmenin gereklerine göre, verimli ve takdire şayan bir imar faaliyetine koyulmuş olan Lütfi Kırdar, Vali ve Belediye Reisi olarak İstanbul'a ayak bastığı ilk gün, hiç de elverişli bir ortam bulamamıştır. Sokaklar bozuk ve dar, birçok semt havasız ve adeta tıkalı, şehir bakımsız, çöp işleri ihmal edilmiş durumda, aydınlatma birçok yerde petrole bırakılmış, tarihi anıtlar parazit yapılar arasında boğulmuş, Taksim Anıtı iğrenç kaldırımlarla burun buruna bırakılmış ve doğal güzellikler insan eliyle çirkinleştirilmişti. Buna ilaveten daha birçok eksiklikler olduğu gibi şehrin suyu da azdı. Sakalar ve kuyular kullanılıyordu.

İstanbul'a vali olarak geldiğinin ertesi sabahı, vaktiyle staj yaptığı Darülaceze'yi saat 08.00'de ziyarete giden Dr. Lütfi Kırdar, kurum müdürünün henüz gelmediğini görmüş, kurumu bir doktor gözüyle dolaşınca da kendi stajyerliği zamanındakinden daha kötü durumda bulmuştu⁵⁴. Şehri semt semt gezerek eksiklikleri tespit ettiği sırada stadyumları da, Beden Terbiyesi Başkanlığı görevi açısından incelemiş, bunların Manisa'da yaptırdığı modern stadyumdan çok daha geri olduklarını görmüştür. Kısacası memleketin en başta gelen kenti olan İstanbul, yüzlerce yıl büyük bir imparatorluğa başkentlik yapmasından doğan şöhretine, emsalsiz konumuna ve doğal güzelliklerine rağmen; sağlık ve şehircilik bakımından büyük noksanlıklar içindeydi. Bu durum karşısında Dr. Lütfi Kırdar, 10 Aralık 1938 tarihinde çıkardığı bir genelge ile bütün memurlardan gayret, ciddiyet ve anlayış istemekle işe başlamış, Darülaceze Müdürlüğü'ne de işinin ehli bir doktor getirmek, temizlik işlerine kuvvet vermek, Taksim Anıtı karşısındaki tuvaletleri de sokak içlerine aldırarak gibi ilk ıslahat adımlarını atarken, diğer taraftan da İstanbul'un muhtaç olduğu bakım ve imarın ana hatlarını çizmek, bu işe gerekli mali kaynakları aramakla meşgul olmuştur⁵⁵. Dr. Lütfi Kırdar için para bulmak, başta gelen en önemli meseleydi. O zamanlar belediye gelirleri yılda 6 milyon kadardı. Buna bir o kadar da özel muhasebe geliri eklemek mümkündü. Ancak ikisi birden 12 milyon lira

⁵³CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 30.

⁵⁴Dünkü ve Bugünkü Darülaceze, (Haz.: İstanbul Belediyesi), İstanbul, 1945, s.3.

⁵⁵Ziyaoğlu, a.g.e., s.335.

tutan bu miktar, memurların maaşlarına gittikten sonra, belediyenin aşağı yukarı 13 milyona yakın bir borcu ortaya çıkıyordu⁵⁶.

Mali durumun bu sıkışıklığı karşısında etraflı bir inceleme başlatan Lütü Kırdar, belediyenin birçok haklarının devlete geçtiğini görmüştür. Örneğin sinemalardan ve diğer eğlence yerlerinden alınan vergi devlete intikal ediyordu. Oysa başka ülkelerde belediyelerin kurup işlettiği elektrik, tramvay gibi bir takım tesislerin gelirleri belediyelere bırakılmıştı. Tüm bu kaynakların belediyeye devri ve devletçe de mali yardım yapılması halinde, Fransız Mimar Henri Prost'un, Kırdar göreve gelmeden hemen önce tamamladığı plan dâhilinde, İstanbul'un imarına başlamak mümkün olacaktı. İlk etapta bu gereklilikleri tespit eden Dr. Lütü Kırdar, hükümetle görüşmek üzere Ankara'ya gitmiş ve ilk önce Dahiliye Vekili Dr. Refik Saydam'la görüşmüş; vaziyeti anlatarak belediye vergi ve resimleri kanununun, kaynakların belediyeye devri hususuna göre değiştirilmesini istemiş; ayrıca belediyeye devlet bütçesinden yardım ve Belediyeler Bankası'ndan da borç temin edilmesi isteğinde bulunmuştur. Tüm bu isteklerinin Dahiliye Vekili Refik Saydam tarafından uygun görülmesi üzerine Lütü Kırdar, Başvekil Celal Bayar ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü de ziyaret edip onların da onay vermelerini ve destek çıkmalarını sağlayarak İstanbul'a dönmüştür. Böylece Kırdar, hayalindeki İstanbul'u İmar Planına, Fransız mimar Henri Prost'la beraber başlayacaktır⁵⁷.

1.4.1.İstanbul'un İmar Planının Esasları

Fransız Mimar Henri Prost, İstanbul'un imar planını hazırlarken şu esasları göz önüne tutmuştu⁵⁸:

- 1- Şehrin kıymetli esas ziynetlerini teşkil eden ve her biri başlı başına değer biçilemez bir hazine olan milli ve tarihi abidelerin etrafı zevksiz birtakım binalarla sarılıdır. Bu çirkin manzaralı binaları kaldırarak abideleri meydana çıkarmak ve bunların etrafını tanzim etmek;
- 2- Mevcut yolların bir kısmı, şehrin sahasına, iktisadi ve coğrafi vaziyetine uygun değildir. Bunları ıslah ve tanzim etmek, yeni caddeler açmak;

⁵⁶Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s.161.

⁵⁷A.g.e., s.162.

⁵⁸A.g.e., s.13.

3- Şehirde dar sokaklarda, sağlık ve estetik kaidelerine aykırı bir tarzda, üst üste yapılmış ve birbirine abanmış, hava ve ziya almaz gayri sıhhi mahalleler vardır. Bunları hava ve nefes alabilecek, güneş görebilecek bir hale getirmek; çocuklara oyun ve hareket imkânları sağlamak üzere geniş sahalar ayırmak; bu sahaları, yerine göre çocuk bahçesi, park ve spor meydanı halinde tanzim etmek;

4- Şehrin hayatına daha sıhhi, daha iktisadi, daha rasyonel bir cereyan vermek için, İstanbul'u imkânların müsaade ettiği kadar iskân, ticaret, sanayi vesaire bölgelerine ayırmak;

5- İstanbul'un ayrı ayrı kıymeti haiz hususiyetlerini muhafaza etmek ve bunları inkişaf ettirmek; bütün tarihi Türk eserlerini kıymetlendirmek ve Boğaziçi, Haliç, Kağıthane, Çamlıca, Kurbağalıdere, Adalar gibi mevkileri, hususiyetlerinin icaplarına göre, ayrı şekillerde tanzim etmek;

6- Bütün imar ve tanzim hareketlerinde İstanbul'u, dünyada eşi bulunmayan bir şehir haline getirmiş olan, o fevkalade güzel silüeti muhafaza etmek.

Prost, gençliğinden beri tanıdığı ve çok etkileyici bulduğu İstanbul'u ele alırken, bir yandan kentin kendine özgü topografyası, dokusu ve mimari anıtlarını korumayı, diğer taraftan onu mahrum olduğu çağdaş altyapılarla donatmayı hedeflemiş, hijyen koşullarının sağlanması, ulaşımın rahatlatılması, rekreasyon alanlarının düzenlenmesi, tarihi/kültürel açıdan önemli yapıların ortaya çıkarılması gibi birçok soruna, birbiriyle uyumlu çözümler getirmeye gayret etmiştir⁵⁹. İstanbul Belediyesi, şehircilik uzmanı mimarın bu esas fikrine sadık kalarak 10 yıllık ilk imar planını uygulamaya başlamıştır. Bu planla şu amaçlar hedeflenmiştir⁶⁰:

1- Yeni yollar ve caddeler açarak seyrüseferi kolaylaştırmak;

2- Şehrin nefes alması için meydanlar vücuda getirmek;

3- Tarihi kıymeti haiz abidelerin ve binaların etrafını temizleyerek bunları meydana çıkarmak suretiyle şehri güzelleştirmek;

⁵⁹ İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması Sergisi, **İstanbul Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul, 2010.

⁶⁰ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, s. 14.

- 4- Asri hayatta kullanılmayan eski, kıymetsiz ve harap binaları ortadan kaldırmak;
- 5- Halkın sağığı bakımından elzem olan yeni bahçeler, parklar yapmak ve mevcut olanları imar ve tanzim etmek;
- 6- Spor sahaları ve salonları yapmak;
- 7- Yeni sıhhat müesseseleri inşa etmek.

1.4.2.İmar Planı Uygulanmadan Hemen Önceki İstanbul

Hükümet merkezinden aldığı vaatlerle ümidi artan Doktor Lütfi Kırdar, Prost ile beraber tasarladığı İstanbul'u imar programını, 6 Şubat 1939'da, yeni toplanma devresine başlayan Şehir Meclisi'nde yaptığı konuşmada etraflı bir biçimde izah etmiştir⁶¹. İstanbul'da çalışmaya başladığı andan itibaren gerçekleştirdiğı incelemeler sonucunda hazırladığı ve birçok konuşma arasında en önem verdiği bu konuşmada Lütfi Kırdar, o dönemin İstanbul'u hakkındaki görüşlerini de bildirmektedir. Bu konuşma aynı zamanda kendisinin belediyeçilik anlayışını da yansıtmaktadır.

Lütfi Kırdar'ın konuşmasında yer verdiği konulardan biri olan susuzluk sorunu, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'un devralınan sorunlarının başında geliyordu. Öyle ki Cumhuriyet ilan edildiğı zaman, İstanbul susuz denebilecek bir şehirdi. Sırf bu nedenle, başlangıçta bastırılabilir düzeyde olan yangınlar, susuzluk yüzünden bir felakete dönüşüyor, yüzlerce ev yanıyordu. Bununla birlikte susuzluk yalnızca yangınlarda değil, evlerde de hissediliyordu⁶². 1939 İstanbul'unun da en önemli sorunlarının başında, su ve temizlik işlerinin eksikliği ve düzensizliği nedeniyle meydana gelen çevre kirliliğı sorunu geliyordu. O tarihlerde, gelişmiş ülkelerde harcanan şehir suyu, nüfus başına, günde 100-150 litre arasında olduğu halde, İstanbul'da Terkos, Elmalı ve Kağıthane sularının tümü, nüfus başına günde 90 litre su sağlayabiliyordu. Oysa mevcut ihtiyacı gidermek için o dönemin parası ile yaklaşık 10.000.000 liralık bir bütçe gerekliydi. Sular İdaresi'nin geliri ise bu ihtiyacı tahmini olarak ancak 30 yılda tamamlayabilecek bir miktardaydı. Fakat bu hesap o günkü ihtiyaca göre olduğundan, şehrin nüfusu ve sahasındaki artış göz önüne alınırsa, 30 yıl sonra şebekeyi genişletmek için yeniden tesisatı büyütmek

⁶¹Ziyaoğlu, a.g.e.,s. 336.

⁶²Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 172.

gerekecekti⁶³. Şehre su temin edilmesi en acil meselelerden biriydi ve bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Bu nedenle Kırdar, “*Temizlik, sıhhi ve hayati ihtiyaçlar, yangın tehlikesinden korunma, park, koru ve havuzlar gibi istirahat ve eğlence vasıtalarını idamesi bakımından şehir suyunun yeter miktarda olmasına büyük lüzum vardır.*”⁶⁴ dediği meclis konuşmasında bu konunun önemine dikkat çekmek istemiştir.

Şehrin susuzluk sorunu beraberinde temizlik sorununu da tetikliyordu. Ancak bir taraftan imarsızlık, diğer taraftan temizlik araçlarının geriliği ve yetersizliği yüzünden şehrin temizliği hiç de elverişli bir durumda değildi. Bir şehir için gerekli sağlık koşullarının sağlanabilmesi ve çevre düzenlemesinin estetik standartlara ulaştırılabilmesi için en önemli etmen olan temizlik işleri, o dönem İstanbul’unda istenilen düzeyde değildi. Bunun da en önemli sebebi personel, bilgi, teknik ve araç azlığı ile maddi imkânların yetersizliği idi. Dr. Lütfi Kırdar’a göre bu işe de bir an önce eğilmek, Belediye Zabıtası Talimatnamesi’nde gerekli değişiklikleri ve ilaveleri yaparak temizlik işlerinde daha verimli sonuçlar almak gerekliydi.

O dönemde İstanbul’un en önemli sorunlarından biri de yolları. Lütfi Kırdar, Belediye Şehir Meclisi’nde yaptığı konuşmada bu konu üzerine de eğilmiş ve şunları söylemiştir:

“*Düz, geniş, rahat, çamur tutmaz ve geceleri aydınlık yollar halk için büyük ve pek mühim bir kolaylık sağladığı gibi trafik kazalarından korunmak hususunda da şehrin en mühim bir ihtiyacına tekabül eder. İyi bir kanalizasyon sistemi ise, bilhassa kalabalık bir şehrin sağlığı için en büyük tehlike olan, barsak enfeksiyonlarından korunmak bakımından başta gelen bir sağlık vasıtasıdır. Bunun yanında temizliğe, estetiğe ve netice olarak şehirlinin rahat ve huzuruna hizmet hususunda da kıymetli bir faktördür.*”⁶⁵

Dr. Lütfi Kırdar, konuşmasının bu bölümünde, İstanbul’un yol sorununu kanalizasyon sistemi ile beraber ele alarak genel şehir sağlığı konusuna vurgu yapmış ve doktor olması hasebiyle de sağlık konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.

1939 İstanbul’unda 6.214 sokak bulunmakta ve bunlar 10.420.000 metrekaare yer tutmakta idi. Bunun yalnız 1.700.000 metrekaresi parke döşeli olup geri kalan kısmı toprak veya Arnavut Kaldırımı cinsindendi. Bu kısmın parkelenmesi veya

⁶³Ziyaoğlu, a.g.e., s. 336.

⁶⁴A.g.e., s. 336.

⁶⁵A.g.e., s. 337.

asfaltlanması yuvarlak hesap 43.000.000 kûsur lira gerektiriyordu. Buna karşı halktan alınan yol vergisi tutarının şehir içi yollarına sarfına, kanunen imkân yoktu. Çünkü bu para vilayet yollarına harcanıyordu.

İstanbul'da kanalizasyona 1924 yılında başlanmıştı. Cumhuriyet idaresi o zamandan beri bu işe 10.000.000 lira sarf ettiği halde şehrin ancak küçük bir kısmına kanalizasyon döşenebilmişti. Yapılan hesaplara göre İstanbul'un merkezi kısımlarına tam olarak kanalizasyon döşemek 100.000.000 ve buna ilaveten Anadolu ve Rumeli yakasına kanalizasyon döşemek ise 200.000.000 lira masraf gerektiriyordu⁶⁶.

İstanbul sokakları da 1939'da elektriğe kavuşmuş olmaktan uzaktı. Bazı yerler elektrikle, bazıları havagazı ile, bir kısmı ise petrole aydınlatılıyordu. Aydınlatmanın her yerde elektrikle yapılmasına da yine ödenek yetersizliği imkân vermiyordu⁶⁷.

Yol, kanalizasyon ve aydınlatma şehrin hayati ihtiyaçlarındandı. Yeni Belediye Başkanının imar anlayışına göre maddi imkânsızlıklar ne olursa olsun bunları yenmek ve bu hususta işe girişmek lazımdı.

1939 İstanbul'unda ele alınması gereken bir diğer husus da sağlıktır. Belediyelerin şehir sağlığına özel olarak eğilmesi bir ülkenin sağlık politikalarının yerel düzeyde geliştirilmesi için sarf edilen çabaların görünür kılınmasını sağlar. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sağlık politikalarında yenilikçi adımlar atılmış, 1925 yılı bütçesinde sağlık alanına önemli bir pay ayrılmıştır. 1925-1937 yılları arasında Sağlık Bakanlığı yapan, dönemin Dahiliye Vekili Dr. Refik Saydam, sağlık alanında hazırladığı rasyonel programlarla devletin sağlık örgütünü genişletmiş ve genç cumhuriyetin devraldığı en önemli sorunların başında gelen salgın hastalıklarla mücadele ederek halk sağlığı hizmeti konusunda başarılı olmuştur⁶⁸. Meslektaşı Refik Saydam gibi Dr. Lütfi Kırdar da halk sağlığı konusu üzerinde, mesleğinin getirdiği duyarlılığın da etkisiyle titizlikle durmuş ve konuşmasında İstanbul'un hali hazırdaki sağlık sorunları için şu önerileri sunmuştur:

“Yoğun bir insan topluluğuna çevreden veya kendi içlerindeki hasta fertlerden gelebilecek sağlık tehlikelerinin önlenmesi belli başlı belediye vazifelerinden olmalıdır. Bunun yanı sıra hastaların tedavisi ve bunlar kendi

⁶⁶A.g.e., s. 337.

⁶⁷A.g.e., s. 337.

⁶⁸ Umut Karabulut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 15, (2007), s. 153.

*başlarına tedavi masraflarını ödeyemeyecek durumda iseler resmi yardımla bakılmaları da mühim bir belediye mükellefiyetidir.”*⁶⁹

Görüldüğü üzere Dr. Lütfi Kırdar, sağlık konusunda devletin, yerel yönetimlerin çalışmalarıyla desteklenmesini, hatta bu konunun bizzat belediyelerin görevleri arasında yer alması gerektiğini söyleyerek devletçi anlayışını ortaya koymuştur.

1939 İstanbul’unda sağlık tesisleri ihtiyaca yeterli olmadığı gibi bu bakımdan, yukarıda belirtilen diğer hususlarda olduğu üzere, bütçe darlığı da vardı. Diğer taraftan Zincirlikuyu’daki asri mezarlığın yeri belediyece alınmışsa da henüz mezarlık kurulmamıştı. Şehrin birçok tarafında yerleşim yerleri yakınlarına cenaze gömülüyordu ki bu durumun sağlık açısından açıkça zararları vardı. Kısacası İstanbul’da sağlık alanında da yapılması gereken çok şey vardı.

Tüm bu alanlarda ilerlemenin sağlanması; milletin yükseltilmesi, gençlerin yetiştirilmesi ve milli eğitime verilen önemin artırılması ile mümkün olabilirdi. Bu durum sadece İstanbul için geçerli değil, tüm yurt için bir gereklilikti. Nitekim Büyük Atatürk’ün, Cumhuriyet devrimlerini gerçekleştirirken üzerinde en önemle durduğu konuların başında eğitim gelmekteydi. Atatürk, Cumhuriyet’i ilan ettikten beş yıl sonra Harf Devrimi’ni gerçekleştirmiş, yeni Türk Harfleri ile kısa bir zamanda bütün vatandaşlara okuma yazma öğretmek için şehir şehir dolaşmış ve öğretim sürecine bizzat katılmıştır. Okuma yazmanın yaygınlaştırılması amacıyla da 1929 yılında açılan Millet Mektepleri’ni açmış ve bu suretle yeni devletin modern dünyada ilerlemesini sağlayacak en büyük devrimini gerçekleştirmiştir.

İstanbul, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da cumhuriyetin ilk yıllarında, yurdun en ileri gelen şehriydi. Ancak eğitimde sadece yurdun diğer kentlerinden ileri olan İstanbul’u Batılı şehirler düzeyine getirmek, orada yürütülen bilimsel eğitim modellerini milli eğitimin unsurları ile bütünleştirerek çok yönlü bir eğitim anlayışı geliştirmek, Lütfi Kırdar’ın İstanbul için hedeflediği çalışmalar arasındaydı. Kendisi de pek çok eğitim aşamasından geçerek alanında uzmanlaşmış olan Kırdar, eğitimin yerinin bir ülke kalkınmasında ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle konuşmasında, eğitimle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

⁶⁹Ziyaoğlu, a.g.e., s. 337.

*“Yetişmekte olan nesli sosyal, ekonomik, resmi ve serbest hayattaki vazifelerine hazırlayacak okulların miktarca kâfi olduğu gibi gerekli sıhhi şartların da haiz olması esastır.”*⁷⁰

Lütfi Kırdar göreve geldiği zaman İstanbul’un ilkokul sayısı nüfusa göre gerideydi. Diğer yandan gençlerin okul dışı faaliyetler ve sosyal hayata katılımını sağlamak için gerekli olan spor alanları yetersizdi ve kültürel gelişimi sağlayan modern tiyatro, opera, konservatuvar binaları da yoktu. Tüm bunların şehir hayatına kazandırılması, şehrin eğitim ve kültür alanında gelişimine de katkı sağlayacaktı. Kırdar, konuşmasının yukarıda belirtilen eğitim ile ilgili bölümünde de, tıpkı İstanbul için hedeflediği diğer amaçlarda olduğu gibi sağlık konusuna özellikle değinmiş ve okulların yeterli sağlık koşullarını barındırması gerektiğini vurgulamıştır. Bu aynı zamanda onun, yüksek eğitim aldığı sağlık alanında ne kadar titiz davrandığının da bir kanıtı niteliğindedir.

Kırdar’ın yukarıda dile getirilen pek çok soruna önerdiği çözümleri uygulayabilmesi için belediyenin bütçesinden önemli bir pay oluşturması gerekiyordu. Esasında o dönem belediye bütçesi zor bir durumda değildi. Fakat bu bütçeyi daha da artırmak için yapılacak birtakım çalışmalarla halkın alım gücü yükseltilebilir ve böylece şehrin ekonomik kalkınmasına hız kazandırılabilirdi. Konuşmasında bu konu üzerinde özellikle duran Lütfi Kırdar, konuyla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

*“Büyük bir şehirde bilhassa zaruri ihtiyaç maddelerini, vatandaşa, yeter miktarda ve ehven fiatla temin belediyenin pek mühim bir vazifesidir. Bunu başarabilmek iyi çalışan ve halkın istifadesini gözden kaçırmayan bir ekonomi heyetinin verimli faaliyetiyle mümkün olur.”*⁷¹

Aslında İstanbul’da böyle bir heyet vardı. Fakat görevini yerine getirmede karşılaştığı zorluklar, Belediyenin yeni çözümler getirmesini gerektiriyordu. Bu çözümler ise şehir hallerini büyütmekten gezici pazarlar oluşturmaya, toptan ve perakende fiyatları arasındaki farkı daha gerçekçi ölçülere çekmeye, şehrin et ve süt dağıtımını için özel olarak kuruluş oluşturmaya kadar genişletilebilirdi.

İstanbul için öngörülen tüm bu hedefler, iyi bir imarcılık gerektiriyordu. Manisa’da gerçekleştirdiği üstün başarılarla imarcılığını kanıtlamış olan Kırdar, yeni atandığı bu kadim şehrin imar işleri için de kolları sıvamıştı. İstanbul’un imarı için

⁷⁰A.g.e., s. 338.

⁷¹A.g.e., s. 338.

ilk aşama fikir aşamasıydı ve Kırdar, şehrin imarı ile ilgili fikir ve önerilerini konuşmasında şu şekilde dile getirmişti:

“Yukarıda bildirilen bütün hizmetlerde imarın muayyen ve ehemmiyetli bir rolü vardır. Fakat bu hizmetlerin hepsi gerekli şekilde başarılmış olsa bile, şehircilik bakımından, yine imara lüzum vardır. Bu lüzum ve ihtiyaç da, hemen hemen daimidir. Bir şehirde nerelere iskân yapılacağı, nerelerin umuma mahsus gezme, eğlenme ve dinlenme yerleri olacağı, iş sahasının nereye kurulacağı rasyonel bir plana göre tespit edilmezse bir müddet sonra mahalleler tıkanır, yollar trafiğe dar gelir, şehir iş yeri, meskûn mahal, mezarlık ve hatta çöplüklerin birbirine yamanmasında mürekkep bir mozaik halini alır.”⁷²

1939 yılının İstanbul’unun özellikle kalabalık olan pek çok semti, Dr. Lütfi Kırdar’ın konuşmasında da dile getirdiği endişelerindeki gibi tıkalı, dar ve iç içeydi. Bu durumun modern şehirciliğin gereklerine göre düzenlenmesi gerekirdi. Bu da sağlam bir imar planı ile yolları genişletmek, ağaçlandırma çalışmalarını hızlandırarak parklar, meydanlar açmak, tarihi eserlerin etrafındaki çirkin yapılaşmayı kaldırmak, ticari faaliyet alanlarını modern şartlara kavuşturmak gibi birçok çalışmaya dayanıyordu. Bu çalışma azmi ise Lütfi Kırdar’da fazlasıyla vardı. Ne var ki tüm bunları kamulaştırma yapılmadan, parasız başarmaya imkân yoktu. Bu nedenle Kırdar, bir kamulaştırma kanunu tasarısı da hazırlamıştı.

1939 İstanbul’unun belediyeçilik açısından geri kalmasının önemli bir nedeni de Belediye gelirlerinin yetersizliği idi. Şehrin o dönemki nüfusu tahmini olarak 961.900⁷³ kişi ve belediyenin il idaresi ile birlikte bir önceki yıldan kasasında kalan toplam geliri ise 11.299.521⁷⁴ lira idi. Bu da halkın belediyeye, kişi başına yılda 11.7 lira vergi vermesi demekti. Oysa bu oran dönemin pek çok Avrupa başkentinden çok daha düşüktü. Dr. Lütfi Kırdar, hali hazırdaki belediye gelirlerini artırmak bakımından mevcut mevzuata göre alınan belediye vergilerinin daha iyi toplanması, uzun vadeli ve az faizli bir borçlanma yapılması, halka ağır gelmeyecek birtakım gelir kaynakları bulunması ve hükümetten yardım istenmesi gibi dört tedbir düşünmekteydi.

Kırdar, Cumhuriyet Tarihinde, İstanbul’a en uzun süre Valilik yapacağından habersiz; görevi süresince gerçekleştirmeyi amaç edindiği bu çalışma programını

⁷²A.g.e., s. 338.

⁷³Sayılarla İstanbul, (Haz.: İstanbul Büyükşehir Belediyesi), 2001, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf> (Erişim: 07.07.2016)

⁷⁴Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 162.

uygulamaya başlayacaktı. Ancak Kırdar'ın en büyük şanssızlığı, 2. Dünya Savaşı'nın Valilik dönemine denk gelmesiydi.

1.5. İkinci Dünya Savaşı'nın Patlak Vermesi ve İstanbul

Lütfi Kırdar, İstanbul'u imar etmek için kolları sıvarken, Türkiye'nin yanı başındaki Avrupa'da 1.Dünya Savaşı sonunda halledilemeyen sömürgecilik hırsı yeniden alevlenmiş, savaş sonunda yenilen devletler yayılcılık politikası ile huzursuzlanmaya başlamışlardı. Avrupa'yı 19.yüzyılın sonlarından itibaren sömürgecilik arayışına iten en önemli faktör ise ekonomiydi. Sanayileşmenin hızla arttığı Avrupa'da hammadde ihtiyacı da artmış, bu da hammaddesi endüstriyel gelişimine yetişemeyen Avrupa ülkelerini yeni hammadde arayışına sürüklemişti. Ne var ki dünyadaki hammadde kaynaklarının paylaşımı büyük bir sorundu. Çünkü Avrupa'da neredeyse sanayileşme sürecine girmemiş ülke kalmamıştı.

1.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versailles Antlaşması'nın haksız maddeler içerdiğini düşünen Almanya, daha o yıllarda tepki göstermiş ve bunun sonucunda Avrupa'da yeni sorunlar ve bunalımlar ortaya çıkmıştı. 1933'te Almanya'da iktidara gelen Naziler, bir yandan Versailles Antlaşması'nın geçersiz sayılmasına çalışırken, öte yandan da silahlı kuvvetlerini artırmıştı. Tüm bu gelişmelerle zemini hazırlanan savaş, 1 Eylül 1939 tarihinde, Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle resmen başlamıştır. Nazi Almayasının Polonya'dan geri çekilmesini isteyen ancak olumlu yanıt alamayan İngiltere ve Fransa'nın da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle savaş alanı genişlemiş, bunun yanında İtalya'nın Almanya yanında savaşa katılmasıyla da savaş, iki kutuplu bir hale bürünmüştür.

1939 yılında başlayan 2. Dünya Savaşı 6 yıl süresince taraf olmayanları da daima meşgul etmiştir. Taraf olmamasına rağmen en az taraflar kadar savaşın sıkıntısını yaşayan en şanssız ülke hiç kuşkusuz Türkiye olmuştur. Türkiye, savaşın ayak seslerini daha 1930'ların ilk yıllarında duyduğundan, yakın gelecekte büyük bir çatışmanın içerisinde kalarak genç cumhuriyetin heba edilmemesi ve milletin yeni sıkıntılara düşmemesi için Atatürk'ün de öngörüsüyle tarafsızlık politikasından taviz vermemiştir. Zira 1.Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın zorlu aşamalarından geçerek kurulan Cumhuriyet, 8 yıl süren bağımsızlık mücadelesini çok büyük emekler sarf ederek ve kan dökerek elde etmişti. Üstelik de bu başarıyı, bir zamanlar yurdu ele geçirmek isteyen ancak 1939 yılı sonundan, savaşın sona

erdiği 1945 yılına kadar kendisini yanlarında savaşa sürüklemek isteyen ve tek derdi sömürge alanı yaratmak olan devletlere karşı kazanmıştı. Bu devletlerin kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarının neden olduğu bu savaşa katılmayacaktı. Ayrıca batıda Miğfer bloktan Almanya, kuzeyde ise Müttefik bloktan Rusya'nın genişleme alanında bulunması nedeniyle stratejik bir konumda olan Türkiye, hassas bir noktada olduğunu fark ederek, 14 Haziran 1940'ta savaşa katılmayacağını resmen açıklamıştır⁷⁵. Ancak genç Cumhuriyet, fiilen savaşa girmemiş olsa bile savaşın neden olduğu siyasi ve bilhassa ekonomik sıkıntılardan fazlasıyla etkilenecektir.

1.5.1.Savaş Sürecinde İstanbul'un Siyasi Sorunları

1939 yılında resmen başlayan İkinci Dünya Savaşı, ilerleyen dönemlerde Balkanlar'a kadar yayılmış ve Bulgaristan ile Yunanistan'ın Almanya tarafından işgaliyle 1941'de Türkiye'nin sınırlarına kadar dayanmıştır. Bu süreçten sonra hem savaşa en yakın bölgede yer alması hem de Türkiye'nin en büyük ve önemli kenti olması nedeniyle İstanbul, savaşın en ağır siyasi ve sosyal koşullarını yaşamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Dr. Lütü Kırdar'ın omuzlarında, iç politikada olduğu kadar dış politikada da oldukça zor günler yaşayan İstanbul'u yönetmenin sorumluluğu mevcuttur.

Savaşın tarafları olan mihver ve müttefik blok ülkeleri savaş boyunca kendilerine avantaj sağlayabilmek için çeşitli casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kuzeyde Rusya, güneyde ve doğuda Ortadoğu ülkeleri ve batısında Balkanlar'ın tam ortasında kalan Türkiye, bu stratejik konumundan dolayı tıpkı 1.Dünya Savaşı'nda olduğu gibi 2.Dünya Savaşı'nda da büyük devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu nedenle Türkiye ve özellikle İstanbul, 2.Dünya Savaşı sırasında en önemli casusluk merkezlerinden biri olmuştur⁷⁶. Her ne kadar dönemin MEH (Milli Emniyet Hizmeti) Başkanlığı, bu faaliyetleri takip ettirip önüne geçmeye çalışmışsa da bazı olayların önüne geçememiştir.

O dönem Türkiye, dış politikasını tarafsızlık siyaseti üzerine kurmuş ancak ne mihver blokla ne de müttefiklerle iletişimi kesmemeye özen göstermiştir. Esasında

⁷⁵ Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1999, s. 87.

⁷⁶ Savaş Sertel, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 25, (Mart 2016), s. 95.

her iki tarafın ısrarlı tutumuna rağmen hem savaşa girmemek hem de savaşı taraflarla iyi ilişkiler kurmak kolay değildir. Türkiye bu dönem dış politikasını adeta bir denge tahtası üzerinde ve maksimum riskle yönetmektedir. Dış Politika'nın bu ince siyaseti nedeniyle Vali Kırda, zaman zaman Mihver Blok Büyükelçilerine, zaman zaman da Müttefik Blok Büyükelçilerine yemek daveti vererek her iki taraf arasındaki siyasi dengeyi İstanbul özelinde de sağlamaya çalışmıştır⁷⁷.

Savaşın ilerlemesiyle birlikte savaşa katılan ülke sayısı artıyor ve savaş daha geniş bir coğrafyaya yayılıyordu. Almanya'nın Balkanlara kadar inip buradaki toprakları işgal etmeye başlaması, savaşa taraf olan olmayan tüm ülkeleri endişelendiriyordu. Yaşanan bu huzursuzluk ortamında, elçiler bölgeyi birer birer terk etmeye başlamıştı. Ancak bölgeyi terk eden büyükelçiler, kendi ülkelerine dönmek yerine İstanbul'a geliyorlar ve Alman işgalinin seyrini diğer Avrupa başkentleri yerine, daha dost buldukları İstanbul'dan ve daha yakından izlemek üzere çeşitli otellere konuşlanıyorlardı. İstanbul adeta bir elçiler şehrine dönmüş, 1940-1941 yılları arasında elçilerin sığındıkları bir kent olmuştu⁷⁸. Sofya'dan İstanbul'a gelen elçilerden biri de İngiltere Sofya Büyükelçisi Rendell'di. Vali Kırda, elçileri kentte en iyi şekilde ağırlamaya çalışırken İstanbul bir suikast hadisesiyle sarsıldı.

Büyükelçi Rendell, ailesi ve İngiliz vatandaşlarından oluşan beraberindeki kalabalık elçilik heyeti ile 11 Mart 1941 günü saat 21.00 sularında trenle Sirkeci'ye ulaştı. Oradan mahiyetiyle beraber Pera Palas Oteli'ne geçen elçi ve ailesi doğrudan odalarına çıkmışlar, bagajları ise arabalardan indirilerek Otelin giriş kapısına bırakılmıştı. Saat tam 21.35'te otelin giriş kapısında şiddetli bir patlama meydana geldi. Lobideki valizlerden biri patlamış, patlamanın şiddetiyle ölenler ve yaralananlar olmuş, otelin giriş kapısı ve holü havaya uçmuştu. Hayatını kaybedenler arasında heyeti korumak için görevlendirilmiş iki polis memuru da vardı. Rendell patlamadan yara almadan kurtulmuştu. Suikast, İngiliz heyetinin valizleri arasına yerleştirilmiş, içinde saatli bomba bulunan bir valizle gerçekleştirilmişti. İngilizler patlamadan Bulgarları, Bulgarlar ise İngilizleri mesul tutuyorlardı⁷⁹.

Patlama birkaç gazete haricinde, gazetelerde büyük puntolarla ve fotoğraflarla yayınlanmış, Örfi İdare Komutanlığı'nca yayınlanan bir tebliğ ile bu gazetelerin

⁷⁷Üner Kırda'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

⁷⁸Cengiz Atı, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 28, (Sonbahar 2014), s.s. 55-58.

⁷⁹*Yeni Sabah*, 12 Mart 1941.

belirli sürelerle kapatıldığı duyurulmuştu⁸⁰. Gazetelere konu ile ilgili yayın yasağı getirilmesi nedeniyle bir ayrıntı daha dikkatlerden kaçmıştı.

O gece, resmi bir davet nedeniyle Vali Kırdar da Pera Palas'taydı. Ancak Kırdar şanslıydı ve patlamadan yaklaşık bir saat kadar önce otelden ayrılmıştı. Eşi Hayrünisa Hanım ve çocukları, Kırdar'ın bu elim suikast olayından saat farkı ile yara almadan kurtulmasını şükranla karşıladılar⁸¹.

Olayla ilgili olarak 13 Temmuz 1943'de İstanbul'da görülen davada Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Orhan Tığrak şahitleri dinledikten sonra herhangi bir yasal işleme gerek duyulmadığını belirtmiştir⁸².

Bu elim olaydan yaklaşık bir yıl sonra bu kez de Ankara'da Alman Büyükelçisi VonPapen'e karşı bir suikast girişimi olmuş ve bu olaylar Türkiye'nin savaşa girmeme yönündeki denge politikasını zorlamıştır. Olay, Türk-Alman Dostluk Paktı imzalandıktan sonra gerçekleşmiştir. Zira Papen, paktın imzalandığı gün şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“İmzalanan pakt, asırlardan beri memleketlerimizi birbirine bağlayan eski, itimatlı ve dostane münasebetleri yeniden teyit etmektedir.”*⁸³

24 Şubat 1942 günü sabah saat 10.00'da, Papen'in elçiliğe gidişi sırasında patlatılan bombanın tesiriyle, Papen ve eşi yerde yuvarlanmış ancak yara almamışlardır. Suikastçı elinde patlayan bomba nedeniyle olay yerinde ölmüştür. Olayla ilgili ilk resmi açıklama, olaydan 10 gün sonra Refik Saydam Hükümeti tarafından şu şekilde gerçekleşmiştir:⁸⁴

1-Suikastçı (Yugoslavya'nın) Üsküp Vilayetinin Ceylan Kazasının Dobruca Köyü'nden olup, lise tahsilini ikmal etmiştir. Üsküp'te Komünist olduktan sonra, 6 Ekim 1940'ta memleketimize gelmiş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazılmıştır. 9 Haziran 1941'de Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. Adı: Ömer Tanlak (Ömer Halidoviç İsiç) Ömer Tokat.

⁸⁰“11 Mart 1941 akşamı İstanbul'da Pera Palas Otelinde vuku bulan infilak hadisesi hakkında zabıta tahkikatını işkâl eder mahiyette neşriyatta bulunduklarından dolayı İstanbul'da münteşir Yeni Sabah, Vatan, Hakikat, Halk gazeteleri üçer gün Vakit, Tan, Son Posta, Tasvir-i Efkâr, Akşam ve Demokrat Politika gazeteleri ikişer gün müddetçe Örfi İdare Komutanlığı'nca kapatılmıştır.” Bkz. **Ulus**, 13 Mart 1941.

⁸¹Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

⁸² Atıl, **a.g.m.**, s. 64.

⁸³**Cumhuriyet**, 19 Haziran 1941; **Vatan**, 19 Haziran 1941.

⁸⁴**Ulus**, 6 Mart 1942. (Suikastçinin ismi gazetede üç isim şeklinde verilmiştir.)

2-Yakın arkadaşları da Yugoslavya’da doğmuş ve orada Komünist olduktan sonra, muhacir olarak memleketimize gelmişler ve vatandaşlığımıza girmişlerdir.

3-Ankara ve İstanbul’da bir yabancı devletin mensuplarına karşı suikast hazırladılar. Ecnebler hakkında tahkikat devam ediyor.

Yapılan tahkikatın ardından, bombacı Ömer Tokat’ın, suçu İstanbul Üniversitesi’nden iki arkadaşı Abdurrahman ve Süleyman adlı kişilerle birlikte planladığı anlaşılarak ilgili kişiler İstanbul’da tutuklanmıştır. Bu kişilerin sorgusunda ise, olayın azmettiricileri oldukları ve Sovyet Rusya’nın İstanbul Başkonsolosluğu’nda çalıştıkları öğrenilen Pavlov ve Kornilov adında iki memur da, suç ortakları olarak tespit edilmiştir⁸⁵. Zanlıların ifadeleri üzerine Vali Kırdar, emrindeki emniyet güçleri ile birlikte Rus Konsolosluğu’nun etrafını çevirerek iki memurun teslim edilmesini ister. Konsolos ve yardımcısına: “*Adı geçen azmettiricilerin konsolosluğunuzda çalıştığını tespit ettik, derhal teslim edilmesini istiyoruz.*” der. Ancak Konsolos diplomatik dokunulmazlık gerekçesiyle memurları teslim etmek istemez. Bunun üzerine Kırdar, sert çıkarak: “*Bu kişilerin arkasında mısınız?*” diye sorar. Konsolos Moskova’ya telgraf çekerek zanlıları teslim edip etmeyeceklerini sorar. Ancak günlerce yanıt gelmez⁸⁶. Kırdar’ın ısrarlı ve sert tutumu üzerine, zanlılardan Pavlov kuşatmanın 4. günü teslim olur. Diğer zanlı Kornilov ise kaçmak üzere iken Kayseri’de tutuklanır⁸⁷.

Açılan dava sonucu Rus memurlar Pavlov ve Kornilov adam öldürmeye azmettirmekten 20’şer yıl, Abdurrahman ve Süleyman adlı sanıklar ise yardım ettikleri gerekçesiyle 10’ar yıl hapse mahkûm edilmişlerdir⁸⁸. Dava dünya genelinde büyük ilgi görmüştür. Her ne kadar Sovyetler davanın kararlarını haksız bulsa da o dönemde açıklanmayan ancak sonradan ortaya çıkan iki gizli tanık davanın sonucunu etkilemiştir. Bunlardan birisi Sovyetlerin İstanbul askeri istihbarat teşkilatında Georgiy Petroviç Nikolayev takma adıyla çalışan İsmail Ahmedov Guseynoviç’tir⁸⁹. Ahmedov, davanın henüz devam ettiği bir gün, İstanbul Valiliği’ne giderek Kırdar’ın odasına girer. Ahmedov, Kırdar’ın ofisine koşar adım gittiği için güvenlik görevlileri

⁸⁵Son Posta, 7 Mayıs 1942.

⁸⁶Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

⁸⁷Sevtap Sırakaya, “VonPapen Suikastında Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 33, S. 55, Ankara, 2014, s.384.

⁸⁸Cumhuriyet, 18 Haziran 1942.

⁸⁹Sırakaya, **a.g.m.**, s. 385.

ne olduğunu anlayamamıştır. Vali Kırdar, güvenlik görevlilerine izin vermelerini emreder. Ahmedov Kırdar'ın ayaklarına kapanarak: *“Beni her an öldürebilirler, lütfen beni koruyun, size sığınmak istiyorum.”* der. Kırdar ise : *“Sakin ol, burası benim ofisim, sana burada kimse bir şey yapamaz.”* yanıtını verir ve Ahmedov'u sakinleştirir. Ardından Ahmedov'u emrindeki güvenlik güçlerine verdiği talimatla İstanbul'un Anadolu yakasına gönderir⁹⁰. Oradan Ankara'ya gönderilen Ahmedov, davanın gizli tanığı olarak, suikastın Sovyet NKVD⁹¹'nin tertibi ile yapıldığını ortaya çıkarır. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, sığınma talebiyle Türk Makamlarına teslim olan Ahmedov'un iadesini istemişse de olumlu yanıt alamamıştır⁹².

Böylesi uluslararası siyasi krizlerin yaşandığı bir kenti yönetmek, aynı zamanda dış politikada iyi bir stratejist olmayı da gerektirir. Vali Kırdar, gerek Rendell suikastının gerekse yakın dostu Papen suikastının soruşturulması sürecinde gösterdiği tutumla Türkiye'nin savaş dışı tarafsızlık politikasını İstanbul özelinde başarıyla sürdürmüştür.

1.5.2.Savaş Sürecinde İstanbul'un Ekonomik Sorunları

Savaş süresince aktif tarafsızlık politikasını yürüten ve her iki blokla eşit mesafede durmaya çalışan Türkiye, her ne kadar savaşa dâhil olmadıysa da, 1939-1945 yılları arasında hem iç hem de dış politikasını savaşa göre düzenlemiş, savaş nedeniyle ihtiyati tedbir olarak pek çok kişi silahaltına alınmıştır. Askere alınan erkek nüfusun yokluğundan dolayı üretim düşerken, tüketim ihtiyaçları ise sürekli artmıştır⁹³. Savaş nedeniyle dış ticaret büyük ölçekli bir düşüş yaşamış, tarımsal ürünlerin üretiminde ve ihracatında büyük sıkıntılar oluşmuştur. Bütün bu gelişmeler fiyatların dört beş kat artmasına yol açmış, özellikle kentlerde yoksulluk kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü'nün: *“Savaşın*

⁹⁰Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

⁹¹ NKVD (NarodniyKomissariatVnutrenni Del – İçişleri Halk Komiserliği): Çeka ve gizli polis OGPU'nun doğrudan devamı. NKVD Özel Dairesi: Karşı istihbarat yapmak üzere Kızıl Ordu birliklerine bağlanmıştı, bu da Stalin dönemi terimleriyle ihanet belirtileri aramak demektir. Rollerini “sıra dışı olayların” dışında korkaklık gibi örnekleri ya da Sovyet karşıtı görünen her şeyi aramak ve gerektiğinde idam mangası hazırlamaktı. Özel Daire, 1943 baharında SMERŞ ile değişti. Stalin “smertsyonam,” yani “casuslara ölüm” için bu kısaltmayı yapmıştı. Bkz. Vasili Grossman, **Kızıl Ordu'yla 1941-1945**, (Haz.:AntonyBeevor, LyubaVinogradova), (Çev.: Sabri Gürses), Can Yay., İstanbul, 2013, s. 13.

⁹²Sırakaya, **a.g.m.**, s. 385.

⁹³Tuncer Baykara, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1991, s. 160.

en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur."⁹⁴sözleri de bu yoksulluğu kanıtlar niteliktedir. Yoksulluğun kendini iyiden iyiye gösterdiği kentlerin en başında ise ülkenin en kalabalık nüfusuna sahip olan İstanbul gelmektedir. Savaşın patlak vermesi ile fiyatlarda meydana gelen artış pek çok kentte olduğu gibi İstanbul nüfusunu da yoksullaştırmış, İstanbul'da ekmek gibi temel gıda maddelerinin edinilmesi dahi güçleşmişti. Tıpkı 1.Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, 2.Dünya Savaşı'nda da yoksulluk, İstanbul'da kendisini ekmek sorunu olarak ortaya koymuştu. Zira ekmeğin fiyatı savaş yıllarında yaklaşık dört kat artmıştı. Seferberlik nedeniyle buğday üretimine ordunun ihtiyaçları ve ihtiyat kaygılarıyla el konulması ve müdahaleci politikalar sonucunda buğday arzının daralmış olması, kentlerde ekmek sorununu içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Öyle ki ekmek artık karneyle dağıtılmaya başlanmıştı⁹⁵. O dönem İstanbul'un unu her gece vagonlarla Eskişehir'den geliyordu. Vali Kırdar, zorlu savaş ekonomisinin yaşandığı yıllarda, bu vagonların denetlenmesinde bizzat yer alıyordu⁹⁶.

Bu dönemde İstanbul'da en az ekmek sorunu kadar önemli olan bir diğer sorun da odun kömür bulma sorunuydu. Savaş ekonomisinin zorladığı kent yoksulları, kış şartlarında odun kömür temin etmekte zorlanıyordu. Kışın ısınma problemleri, beraberindeki ilaç kıtlığı ile birlikte salgın hastalıkların yaygınlaşmasına da neden oluyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte pek çok kentte olduğu gibi İstanbul'da da yoksulluk ve sosyal çöküş süreci kendini hissettirmeye başlamıştı. 27 Ocak 1943 tarihinde Vali ve Belediye Başkanı Kırdar'ın başkanlığında toplanan İstanbul Belediyesi Meclisi tüm bu ekonomik yükün altından kalkabilmek ve şehir ekonomisini ayakta tutabilmek adına elektrik, havagazı, telefon ve ulaşım araçları ücretlerine ikişer kuruş zam yapmak zorunda kalmıştı⁹⁷.

Savaş ekonomisinin getirdiği en önemli sorunlardan biri de karaborsacılıktır. Zira savaş boyunca bazı üretici ve tüccarlar mallarını istif ederek piyasaya sürmemişler, azar azar ve olması gereken fiyatın iki üç katı değerinde satmaya başlamışlardır. Karaborsacılık öyle bir hal almaya başlamıştır ki o dönem İstanbul'da celebler fiyatları beğenmeyerek koyun kestirmemişler, bunun üzerine de halk ete birkaç gün boykot yaparak bu fırsatçıları yola getirmeye çalışmıştır⁹⁸. Gazeteci Refik

⁹⁴**TBMMZC**, Devre 6, Cilt 21, İçtima 3, İnikat 1, (01.11.1941), s. 5.

⁹⁵**Ulus**, 20 Aralık, 1941.

⁹⁶Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

⁹⁷**Son Posta**, 28 Ocak 1943.

⁹⁸**Vakit**, 7 Ağustos 1945.

Halit Karay Akşam Gazetesi'ndeki köşesinde, savaşın kazananlarının karaborsacılar olduğunu dile getirmiştir⁹⁹.

Tüm bu zorlu ekonomik koşullarda ülke ekonomisini ayakta tutmaya çabalayan Refik Saydam Hükümeti, aktif müdahaleci bir ekonomik program izlemiş ve ileride ayrıntılı değineceğimiz Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu ile ülke ekonomisinde savaşın neden olduğu harabatı en aza indirmeye çalışmıştır.

⁹⁹ Refik Halit Karay, “Günler Geçerken-Karaborsanın Sonu”, **Akşam**, 15 Ağustos, 1945, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRDAR'IN II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINI DA İÇİNE ALAN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ, İSTANBUL'A KAZANDIRDIĞI YAPITLAR

Dr. Lütfi Kırdar, çalışma programını, Valisi olduğu İstanbul'u karış karış gezerek ve kentin ihtiyaçlarını tek tek tespit ederek hazırlamıştı. Ancak Kırdar'ın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra 2.Dünya Savaşı başlamış ve Türkiye de bu savaştan derece derece etkilenmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından başkentin ve bürokrasinin Ankara'ya taşınması ile birlikte İstanbul, bulunduğu coğrafyaya yüzyıllardır başkentlik yapmasından doğan prestijini kaybeder gibi görünse de, Atatürk'ün 1930'larda yönünü İstanbul'a çevirerek resmi ziyaretlerde bulunması ve cumhuriyet kadrolarının İstanbul'u sık sık ziyaret etmeleri üzerine kent yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu durum kente nispeten bir hareketlilik getirmiş, daha da önemlisi ekonomide esen liberal rüzgarların da etkisiyle kent ticari canlılığına yeniden kavuşmuştur¹⁰⁰. O dönemde de genç Cumhuriyet'in en kalabalık kenti olan İstanbul, aynı zamanda iktisadi açıdan da ülkenin en mühim kentidir. Ancak savaş yıllarının getirdiği ekonomik sıkıntılar, tabiatıyla İstanbul'un bütçesini de içinden çıkılmaz zorluklara sürüklemiştir. Savaşın zararlı etkileri hemen her alanda olduğu gibi bayındırlık ve ilerleme alanlarında da kendisini göstermiş, İstanbul'da belediyenin faaliyetleri büsbütün durmasa da ağırlaşmış ve zaman zaman da sekteye uğramıştır. Dr. Lütfi Kırdar, bu durumdan kaynaklanan üzüntüsünü, 1945 yılı Eylül ayında gazetecilerle yaptığı basın toplantısında şu şekilde dile getirmiştir:

“1938'in son ayı başında İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliğine tayin edildiğim zaman, vatanın bu en büyük ve dünyanın bu en güzel şehrinde yapmayı tasavvur ettiğimiz işlerin bazılarını geri bırakmak, bazılarını kısmen yapmak

¹⁰⁰ Atilla Yücel, “Cumhuriyet Dönemi İstanbul'u-3”, **Dünya Kenti İstanbul Sergisi, Habitat II**, Tarih Vakfı Yay.,İstanbul, 1996, s. 193.

*zorunda kaldık. Bu yüzden en büyük teessür ve üzüntüyü benim duyduğumu teslim edeceğinize eminim.”*¹⁰¹

Savaşın sebep olduğu tüm ekonomik ve sosyal sıkıntılara rağmen Kırdar, bitirmeyi amaç edindiği pek çok faaliyeti devam ettirmiş, yeni imar, tesis ve inşaa faaliyetlerinde de girişimciliğini yitirmemiştir. Oysa savaşın başlamasıyla birlikte, yalnız savaşın neden olduğu güçlüklerle değil, aynı zamanda “*Savaş zamanında imara ne gerek var?*” diyen imar karşıtı bir zihniyetle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hatta başlanmış olan imar hareketlerini durdurmak fikrinde bulunanlar dahi vardır.

O dönem Lütfi Kırdar’dan yapması istenilen şey ise yalnız ve öncelikli bir şekilde sığınak inşa etmesidir. Çünkü Almanya’nın Polonya’ya saldırısıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı, ilerleyen dönemlerde Balkanlar’a yayılmış ve Bulgaristan ile Yunanistan’ın Almanya tarafından işgaliyle Nisan 1941’de Türkiye’nin sınırlarına dayanmıştır. Bu tarihten itibaren savaşa en yakın bölge olan Trakya’da ve İstanbul’da bir telaş söz konusu olmuştur¹⁰².

Yine savaş boyunca Almanya ile birlikte hareket eden İtalya’nın da Balkanlara yönelik saldırgan tutumu ve açıkça ifade ettiği planları, Hükümeti oldukça rahatsız etmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Batı sınırında birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Savaşın hissettirdiği tehlike üzerine TBMM’nin 06.05.1940 ve 15.05.1940 tarihli oturumlarında görüşülen ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 86. maddesine¹⁰³ dayandırılan örfi idare¹⁰⁴ kanunu kabul edilmiştir¹⁰⁵. Daha sonra da İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 20 Kasım 1940’ta Bakanlar Kurulu Kararı ile bir ay süreyle örfi idare ilan edilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰¹ **Harp Yıllarında İstanbul’daki Faaliyetler, (İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar’ın Eylül 1945 Basın Toplantısındaki İzahatı),** (Haz.: İstanbul Belediyesi), İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1945, s. 3.

¹⁰² Bülent Bakar, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.12, (İstanbul, 2007), s. 1.

¹⁰³ “Harb hâlinde veya harbi icab ettirecek bir vaziyet hususunda veya isyan zuhurunda ve yahut Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüsât vukûunu müeyyit kati emarat görüldükte İcrâ Vekilleri Hey’eti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umûmî veya mevzîî idare-i örfiye ilân edebilir ve keyfiyet hemen Meclisin tasdikine arz olunur. Meclis idare-i örfiye müddetini indelicap tezyit veya tenkis edebilir. Meclis müçtemi değilse derhâl içtimâa dâvet olunur.”, Bkz. **Resmi Gazete**, 24.04.1924, Tertip 3, Cilt 5, s. 576.

¹⁰⁴ Sıkıyönetim

¹⁰⁵ **TBMMZC**, Devre 6, Cilt 11, İçtima 1, (22 Mayıs 1940), s.111.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1940.

Takip eden aylarda ise örfi idarenin süresi kısım kısım uzatılmıştır¹⁰⁷. Bu uygulama 23 Aralık 1947 tarihine kadar devam edecektir¹⁰⁸.

Ülkenin sınırlarına kadar dayanan savaş, hem hükümet hem de toplum nezdinde ciddi bir tehdit algılaması yaratmış, özellikle Trakya ve İstanbul gibi savaşa yakın olan şehirlerde acil önlemler alınmasını gerektirmiştir. 2.Dünya Savaşı'nın en karanlık günleri yaşanırken ve savaş Türkiye'nin sınırlarına kadar dayanmışken, 10 Nisan 1941 tarihli gazetelerden verilen manşet gündeme oturmuştur. İstanbul Vilayeti'nden yapılan bir tebligatla, İstanbul'da yaşayan vatandaşlardan emekli, yetim ve dullar ile Anadolu'da akrabası bulunanlar arasından isteyenlerin İstanbul'dan göç edebilecekleri duyuruluyordu. Açıklamanın devamında göç etmek isteyen vatandaşların en geç 15 Nisan 1941 Salı günü akşamına kadar bağlı bulundukları ilçe kaymakamlıklarına başvurarak kendilerine verilecek belgeleri doldurmaları gerektiği belirtilerek şu ifadelerle yer verilmiştir¹⁰⁹:

1- İstanbul'da bulunan ve başka hiçbir iş ve gücü olmayıp da aldığı emekli maaşıyla ve seferde bir hizmet yapmayacak olan askeri ve mülki emeklilerle, yetimler ve dulların aileleriyle beraber (Trakya, İstanbul, İzmir, Erzurum, Ankara hariç olmak üzere) istedikleri yerlerin iskele ve istasyonlarına kadar devlete ait vapur ve trenlerle nüfus başına elli kiloya kadar sandık ve denk eşyalarıyla birlikte nakillerinin yapılması uygun görülmüştür.

İstanbul mal sandıklarından maaş alanlarla emekli, yetim ve dul maaşı alanlar bu maaşlarını gittikleri yerlerden almaya devam edeceklerdir.

2- İstanbul'da oturup (İzmir, Ankara, Erzurum hariç olmak üzere) Anadolu'da bulunan akrabaları yanına aileleriyle birlikte gitmek isteğinde bulunanların veya kendileri kalıp da ailesini göndermek isteyenlerin istedikleri yerin iskele ve istasyonlarına kadar devlete ait vapur ve

¹⁰⁷ 1941 yılının Haziran ayına kadar üçer ay daha uzatılan sıkıyönetim süresi, 20 Haziran 1941 tarihli meclis toplantısında bu defa altı aylık süreyle tekrar uzatılmıştır. “*Altı vilayette ilan ve iki defa üçer ay müddetle temdit edilmiş olan örfi idarenin altı ay daha temdidî*” için yapılan görüşmeler sonucunda, “*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilâyetlerinde 23 teşrinisani 1940 tarihinde ilân ve Büyük Millet Meclisinin 1199 ve 1209 sayılı kararlar ile üçer ay temdit edilmiş olan örfi idarenin, hitamından itibaren altı ay daha uzatılması*” kararlaştırılmıştır. Bkz. **TBMMZC**, Devre 6, Cilt 19, İçtima 2, (20 Haziran 1941), s. 101.

¹⁰⁸ **TBMMZC**, Devre 8, Cilt 5, İçtima 1, (28 Haziran 1941), s. 226.

¹⁰⁹ **Yeni Sabah**, 10 Nisan 1941.

trenlerde nüfus başına elli kiloya kadar sandık ve denk eşyalarıyla ücretsiz nakilleri uygun bulunmuştur.

Alınan bu kararın gerekçesi olarak; olası bir emrivaki savaş ortamında nüfusu bir milyona yakın bir şehrin güvenliğinin ve iâşesinin sağlanmasında normal zamana kıyasla güçlükler çıkabileceğinden, tedbiri şimdiden almak ve düşük bir ihtimal de olsa ileride bir kargaşalığa meydan vermemek olduğu şeklinde açıklama yapılmıştır¹¹⁰.

İstanbul'dan göç etmek isteyen vatandaşların başvuru süresinin bitmesinin ardından 16 Nisan 1941'de Vilayet binasında, Dr. Lütü Kırdar başkanlığında, kaymakamların da katılımıyla bir toplantı yapılmış ve Anadolu'ya sevk için yapılan başvurular gözden geçirilmiştir. Başvuruların incelenmesi sonucunda ilk etapta sevk olunacak kafilenin beş bin kişi olacağı bildirilmiştir. Diğer taraftan otuz bin kişinin ise İstanbul'dan kendi imkânları ile Anadolu'nun muhtelif şehirlerine göç ettiği tespit edilmiştir¹¹¹. Sevkiyatlar 1 Mayıs'ta başlamış ve Haziran ortalarına kadar kısım kısım devam etmiştir. Valilik sevk işlerinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için, sevk sırasında vatandaşların uyması gereken kurallar ilan etmiş ve gerekli tedbirleri almıştır. Valiliğin yayınladığı tebliğde vatandaşlardan uymaları istenilen kurallar şöyledir¹¹²:

- ✓ Her aileye kara yolu için kırmızı ve deniz yolu için de mavi biletler hazırlanmış ve birer de vesika numarası verilmiştir. Vesika numaraları esas olup bütün muameleler bu numara ile yapılacaktır. Ve sevke tabi ailelerin daveti de gene bu vesika numarasıyla yapılacaktır.
- ✓ Her aile elindeki biletlerin taşıdığı vesika numaralarının dâhil olduğu kafilenin davet gününü gerek kaymakamların yapacağı tebliğlerden, gerek gazetede ki ilanlardan öğrenmeli ve o gün o saatlerde behemehâl Galata Rıhtımında eşya ve yiyecekleriyle beraber hazır bulunmalıdır.
- ✓ Her aile beyannameyi verdiği kazaya müracaatla biletlerini hemen alacaktır.
- ✓ Her aile götüreceği eşyanın başka eşyalarla karışmamasını temin için denk veya sandığı üzerine biletlerin taşıdığı vesika numarasını okunaklı ve büyük rakamlarla yazacaktır.

¹¹⁰Cumhuriyet, 10 Nisan 1941.

¹¹¹Yeni Sabah, 22 Nisan 1941.

¹¹²Son Posta, 26 Nisan 1941.

- ✓ Yolcular kâmilten güverte yolcusu gibi seyahat edeceklerdir. Kamaralara parası ile de olsa yolcu alınmayacaktır. Kamaralar yolcular için hastane olarak kullanılacak ve gemide doktorun raporuna nazaran hasta olanlarla hamile veya emzikli kadınlar kamaralara meccanen yerleştirilecektir. Yolcular seyahat müddetince yiyeceklerini kendileri beraberlerinde götüreceklerdir. Vapurun kantininde mevcut yiyeceklerden para mukabilinde istifade edilebileceği gibi yalnız bir sıcak çorbaya münhasır olmak üzere imkân nispetinde isteyenlere çorba verilebilir. Kamarada yatırılan hastalara keza parası mukabilinde doktorun tavsiye edeceği yemekler yaptırılır.
- ✓ Zonguldak'tan ve Samsun'dan trenle yurdun iç kısmına gidecek yolcular için bu limanlara ulaşacakları gün saat 18.00'de trenler hareket ettirilecektir¹¹³.

İstanbul Valiliği'nin aldığı bu önlemler sayesinde Anadolu'ya seyahat eden vatandaşlar, gerek görevlilerin tutumundan gerekse yolculuğun rahat geçmesinden memnun olmuşlar ve gösterilen her türlü kolaylık için teşekkür etmişlerdir.

Savaşın gerektirdiği tedbirlerden bir diğeri ise siper ve sığınak inşasıdır. İstanbul'da Beşiktaş'la Yıldız arasındaki mahzenin bütün İstanbul şehri memurlarını muhafaza edecek kadar geniş olduğu anlaşılmış, sadece az bir masrafla bazı menfezler açarak burasının sığınak haline gelebileceği düşünülmüştür. Bunun dışında İstanbul şehrinde nüfusun daha yoğun olduğu Beyoğlu, Fatih ve Eminönü kazalarında dörder, diğer kazalarda ikişer sığınak inşası karara bağlanmıştır. Sığınakların masrafları Belediye tarafından ödenecek bunun yanı sıra hükümet de mali yardımda bulunacaktır¹¹⁴. Ancak İstanbul ve diğer büyük şehirler için düşünülen sığınak inşasına, Lütfi Kırdar'ın, İstanbul için hazırladığı çalışma programının dışında yer alması ve hükümetin bu önlemini abartılı bulması nedeniyle çok da sıcak bakmadığını söyleyebiliriz. Zira Kırdar, konuyla ilgili olarak Eylül 1945'te gazetecilerle yaptığı basın toplantısında:

“Bu fikirde olanlar yalnız ve münhasıran sığınak inşa etmemizi istiyorlardı. O zamanlar, sizlere izah ettiğim gibi, nüfusu bir milyona yaklaşan bu şehirde ihtiyaca kâfi sığınak yapmak sayısız milyonlar isteyen bir işti. Farzımahal bu parayı bulsak bile, o kadar sığınak yapacak malzemeyi bulamazdık; malzemeyi bulsak işçi

¹¹³Ulus, 5 Mayıs 1941.

¹¹⁴Tan, 29 Kasım 1939.

bulamazdık ve bugün dahi hala şehrin muhtaç olduğu kadar sığınağın belki de ellide birini dahi yapmamış olurduk.”¹¹⁵

Dr. Lütfi Kırdar, senelerce bakımsız ve yolsuz kalmış olan İstanbul’da savaş nedeniyle bütün imar hareketlerinin durdurulması taraftarı değildi. Ona göre herhangi bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmeyeceğini defalarca dünyaya ilan etmiş bir memlekette, sırf savaşa girme ihtimalini düşünerek acil yapılması planlanan faaliyetleri durdurmak ve başlanmış olan işleri yarıda bırakmak mantıklı değildi. Çünkü sadece bir ihtimal uğruna görevinin büyük bir kısmını yapamazsa eğer, ihtimal gerçekleşmediği takdirde boşuna zaman kaybedilmiş olacaktı. Belki de onun bugün dahi pek çok vatandaş tarafından tanınmasını sağlayan asıl unsur bu bakış açısydı. Öyle ki Kırdar, bu bakış açısını savaş sonuna kadar sürdürdüğü ve İstanbul için yapmayı planladığı çalışmaları ısrarla devam ettirdiği için, savaşa girmemiş bir ülkenin en önemli ve en büyük kentini imardan mahrum bırakmamış ve çağdaşı Avrupa kentlerinin mimari ölçüsüne yaklaştırmıştır. Kırdar, imar faaliyetlerinin devamı konusunda hiçbir zaman tereddüte düşmemesinin sonuçlarını ise savaş bitiminde şu şekilde açıklamıştır:

“Eğer, o zaman yapabileceğimiz her şeyi ‘Harpten sonra yaparız.’ teranesi ile geri bıraksaydık, bugün İstanbul’da gördüğünüz işlerin hiçbiri yapılmamış olurdu. O zaman da ‘Harbe girmek ihtimalini ileri sürerek hiçbir iş görmediniz; beyhude yere altı yılı boş geçirdiniz.’ diye bizi şiddetle tenkit ederdiniz ve benim fikrimce bu tenkitleriniz de pek yerinde olurdu.”¹¹⁶

Görüldüğü üzere gazetecilerin ve kamuoyunun düşüncelerine de önem veren Dr. Kırdar, İstanbul’a yeni tayin edildiği dönemde de çalışmalarını hangi konular üzerinde yoğunlaştırması gerektiği ile ilgili halkın fikrini yoklamak istemiştir. Bunun için ilk olarak Cumhuriyet Gazetesi’nin o dönem, halkın şehirde neler yapılmasını istediği ile ilgili İstanbul’da yaptığı bir anketi incelemiş, şartlara ve imkânlarla uygunluğu ölçüsünde halkın isteklerini de içine alan bir program hazırlamış ve çalışmalarına başlamıştır. Bu istekler arasında konservatuvar, tiyatro, sergiler, resim galerileri gibi kültürel hayatı etkileyen istekler de vardır. Halkla yaptığı şahsî görüşmeler ve halktan aldığı binlerce özel mektuplar yoluyla da kamuoyu yoklaması yapan Dr. Kırdar, tüm bu ihtiyaçları öncelik sırasına göre değerlendirmiş ve kendisine bir yol haritası çizmiştir. Harp yıllarını da içine alan ve Kırdar’ın Valilik

¹¹⁵Harp Yıllarında İstanbul’daki Faaliyetler, s. 4.

¹¹⁶A.g.e., s. 4

görevini yürüttüğü süre boyunca İstanbul'da gerçekleştirilen faaliyetler aşağıdaki şekildedir:

2.1. Yol Faaliyetleri

2.1.1.Yolların 1939'daki Durumu

Lütfi Kırdar'ın çalışma programında öncelik, halkın istekleri arasında da ilk sırayı alan yollardı. Çünkü yolsuz bir şehir, medeniyetten uzak bir şehir demektir. Hem Anadolu'da hem de Avrupa'da toprakları bulunan, kadim tarihi ile dünya üzerindeki ender şehirlerden biri olan İstanbul iyi bir yol şebekesinden mahrumdu. Mevcut yollar ise trafiğe de yayaların yürütmesine de elverişsizdi. 1939'da Belediye hudutları içindeki yolların toplam uzunluğu 1489 kilometre, bu yolların yüzey alanı ise 12 milyon 200 bin metre kare tutuyordu. O dönem İstanbul'un nüfusunun 4 katı olan Paris'te ise yolların uzunluğu 1114 kilometre iken, yüzey alanı 18 milyon metre kare idi¹¹⁷. Sadece bu karşılaştırma dahi İstanbul'un yol bakımından, çağdaşı şehirlerden ne kadar zayıf bir durumda olduğunu gösteriyordu. Bu yollardan pek azı asfalt, bitüm betonlu ve katranlı yoldu. Çoğu toprak, bir bölümü Arnavut kaldırımı, birtakımı parke ve bir kısmı da kumlu taş yoldu. Yolların çoğu bozuk ve tamire muhtaçtı. Belediye Yollar Müdürlüğü'nün yaptığı hesaba göre, yolların tamiri ve yeniden yapılması için 50 milyon liraya ihtiyaç vardı. Dr. Lütfi Kırdar, şehrin bu en önemli sorunu için gerekli masraftan kaçınmadığını şu sözlerle dile getirmiştir¹¹⁸:

“İşte yol davasını halletmek istediğimiz zaman bu vaziyetle karşılaştık. Bu 50 milyon lira isteyen yol programını gerçekleştirmek için, vazifeye başladığım tarihten itibaren 1945'e kadar her yıl bütçeye büyük paralar koydurdum.”

2.1.2. Yapılan Yollar

İstanbul'da yol inşasına 1939 yılında başlanmış ve 1948 sonuna kadar devam edilmiştir. Yeni yapılan yolların başında Atatürk Bulvarı gelir. Bulvara, İstanbul'un caddelerinin ve yollarının bağlantı noktasında bulunması ve trafik açısından şehrin adeta şah damarı niteliğinde olmasından dolayı Atatürk adı verilmiştir. Bunun yanı

¹¹⁷Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 18.

¹¹⁸Harp Yıllarında İstanbul'daki Faaliyetler, s. 6.

sıra Dolmabahçe-Maçka, Kasımpaşa-Dolapdere-Pangaltı, Taksim-Taşkışla-Açıkhava Tiyatrosu cadde ve yolları ve daha birçok yol bu dönemde yapılmıştır. Bayındırlık müdürlüğü aracılığıyla belediye sınırları dışında yapılan birçok yollarla Anadolu ve Rumeli yakalarında açılan yollar da yine bu devrin ürünleridir. 1939-1948 yılları arasında İstanbul'da belediye bütçesinden yapılan ana yollar ve harcanan tutar şu şekildedir:

Tablo 2.1. 1939-1948 Arasında Yapılan Ana Yollar

Yolun İsmi	Cinsi	Yüz Ölçümü (m2)	Tutar (Lira)
1.Ankara (Babiali) Caddesi	Asfalt-Mozaik Parke	3.944	115.315
2.Yenipstahane Caddesi	Asfalt	1.550	41.228
3.Eminönü Meydanı	Asfalt	2.802	90.247
4.Yenicami etraf yolları	Asfalt	3.389	15.320
5.İşbankası önü ve Yenicami kemerine giden kısım	Asfalt	600	126.900
6.Yerebatan Caddesi	Asfalt	5.808	129.746
7.Süleymaniye Cami etraf yolları	Beton yol	6.758	101.295
8.Azapkapı-Şişhane Caddesi	Mozaik Parke	4.500	28.211
9.Tozkoparan ve Refik Saydam Caddeleri	Asfalt	8.565	90.802
10.Taksim Meydanı	Asfalt	6.791	201.786
11.Tarlabaşı Caddesi	Asfalt ve Mozaik Parke	56.656	584.871
12.Taksim Mete Caddesi	Asfalt	1.800	55.213
13.Taksim Askerocağı	Asfalt	6.410	20.598
14.Taksim Sıraselviler	Asfalt	5.000	55.839
15.Taksim-Ayaspaşa-Gümüşsuyu	Asfalt ve Mozaik Parke	8.719	150.747
16.Atatürk Bulvarı	Asfalt ve Mozaik Parke	43.788	852.866
17.Darüşşafaka (Çarşamba) Caddesi	Asfalt	11.474	55.037
18.Fatih Edirnekapı (Fevzipaşa) Refüjleri	Asfalt	6.000	15.540
19.Şişhane, Kuledibi ve Büyükhendek Caddeleri	Asfalt	3.370	32.009

20.Dolmabahçe-Maçka Yolu	Asfalt-Mozaik Parke ve kanal	21.500	809.566
21.Beyazıt-Aksaray Caddesi Refüjleri	Asfalt	7.800	12.500
22.Kadıköy Söğütluçeşme Caddesi	Asfalt	1.274	39.799
23.Taksim-Harbiye Caddesi Refüjleri	Asfalt	15.450	15.200
24.Nişantaşı Emlak Caddesi	Parke	8.160	47.089
25.Galata Tersane Caddesi	Parke	6.693	15.564
26.Yüksekkaldırım Caddesi	Parke	3.027	41.156
27.Acıbadem-Çamlıca Yolu	Asfalt	9.752	29.233
28.Beşiktaş Nüzhetiye Caddesi	Asfalt	4.373	22.080
29.Dolmabahçe-Gümüşsuyu merdivenli yolu	Asfalt ve Mozaik Parke	738	47.295
30.Taksim İnönü Gezisi bahçe yolları	Asfalt	8.700	98.854
31.Kasımpaşa-Şişhane yolu	Parke	4.500	109.617
32.Kasımpaşa-Halıcıoğlu yolu	Asfalt	25.600	118.264
33.Kasımpaşa-Dolapdere-Pangaltı yolu	Asfalt	2.430	103.522
34.Taksim Taşkılla-Açık hava Tiyatrosu-Çocuk bahçe yolları	Asfalt ve Mozaik Parke	56.923	489.843
35.Beşiktaş Tonozyboyu İhlamur Caddesi	Asfalt	6.000	32.873
36.Kadıköy Haydarpaşa Rıhtım Caddesi	Beton rıhtım ve parke yol	6.100	131.582
TOPLAM		366.944	4.927.619

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 26.

Yeni yapılan bu cadde ve yolların haricinde, 1938-1948 yılları arasında Belediye sınırları içinde tamir edilen ve yeniden yapılandırılan yolların senelere göre dağılımı ve bunlar için satın alınan makinelerle alet ve edevatın miktarı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Tablo2.2. 1938-1948 Arasında Yol Yapım Cetveli

Senesi	Sokak Sayısı	Uzunluk (m)	Yüz Ölçümü (m2)	Tutar (Lira)
1938	–	82.710,30	332.747,80	286.564
1939	569	89.000,98	449.108,11	592.655
1940	625	96.488,42	456.616,68	722.559
1941	702	97.362,21	464.465,14	695.264
1942	669	74.582,15	320.096,50	515.653
1943	522	83.134,14	369.872,57	1.436.720
1944	633	96.230,42	462.237,05	2.420.864
1945	661	72.498,52	313.853,62	1.305.259
1946	609	111.236,01	427.691,36	1.755.826
1947	567	125.486,55	476.662,62	1.989.172
1948	537	90.622,41	383.615,73	2.503.696

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 26.

1939-1948 yılları arasında Belediye bütçesinden yollara harcanan paranın toplamı 14.224.232 liradır. Sadece bu miktar dahi Lütü Kırdar döneminde yol işlerine ne kadar önem verildiğinin kanıtı niteliğindedir. Yine bu dönem aralığında 30 adet ahşap köprü, 7 adet beton köprü ve menfez, 44 adet rıhtım ve duvar, 8 adet de iskele inşa edilmiştir¹¹⁹.

2.2. Milli Eğitim Faaliyetleri

İstanbul halkının en başta gelen dileklerinden biri de okul sayısının artırılmasıydı. Dr. Lütü Kırdar’a göre halkın bu isteği takdir ve teşekkürle layık bir istektir. Zira genç Cumhuriyet her şeyden önce irfanı yüksek nesillerin elinde

¹¹⁹A.g.e., s. 26.

yükselecekti. Cumhurbaşkanı İnönü'nün direktifleriyle gerçekleştirilen eğitim seferberliğiyle birlikte İstanbul'da da önemli çalışmalar gerçekleştirilmiş ve Lütü Kırdar'ın görev süresi boyunca çok sayıda okul yaptırılmıştır. Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı süresince İstanbul'da 1.351.500 lira sarf edilerek şehir merkezi sınırları içinde 16 ilkokul ve 453.750 lira sarf edilerek de köylerde 168 okul binası, 93 öğretmenevi ve 49 adet işlik yapılmıştır¹²⁰.

2.3. Su İşleri İle İlgili Faaliyetleri

Lütü Kırdar'ın göreve gelmesiyle başlayan 2.Dünya Savaşı yıllarında dışarıdan malzeme getirmek son derece güçleşmiş, imkânlar eskiye oranla daha da kısıtlanmıştır. Buna rağmen büyük gayretler sarf edilerek şehre verilen su miktarı hem nicelik olarak artırılmış hem de nitelik bakımından iyileştirilerek daha temiz ve sağlıklı hale getirilmiştir. Kırdar, yaptırdığı yeni tesisatla 1938'de yılda 8.497.456 metreküp olarak sarf edilen Terkos suyunu 14.812.793 metreküpe ve abone sayısını 24.016'dan 34.194'e çıkarmıştır. Bunlara yine 1938'de kişi başına günde 48 litre su düşerken 1945'te bu miktar 84 litreyi bulmuştur. Ayrıca 1945 'ten itibaren Terkos'tan Kağıthane'ye kadar yeni bir akıtma hattı döşemek, tesisin su basma kapasitesini artırmak ve o dönem Bakırköy'e bağlı olan (Bugün Zeytinburnu'nun Mahallesi) Çırpıcı'da açılacak artezyen kuyularıyla şehir suyuna katkı sağlamak amacıyla hazırlanan Büyük Su Projesi ile de şehrin suyu, 1938'e oranla %162 artırılmış ve kişi başına verilen günlük su miktarı 98 litreye kadar ulaşmıştır. Avrupa yakasında yapılan tüm bu çalışmalarla birlikte Anadolu yakasına su veren Elmalı Tesisleri de büyütülmüş ve orada da Kırdar göreve geldiğinde şehre verilen su miktarı 7.300 metreküpten 11.500 metreküpe çıkarılmıştır¹²¹. Diğer taraftan İstanbul'un önemli gezi alanlarından Adalar'da da su depoları ve şebekeleri yapılarak ve mevcut su kaynakları iyileştirilerek semtin su sorunları çözülmüştür.

Yapılan tüm bu çalışmalar, 2.Dünya Savaşı'nın tüm zorlu ekonomik koşullarına rağmen ve borçlanmaksızın yalnızca Belediye bütçesi kaynaklarından daha verimli faydalanılarak gerçekleştirilmiş ve toplamda 20 milyon liraya mal olmuştur¹²².

¹²⁰A.g.e., s. 88.

¹²¹Ziyaoğlu, a.g.e., s. 340.

¹²²A.g.e., s. 340.

2.4. Temizlik İşleri İle İlgili Faaliyetleri

Osmanlı'nın olduğu gibi Cumhuriyet'in de en kalabalık kenti olan İstanbul'da temizlik işleri öteden beri önemli bir sorundu. Bu konu halkın devamlı şikâyetlerine neden oluyordu. Bu denli kalabalık bir kentin temizlik yükü ağırdı. Şehir kolayca kirleniyor, güçlükle temizleniyordu. Şehrin çöp toplama ve taşıma işi beygirle çekilen arabalar vasıtasıyla yapılıyordu. Bunlar sayı olarak yetersiz olduğu gibi hızlı da değildiler. 1939 yılında İstanbul Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'nün elinde sadece 11 motorlu araç, 190 atlı araba ve 900 temizlik işçisi bulunuyordu. Şehri modern bir görünüme kavuşturan ve ona temizlenme imkânı sağlayan imar faaliyetlerine başlanmasıyla birlikte temizlik işlerinin de bir program dâhilinde modernize edilmesine girişildi. Programın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte beygirle çekilen arabalar yavaş yavaş kamyonlarla değiştirilmeye başlandı. Çöp toplama işi daha nizami hale getirilerek belli zamansal periyotlara yayılmak suretiyle günün yarısı bu işe ayrıldı. Tüm bu işlerin sıkıntısız sürdürülebilmesi için araç ve işçi sayısı çoğaltılmaya çalışıldı. Ancak tüm bunlar için İstanbul halkından alınan temizlik vergisi yetmiyordu. Bu nedenle belediye, imar faaliyetleri ile eşzamanlı yürütülmesi icap eden temizlik işleri için başka gelirlerinin bir kısmını bu işe ayırmak zorunda kaldı. Belediyenin 1939 yılında Temizlik İşleri Müdürlüğü'ne ayırdığı 460.742 liralık bütçe, 1948 yılında 2.192.359 liraya yükseltilmiştir¹²³.

2.5. İETT Faaliyetleri

Lütfi Kırdar'ın "*En büyük başarımız*" dediği şehrin elektriği, 1910 yılında Osmanlı ile 50 yıllığına anlaşılıp, 1923'te Cumhuriyet ile sözleşme imzalayarak sermayesini artıran Macar Ganz Elektrik Şirketi'nden 1937 yılında hükümet tarafından satın alınmıştır. Satın alındıktan sonra Umum Müdürlük şeklinde yönetilen elektrik şirketi, 1 Temmuz 1939'da Vali Kırdar'ın talebi üzerine Tramvay İdaresi ile birleştirilerek, İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel (İETT) İşletmeleri Umum Müdürlüğü adı altında Belediyeye verilmiştir¹²⁴. Kırdar'ın gayesi, bu idareleri belediye bünyesinde birleştirmek suretiyle, geliştirerek ve yaygınlaştırarak belediyeye bir gelir kaynağı yaratmaktır. Belediye ilk olarak şirketin gelirini yine

¹²³Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 139.

¹²⁴Yenileşen İstanbul,(Haz.: İstanbul Belediyesi), İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1947, s. 91.

şirketin kendisine ayırarak elektrik tesislerinde ve şebekelerde büyük düzenlemeler yapmıştır. Tüm bu çalışmalar ülkenin yanı başında seyreden savaşın zorlayıcı ekonomik yaptırımlarına rağmen gerçekleştirilmiş, şehrin elektrik tesisinin kapasitesi arttırılarak ışıklandırma yaklaşık üç katına çıkarılmıştır. İnşa edilen yeni tesisler için belediye bütçesinden 6.359.581 lira sarf edilmiştir. Yapılan tüm bu masraflar belediye bütçesini oldukça zorlarsa da halka yansımaları düşük bir miktarla sınırlı kalmıştır. Kırdar'ın, hemen her ıslahatında ön plana çıkan halktan yana tavrı elektrik konusunda da vücut bulmuş ve 1945'teki basın toplantısına da şu şekilde yansımıştır:

*“Şehrin ışıkları ve işleyen kuvveti elektrik şirketinde kalsaydı, tarifeler muhakkak ki 3-4 misli artacaktı. Çünkü şirket, her şeyden önce kendi karını düşünecekti. Biz, tarifeyi pek az artırdık... Bütün tarifeler, halkın menfaati düşünülerek bir dereceye kadar pek az arttırılmıştır. O kadar ki bu işler için amortisman payı dahi ayrılmamaktadır.”*¹²⁵

Dr. Lütfi Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı görevini devraldığı 1938 yılında 5 milyon lira olan elektrik hasılatı, 1948 yılında 17 milyona yükselmiştir¹²⁶.

Savaş yıllarındaki ekonomik buhrandan kaynaklanan benzin sınırlandırılması, ülkenin bu en kalabalık kentinde taksilerin azalmasına ve pek çok özel aracın da kaldırılmasına neden oldu. Bu da belediyenin ulaşım yükünü artırmıştı. İdarenin satın alındığı şirketin, belediyeye devrinden önce malzeme depolarını boşaltması nedeniyle tramvay sayısında azalma meydana gelmişti. Savaş nedeniyle yurt dışından malzeme tedarik etmek oldukça zordu. Ancak Kırdar, savaş yıllarında en az altı ayını İstanbul'da geçiren Batı Büyükelçileri ve konsoloslara kurduğu sıcak diplomatik diyalog sayesinde yabancı kuruluşlarla özel temaslarda bulunarak malzeme eksiklerini büyük ölçüde tamamlamayı başardı. Bu yolla daha fazla tramvay ve tünel seferi ile ve satın alınan yeni otobüslerle, İstanbul'un özel şirket zamanındaki ulaşım seferleri aksamadan, hatta arttırılarak devam ettirilebilmiştir.

2.6.Sağlık ve Sosyal Yardım Faaliyetleri

Milli Mücadele yıllarında Erzurum'da ve Nazilli Cephesi'nde Sıhhi İmdat Reisi olarak görev yapan Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul Valisi olarak pek çok alanda göstermiş olduğu üstün gayretini kendi uzmanlık alanında da göstermiş, sağlıkçı bir

¹²⁵Harp Yıllarında İstanbul'daki Faaliyetler, s. 12.

¹²⁶Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 185.

vali olarak şehrin acil ihtiyacı olan hastanelerin inşasına ve onarımına önemli katkılarda bulunmuştur. Bilimsel gelişmelerin ışığında tüm dünyada olduğu gibi İstanbul'da da sağlık işlerine verilen önem yıldan yıla artmakta ve bu yoldaki çalışmalar genişletilmektedir. Araya 2.Dünya Savaşı'nın yarattığı engeller girmiş olsa da Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'daki görev süresi içinde sağlık alanındaki verimi yükseltmekten geri kalmamıştır. Bunun en belirgin kanıtı ise, 1939 yılı belediye bütçesinden sağlık işlerine 1.081.963 lira ödenek ayrılabilirdiği halde, 1948 yılı bütçesinden 4.873.884 lira ödenek ayrılmasıdır¹²⁷. Sağlık harcamalarına ayrılan miktarın, görev süresince yaklaşık beş kat artırılması, şehri bir sağlıkçının yönettiği göz önünde bulundurulursa İstanbul için büyük bir şans olarak değerlendirilebilir. 1939-1949 yılları arasında İstanbul Belediyesi bütçesinden yaptırılan hastaneler şunlardır¹²⁸:

2.6.1. Cerrahpaşa Verem Hastanesi

Cerrahpaşa'da inşa edilen 200 yataklı Verem Hastanesi 1552 metrekarelik bir alan üzerine yapılan dört katlı bir binadır. Binanın inşasına 1945 yılında başlanmış, iki yıllık bir çalışma sonucunda 1947'de tamamlanmıştır. Hastane tüm tesisleri ve donanımı ile o dönem 1.808.176 liraya mal olmuştur.

2.6.2.Haseki Çocuk Hastanesi

Haseki Hastanesi bünyesinde yaptırılan 100 yataklı Çocuk Hastanesinin inşasına 1946 yılında başlanmış ve 1948 yılında açılış töreni yapılmıştır. Hastane 447 metrekare arazi üzerine inşa edilmiş dört katlı bir binadır. Bina bütün tesisat ve donanımı ile 500 bin liraya mal olmuştur.

2.6.3. Süleymaniye Doğumevi

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin arka tarafına inşa edilen 75 yataklı Süleymaniye Doğumevi'nin inşasına 1946 yılında başlanmış ve 1948 yılında tamamlanarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiştir. Tarihi eserlerle

¹²⁷A.g.e.,s. 77.

¹²⁸A.g.e.,s.s. 72-75.

çevrili olan bina bölgenin dokusuna uygun olarak tarihi bir mimari tarzda yapılmış ve 450 metrekarelik bir alana inşa edilmiştir. Bina senede 3000 çocuğun emniyetle doğabileceği bir donanım ile desteklenmiş ve bahçe düzenlemesi ile birlikte 420 bin liraya mal olmuştur.

Dr. Lütfi Kırdar döneminde yaptırılan bu hastanelerle birlikte, harap bir halde bulunan Süleymaniye Tıp Medresesi ile Haseki Darüşşifası da restore edilerek teşekküllü birer sağlık merkezi haline getirilmiş ve İstanbul halkının hizmetine sunulmuştur.

2.6.4. Darülaceze

Kırdar, sağlık alanında gerçekleştirdiği tüm bu olumlu çalışmaların yanı sıra İstanbul'un sosyal yardım alanındaki boşlukları da fark etmiş ve göreve geldiği ilk günden başlayarak, Tıp öğrencisi iken staj yaptığı Darülaceze'ye yakın ilgi göstermiştir. Kurum, Kırdar'ın göreve geldiği tarihten itibaren 10 yıllık bir süre zarfında kimsesiz, bakıma muhtaç ve düşkün insanlara yapılan yardımı daha geniş ölçülere yaymış ve ciddi bir gelişim devresine girmiştir. Bu dönemde Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi'nin 1941 tarihinde hazırladığı Proje kapsamında belediye, özellikle İstanbul'daki kimsesiz ve serseri çocukları sokaklardan toplamaya başlayarak; bunlardan küçük olanları Darülaceze'ye, büyükleri de Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı yurtlara yerleştirmeye başlamıştır¹²⁹. Kurumun İstanbul merkezi tarafından yönlendirilen ve sekiz ay süren bu çalışmasına, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın önderliğinde İstanbul zabıtasının ve İstanbul öğretmenlerinin büyük katkıları olmuştur¹³⁰. Yaklaşık bir yıl içinde İstanbul sokaklarından 10.000 aylak, 20.000 de sabıkalı çocuk toplanmış ve yaş aralığına göre ilgili kurumlara yerleştirilerek güvence altına alınmıştır¹³¹. Kırdar'ın görev yaptığı 1938-1947 yılları arasında Darülacezede bakılan çocuk sayısı toplam 3.991'dir.

Kurumda barınan hasta ve yaşlıların haricindeki çalışma gücü olanlarla kimsesiz çocuklar için, hem kendilerini geliştirebilecekleri hem de kuruma faydalı olabilecekleri çeşitli kurslar açılarak, imalathaneler kurulmuştur. Kurumun koruma altına aldığı çocuklardan ilkokul çağındaki olanlar sabahın öğleye kadar kurum

¹²⁹Cumhuriyet, 3 Ocak 1946.

¹³⁰ Makbule Sarıkaya, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje", *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 1, (Erzurum, 2004), s. 191.

¹³¹Cumhuriyet, 16 Ekim 1947.

bünyesinde bulunan yatılı ilkokulda okuyor, öğleden sonra ise onlar için oluşturulan imalathanelerde sanat öğreniyorlardı. Bunlar arasında yaygın olanları, terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük ve çorapçılıktır. Bu imalathaneler, kısa sürede gösterdikleri gelişim sayesinde Belediye tarafından mütedavil sermaye ile daha da işler hale getirilmiştir. Bu gelişimi örneklemek gerekirse, Dr. Lütfi Kırdar'ın göreve geldiği 1939 yılında 9741 lira tutarında iş yapılan terzihanede, 1947 yılında 203.369 lira tutarında iş yapılmıştır. Kundurahane'de 1939 yılında 745 çift kundura yapılmış iken 1947 yılında bu rakam 39.400'e çıkmıştır. Bunlar gibi diğer atölye ve imalathanelerde de bu oranlara yakın gelişim kaydedilmiştir. Bu imalathaneler sayesinde çocuklar hem kendilerini geliştirme fırsatı bulmuş hem de topluma kazandırılmıştır.

Kurumun 180.659 lira olan 1938 bütçesi, imalathaneler sayesinde 1948 yılında 738.231 liraya kadar yükselmiştir. Ayrıca Darülacezeye İstanbul Belediyesi tarafından yapılan yardım 1938'de 36.158 lira iken 1948'de 392.230 liraya çıkmıştır¹³². Bu artışta, kurumun göstermiş olduğu gelişimi takdir eden ve kuruma bağış yapan İstanbullu hayırseverlerin de katkısı olduğunu belirtmek gerekir.

2.7. İmar Faaliyetleri

İstanbul'un imarı ele alınırken kuşkusuz Vali Lütfi Kırdar'la birlikte anılması gereken bir diğer isimdir Mimar Henry Prost. Atatürk'ün davetini geri çevirmeyerek İstanbul'un Nazım Planı'nı hazırlamak üzere 1936'da İstanbul'a gelen Fransız mimar, dünya tarihindeki yeri düşünüldüğünde, önemli mimari ve arkeolojik eserleri barındırması bakımından oldukça hassas, duyarlı olmayı; ayrıntıya inmeyi gerektiren ve uzmanlığa dayalı bir çalışma planı ile incitilmeden modernleşmeyi bekleyen bir kentle karşılaştı. İstanbul modernleşmeyi bekliyordu; çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında eldeki sınırlı bütçe ile ancak başkent Ankara'nın şehirleşmesi sağlanabilmiş, İstanbul'a ise Cumhuriyet kurulduktan ancak 15 yıl sonra fırsat gelebilmişti. Genç Cumhuriyet'in bu en büyük, en kadim ve stratejik olarak en önemli kentindeki tarihsel ve mimari dokuyla, Atatürk'ün başlattığı köklü devrimler ortamında karşılaştı Prost, 1951'e kadar İstanbul'da kalacaktı. Görevi, şehrin çehresini modern şehircilik gereklerine göre yenileştirmek olan Prost'un öncelikli

¹³²Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 82.

duyarlılığı; kentin tarihi silüetini korumak ve tarihi eserleri bulundukları çağın mimari değerlerini bozmadan yenileştirmekti. Zira Prost, önceki planlama çalışmalarında da tarihi ve doğal çevreyi koruma yanlısı olarak tanınan bir şehircidir. Bu noktada beraber çalışacağı vali ile aynı fikirde olmak, tarih ve sanat eserleri konusunda duyarlı olan mimar için önemli bir avantajdı. Ancak bir yandan da Cumhuriyet yönetiminin çağdaş toplum yaşamını destekleyecek bir kent yapısı oluşturma ideali de kendisini hissettirmekteydi. Tüm bu ilkeler doğrultusunda bir hareket planı hazırlayan mimar, İstanbul'un imarı için çalışmalarına başladı.

İstanbul için Fransa'dan mimar getirten cumhuriyet yönetimi, diğer yandan İstanbul'un idaresini, Manisa'da şehircilik alanında önemli başarılar kaydeden Dr. Lütü Kırdar'a emanet etmişti. Kırdar, "...şerefi kadar mesuliyeti de büyük olan vazifem..." dediği görevinin, üzerinde yarattığı büyük sorumluluğun bilincindeydi. Kırdar, yüksek tahsilini ve bir kısım memuriyetini orada yaptığı için kendini de İstanbul'un bir evladı ve hemşerisi sayıyordu. Bu nedenle İstanbul'un imarını gerçekleştirmek onun için yalnızca bir görev değil aynı zamanda bir idealdi. Kırdar bu idealini Cumhuriyet'in 25. yıl dönümünde (29 Ekim 1948) İstanbul halkına yazdığı açık mektupta şöyle dile getirmiştir¹³³:

"...Herhangi bir aydın İstanbullu kadar sevdiğim bu eşsiz beldenin imarı için çalışmayı, yalnız resmi görevim gereği değil, aynı zamanda kendim için bir ideal olarak gördüm. Çünkü:

İstanbul, uzun çağların yarattığı görkemli bir tarih yapıtıydı. Onun imarında başarılı olursam tarihe hizmet etmiş olacaktım.

İstanbul, bir gelecekti. Onun imarında başarılı olursam, geleceğe hizmet etmiş olacaktım.

İstanbul, vatanımızın ilim ve kültür merkeziydi. Onu imar edersem, ilim ve kültüre de hizmet etmiş olacaktım.

İstanbul, Türk uygarlığının pırlantasıydı. Onun imarında başarılı olursam, Türk uygarlığına da hizmet etmiş olacaktım.

İstanbul, yalnız ülkemizin değil dünyanın en zengin müzelerinden biriydi. Onu imarda başarılı olursam, evrene de hizmet sunacaktım.

İstanbul, tabiat bakımından eşsiz bir güzellikti. Onun imarında başarılı olursam, tabiata da hizmet etmiş olacaktım.

¹³³A.g.e., s. 8.

İstanbul, ekonomi, ticaret ve sanayi itibariyle yurdumuzun en ileri şehriydi. Onu imar edebilirsem, ülkenin kalkınmasına, gelişmesine ve yükselmesine hizmet etmiş olacaktım.

İşte tüm bunları düşünerek İstanbul'u imar etmeyi yaşamımın en büyük ve en kutsal ideali olarak gördüm. Fakat ne yazık ki bu görevi üstlendiğimden sadece 9 ay gibi kısa bir zaman sonra, 2. Dünya Savaşı gibi bir engel karşımıza dikildi. Görevim güçleşmiş, sorumluluğum artmıştı; fakat idealimi gerçekleştirmek yolundaki heyecanım ve inancım zayıflamadı..."

Dr. Lütfi Kırdar, zayıflamayan inancıyla mimar Prost'un hazırladığı imar planının uygulanması için harekete geçti.

O tarihlerde İstanbul, üç ana yerleşim merkezinden oluşmaktaydı. Haliç'in iki yakasındaki Tarihi Yarımada ve Galata ile karşıda, Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköy. Bunlardan özellikle Tarihi Yarımada'nın imarında öncelikli amaç, Bizans ve Osmanlı dönemi eserlerinin restorasyonunu tamamlamak ve bulundukları ada içerisinde ortaya çıkmaları amaçlanarak bir bütünlüğü oluşturacak şekilde uzaktan da algılanmalarını sağlamaktı. Zira Prost'un hazırladığı Nazım Planı'nın ana ilkesi, tarihi mirası korumak adına sit alanlarına saygılı bir şekilde yapılabilecek maksimum imarı gerçekleştirmektir. Bu amaçla Fransız mimar her iki yakada da iki bölümlü bir Nazım Planı hazırlamıştı. Her biri 1/5000 ölçekli olan planlar, Avrupa yakası için İstanbul Nazım Planı ve Beyoğlu Nazım Planı, Anadolu yakası içinse Üsküdar Nazım Planı ile Kadıköy-Bostancı-Çamlıca Nazım Planıdır. Esasında bu planlar Dr. Lütfi Kırdar göreve gelmeden iki yıl önce hazırlanmıştı. Kırdar, Prof. Prost ile konuşarak, yapılacak işler hakkında tam bir fikir birliğine varmıştı. Planlar, bir hayli zaman önce Ankara'ya gönderilmiş olduğu halde Kırdar'ın göreve geldiği tarihe kadar Bayındırlık Bakanlığı tarafından onaylanmamıştı. Kırdar, bunun nedenini araştırdığında ilginç bir gerekçe ile karşılaştı. Bu gecikmeye planların incelenip beğenilmemesi değil, Prost'un İstanbul'un tarihini, coğrafyasını, iklimini bilmemesi gibi bilimsel olmayan, çürük düşünceler neden olmuştu. Kırdar, yanlış bulduğu bu düşünceden kaynaklanan engeli kaldırmak istediğinde ise dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, kendisine, diğer Valilerin imar planlarını bizzat kendilerinin çizdiklerinden söz ederek "*Valiler arasında bir tek sen yabancı mütehassısa kıymet veriyorsun.*" demiş ve sitemde bulunmuştur¹³⁴. Vali Kırdar, ihtisasa karşı derin saygı

¹³⁴Ziyaoğlu, a.g.e., s. 345.

duyan bir prensibe sahip kişi olarak bu anlayışı şaşkınlıkla karşılamıştır. Zira ona göre, dönemin uluslararası şöhrete kavuşmuş olan bir mimarını bu denli hafife almak, müspet bir yaklaşım olmadığı gibi sığ bir bakış açısının ürünüdür.

Tüm bunlar olurken Bayındırlık Bakanlığı'na General Ali Fuat Cebesoy getirilmiştir. Vali Kırdar, Bayındırlık Bakanlığının bu tavrı karşısında, İçişleri Bakanlığı'na resmi bir yazı yazmış ve planların aynen veya hükümet tarafından yapılacak düzenlemelerle kabulünü rica etmiştir. Müstakbel İmar Planları, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Refik Saydam, Adliye Bakanı Fethi Okyar ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in de hazır bulunduğu Bayındırlık Bakanlığı'nda, dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy tarafından izahat verilerek kurula sunulmuştur. Yapılan açıklama ve tanıtım üzerine kurul tarafından incelenen planların şehrin ihtiyaçlarına çare olacağı fikrine varılmış ve Bayındırlık Bakanlığı'nca onay ve aynen uygulanması yönünde emir buyrulmuřtur¹³⁵. Planların hükümetçe de onaylanmasından sonra Vali Kırdar, planların sıkıntısız uygulanabilmesi için gerekli olan bütçeyi sağlamak üzere, Belediyenin ekonomik durumunu incelemiş ve bunun sonucunda hazırladığı çalışma programını İstanbul Belediyesi İl Genel Meclisi'ne sunarak onaylatmıştır. Artık Kırdar'ın, hayalindeki İstanbul'u imar faaliyetleri için önünde hiçbir engel kalmamıştır. Yegne hedefi ise, İstanbul'da en kısa sürede azami bir imar hareketi başarmaktır. Dr. Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı dönemi süresince, hazırlanan planlar dâhilinde İstanbul'a kazandırdığı bazı unutulmaz yapıt ve hizmetleri şu şekildedir:

2.7.1. İstanbul (Tarihi Yarımada) Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler

İstanbul'un bilinen ilk yerleşim yeri olan bölgede, öncelikle Eminönü Meydanı açılarak orada bulunan Yeni Cami, etrafını saran çirkin ve harap binalardan kurtarılmıştır. Galata Köprüsü'n Tarihi Yarımada'ya bağlayan bu kısımda meydan, tarihi Yeni Cami'yi tam ortasına alacak şekilde geniş bir alana açılmıştır. Cami, yapılan düzenleme ile beraber bütün güzelliği, tarihi ve mimari görkemiyle ortaya çıkmış; bu vesile ile daha Galata Köprüsü üzerinden gelirken dikkat çekmeye başlamış ve yıllardır örtülü kaldığı harap yığının içerisinden adeta gökyüzüne boy

¹³⁵Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 13.

atarak ferah bir nefes almıştır. Ayrıca meydan baştanbaşa asfaltla kaplanmış, elektrik lambaları ile renklendirilmiş ve Haliç'e bakan kıyıya yapılan rıhtımla denize yaslandırılmıştır.

Meydanın diğer tarafında, eskiden beri köhne binaların arasında kalmış olan bir diğer tarihi yapıt da Mısır Çarşısı'dır. Çarşı öncelikle kamulaştırılmış, ardından da restore edilerek Yeni Cami ile tarihi bir bütünlük arz eden görüntüsüne kavuşturulmuştur. Çarşıda bulunan baraka halindeki dükkanlar yıktırılmış, yerine güzel bir bahçe yaptırılmıştır. Yeni Cami etrafındaki tuvaletler de kaldırılarak yerine bu bahçenin altına modern tuvaletler yaptırılmıştır.

Yine bir başka tarihi eser olan Sirkeci Garı'nın etrafındaki daracık yol da genişletilip asfalt kaplanarak garın tramvay yoluna bakan yan kısmına bir kapı açılmıştır. Sirkeci garından vapur iskelesine kadar geniş ve ağaçlarla donatılmış bir asfalt yol yapılmıştır.

Sultanahmet Camisi'nin bulunduğu tarihi Sultanahmet Meydanı da düzenlenmiş, yeşil alanları artırılmış ve meydandan çeşitli istikametlere giden tüm yollar onarılarak Arnavut kaldırımı olan kısımlar parkeye çevrilmiştir.

Bölgenin bir diğer meydanı da, Osmanlı'nın son şehremini olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında da İstanbul Valiliği yapmış olan Haydar Bey'in zamanında yapılan Beyazıt Meydanıdır. O dönemden kalan, ortasındaki havuzdan başka hiçbir şey barındırmayan meydan, öncelikle etrafındaki salaş dükkan ve evlerden arındırılmış, meydanda bulunan Beyazıt Külliyesi'nin bir bölümünü oluşturan medrese tüm zarafetiyle ortaya çıkarılmış ve o dönem İstanbulluların faydalanabileceği Belediye Şehir Kütüphanesi haline getirilmiştir. Ayrıca kütüphanenin etrafına yeşil bir bahçe ve altına da tuvalet yaptırılarak ziyaretçilerin rahat bir şekilde kullanımına sunulmuştur.

Tarihi Yarımada'da düzenleme bekleyen bir diğer yapıt, ünlü Türk Mimarı Mimar Sinan'ın eseri olan Süleymaniye Cami'ydi. Caminin etrafı bakımsız, hemen yanındaki Tıp Medresesi bir harabe halindeydi. İlk olarak caminin etrafı temizlenmiş, yeni yollar açılmış ve medrese tarihi dokusu muhafaza edilerek restore edilmiştir. Burada tam teşekküllü bir sağlık merkezi vücuda getirilmiştir. Böylelikle İstanbul'un bir diğer tarihi şaheseri daha gün yüzüne çıkarılmış ve İstanbul, arzulanan çehresine bir adım daha yaklaştırılmıştır.

Dr. Lütfi Kırdar'ın valiliği dönemindeki savaş yılları içinde başarılı imar hareketlerinin en önemlisi Atatürk Bulvarı'dır. Esasında bulvarın küçük bir parçası

Yenikapı'dan Aksaray'a kadar yapılmıştır. Kırदार'ın valilik döneminde ise Marmara kıyısından Haliç'e kadar uzanan ve Tarihi Yarımada'nın tam ortasından geçen, geniş ve ferah bir cadde şeklinde tamamlanmıştır. Caddenin üzerine denk gelen tarihi Bozdoğan Kemerı de tamir edilmiştir. Bozdoğan Su Kemerı'nin hemen bitişiğindeki Gazanfer Ağa Medresesi de tamir ve restore edilerek, Belediye Müzesi haline getirilmiştir. Yine cadde üzerinde bulunan Şeb-Safa Hatun Cami de etrafı açılarak tamir edilmiş ve meydana çıkarılmıştır.

Tüm bu Osmanlı eserlerinin yanı sıra Şeb-Safa Hatun Camisi'nin karşısında bulunan Bizans eseri Yerebatan Sarnıcı da içini dolduran kir ve atıklardan temizletilerek ışıklandırılmıştır¹³⁶. Bu suretle Kırदार, İstanbul halkına yazdığı açık mektubundaki tarihe hizmet etme idealini de gerçekleştirmiştir.

2.7.2. Beyoğlu Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler

2.7.2.1. Gazi Köprüsü

Bugünkü adı Atatürk Köprüsü olan Gazi Köprüsü'nün yapımına 1936 yılında başlanmış ve 1939 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda Vali Kırदार'ın kurdeleyi kesmesiyle hizmete açılmıştır. Köprü İstanbul'u Beyoğlu'na bağlayan en kısa yoldur. Kırदार'ın tabiri ile köprü açılmadan önce, Saraçhane'den Beyoğlu'na çıkmak için sağ koluyla başının üzerinden sol kulağını gösteren adam gibi koca bir tur yapmak zorunda kalan İstanbullu, inşa edilen Gazi Köprüsü ile bu büyük sıkıntıdan kurtarılmıştır. 25 metre eni, 478 metre uzunluğunda yapılan köprü 2 milyon 300 bin liraya mal olmuştur. Kırदार, açılışta yaptığı konuşmada köprüyü kurmak ve hizmete açmakla işlerinin bitmediğini, onu çeşitli kollardan destekleyecek geniş yollarla şehrin önemli merkezlerine bağlamak mecburiyetinde olduklarını belirterek hizmetlerin süratle devam edeceği mesajını vermiştir¹³⁷. Gazi Köprüsü'nün Ayazkapı çıkışı da genişletilmiş, köprü ile bir seviyeye getirilerek yükseltilmiştir. Burada bulunan Sokullu Mehmet Paşa Cami de onarılarak Gazi Köprüsü'nün Beyoğlu çıkışını süsler hale getirilmiştir. Şişhane Meydanı'na çıkan ve bugünkü adı Cömert Merdiven olan Meyit Yokuşu iki taraftan yapılan kamulaştırmayla genişletilerek şehrin en canlı ve işlek caddesi haline getirilmiştir. Düzenleme ile birlikte adı değiştirilen yokuşun alt

¹³⁶Yenileşen İstanbul, s. 6-13.

¹³⁷Akşam, 30 Ekim 1939.

kısmı Galata Yeni Kapı Caddesi, üst kısmı ise Yolcuzade İskender Caddesi adını almıştır. Gazi Köprüsü aracılığıyla Atatürk Bulvarı'na giden bu yolla, Eminönü-Galata Köprüsü-Karaköy yolu yoğunluğu yarı yarıya azalmıştır¹³⁸.

2.7.2.2.Şişhane Meydanı

İçinde Beyoğlu Askerlik Şubesi binasının olduğu meydan, bina yıkılmak suretiyle genişletilmiş ve binanın yerine bir bahçe yapılmıştır. Binanın yıkılması ile birlikte bahçenin arka tarafında kalan Beyoğlu İtfaiyesi de ortaya çıkmıştır. Meydandaki yaya kaldırımlarına ağaçlar dikilerek yeşillendirilmiştir. Şişhane Meydanı'nın Galata Kulesi'ne kadar giden büyük Hendek Sokağı da genişletilerek Yüksekaldırıma rahatça gidilmesi sağlanmıştır. Yüksekaldırım da tamir edilerek ortasına bir demir parmaklık yapılmıştır¹³⁹.

2.7.2.3.İstiklal Caddesi-Serkildoryan Bloku

Şimdi olduğu gibi o dönem de İstanbul'un emlak bakımından en pahalı caddesi olan İstiklal Caddesi'nde bulunan Serkildoryan Bloku, İstanbul Belediyesi tarafından satın alınarak istimlak edilmiştir. Bir diğer adı da Büyükkulüp olan Serkildoryan binasında bulunan mağaza ve dükkanların dışında, yine İstiklal Caddesi'nde yer alan Melek, İpek ve Sümer adındaki üç büyük sinema da satın alınarak Belediyenin malı haline gelmiştir. O dönemin parası ile 5-6 milyon lira tutarındaki bu binalar, Belediyenin gelir kaynakları olduğu gibi halka daha ucuz hizmet vererek İstanbul'un kültür hayatına da katkı sunmuştur¹⁴⁰.

2.7.2.4.Taksim Meydanı

Bir şehrin nefes alması ve trafiğinin düzenli bir şekilde akması bakımından meydanların önemi büyüktür. Hele de bu şehir İstanbul gibi büyük ve kadim bir şehirse. Esasında İstanbul'un Nazım Planı hazırlandığı vakit, İstanbul'da meydan neredeyse yok denecek kadar azdı. Bu nedenle şehir planlanırken özellikle yeni

¹³⁸Yenileşen İstanbul, s. 22-23.

¹³⁹A.g.e, s. 23.

¹⁴⁰A.g.e., s. 27.

meydanların açılması ve var olan az sayıdaki meydanın da genişletilerek düzenlenmesi düşünüldü.

İlk olarak tarihi su haznesinin önünü kaplayan ve meydana çirkin bir görüntü veren tuvaletler kaldırılarak yan sokağa alınmıştır. Tuvaletlerin kalkmasıyla hem su haznesinin önü tamamen açılmış hem de tuvaletler dönemin en modern şekliyle yeniden inşa edilmiştir. Önü açılan su haznesinin önü çeşmeler, sarmaşıklar ve çiçeklerle süslenerek güzel bir bahçe haline getirilmiştir. Yine Cumhuriyet Anıtı'nın etrafı da çimlerle yeşillendirilmiş ve ağaçlandırılmıştır. Bütün bu yeşillikler, ağaçlar ve çiçekler meydanın ve tarihi su haznesinin çehresini oldukça değiştirmiş ve modern bir şehir meydanı görüntüsüne kavuşturmuştur. Zira modern şehircilik, yeşile, ağaca, çiçeğe büyük kıymet vermektedir. Şehrin en kalabalık alanının tabiatın sunduğu bu eşsiz çiçeklerle ve yeşilliklerle süslenmesi, o dönem İstanbul'da zevk sahibi, modern bir belediyeçilik anlayışının oluştuğunu göstermektedir.

Dr. Lütfi Kırdar'ın, İstanbul'a gelir gelmez ilk tasarladığı şey, şehrin tam ortasında kalan harap haldeki Taksim Kışlası yerine bugünkü İnönü Gezisi'ni¹⁴¹ kurmak olmuştur. Ancak bina Maliye'ye aittir ve Maliye binayı bedelsiz vermek istememektedir. Vali Kırdar, birçok uğraş vermek pahasına ve Yol Yapı Kanunu'nun bir maddesinden de faydalanarak, Bakanlar Kurulu kararıyla Taksim Kışlası'nı formalite gereği cüzi bir bedel ödeyerek alabilmiştir¹⁴².

O dönem, Cumhuriyet Anıtı'ndan Ayazpaşa'ya doğru dar bir yol vardır. Bu dar yolun sağ tarafı İstanbul Kulübü'nün önünden geçmektedir. Sol tarafta ise Taksim Kışlası'nın terk edilmiş ahırları önünde ve içinde ahşap ve sacdan yapılmış büyük garajlar, eski dükkanlar ve gazinolar vardır. Bunların bir bölümü Taksim Meydanı'na ve anıta bakarken bir bölümü de Kulübe karşıdır. Tüm bunların bir ucunda ise tozdan görünmeyen küçük köşk gibi bir yapı bulunmaktadır. Kısacası harap ve metruk Topçu Kışlası; garaj, atölye, kahvehane ve gazino olarak kullanılmaktadır¹⁴³. Vali Kırdar, meydanı tüm bu çirkinliklerden arındırmak ve kanuni bir nizama koymak için kışlayı yıkmaya kararlıdır. Lakin Kırdar'ın kışlayı yıkmak istemesi ciddi bir muhalefete neden olmuş, olası bir savaş durumunda böyle bir binanın gerektiğinde muhacir iskânı için lazım olabileceği fikri ortaya atılmıştır. Ne var ki Kırdar kararlıdır ve binayı göze görünmeyen arka taraflarından yıktırmaya

¹⁴¹ Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 123.

¹⁴² Ziyaoğlu, a.g.e., s. 344.

¹⁴³ Yenileşen İstanbul, s. 29.

başlar. Ön cephesine son dakikaya kadar el sürdürmez. Binanın yıkımına muhalefet edenler de işin farkına varmazlar. Sonuç olarak, yıkıma engel olmaya çalışan anlayış, Büyük Millet Meclisi'ne, binanın korunma altına alınması için bir önerge verme kıvamına geldiği zaman, kışlanın üç tarafının yıkıldığı ve bir emrivaki karşısında bulunulduğu iddia edilerek, müdahalesiz bir şekilde ön cephe de yıktırılır¹⁴⁴. Tüm bu çalışmalarla Taksim Meydanı, Ayazpaşaya'ya doğru genişletilerek şehrin nefes alması sağlanmıştır.

Taksim Meydanı, iki numaralı park olarak nitelendirilmiş bir bütün içinde, büyük bir gelişme içerisinde olan bölgenin dinlenme ve eğlence merkezini oluşturmaktadır.

2.7.2.5. 2 Numaralı Park

İstanbul'da o dönem yapılan parklar arasında en büyük olan ve en geniş alanı kaplayan park 2 Numaralı Park'tı. Şehircilik uzmanı Mimar Henry Prost, şehrin imar planını hazırlarken, Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılması için kullanılan Dolmabahçe Gazhanesi'nin arkasındaki geniş vadiyi İstanbul için büyük bir park haline getirmeyi uygun görmüştü. Prost, park için yaklaşık 20 hektarlık bir alan öngörmekteydi¹⁴⁵.

Gümüşsuyu-Taksim-Harbiye-Nişantaşı-Maçka-Dolmabahçe arasında merkezi durumda olan bu geniş alanda o dönem bostanlar, bahçeler, ahırlarla, Küçükçiftlik ve Belvü Gazinolarından başka bir şey yoktu¹⁴⁶. Bu nedenle alan, park haline getirilmeye oldukça uygun bir bölgeydi. Prost, kendi notlarında bu alanı, kadın ve erkeğin beraber gezdiği modern bir alan olarak tasarlamıştı. Böylelikle 2 Numaralı Parkı, Cumhuriyet devrimlerinin kültür reformunu yansıtan bir simge haline getirebilecekti.

Hem Mimar Prost'un üstün yeteneğiyle düzenlenecek olması, hem de şehrin merkezinde bulunması bakımından ilerde değerlendirileceği düşünülen alan, kısa sürede istimlak edildi ve çalışmalara başlandı. Ancak Kırdar, bu çalışmalar sırasında da imar karşıtı olanların eleştirilerinden kurtulamadı. Eleştiriler, yapılan istimlakler nedeniyle evlerin yıkılması ve bunun sonucunda bir mesken krizi yaratıldığı yönündeydi.

¹⁴⁴Ziyaoğlu, a.g.e., s.345.

¹⁴⁵ Aydemir, a.g.m., s. 108.

¹⁴⁶Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 122.

Yayılan şehir efsanesine göre Kırdar, yeşil saha sevdası uğruna binlerce ev yıktırıyordu. Oysa 2 Numaralı Park için toplam 40 istimlak yapılmıştı ve bu 40 istimlak içinde sadece bir tanesi evdi. Üstelik yalnız 2 Numaralı Park için değil, Kırdar'ın göreve geldiği 1938 yılından beri istimlak edilip yıkılan harap evlerin sayısı 10 taneyi geçmemekteydi.

2 Numaralı Park için istimlak edilen toplam alan 275.505 m²'dir. İstimlak edilen alanın her metre karesi Belediyeye 11 liraya mal olmuştur¹⁴⁷. Alanın istimlakiyle birlikte vakit kaybedilmeden ağaçlandırma çalışmaları da başlamış, toplamda 160.000 m²'lik bir kısma çam ve diğer süs fidanları dikilmiştir. Dikilen fidanların sayısı 30 bini geçmiştir. Bu alan, Spor ve Sergi Sarayı, Açık hava Tiyatrosu, Luna Park gibi eğlence yerleri ile, halkın genel gezi ve dinlenme alanı (Taksim Gezisi-İnönü Gezisi) da içinde olacak şekilde Kültürpark tarzında bir park alanı olarak tasarlanmıştır¹⁴⁸.

2.7.2.6.İnönü Gezisi

Yıkılan Taksim Kışlası'nın arsası tamamen İnönü Gezisi'ne ayrılmıştır. 26.000 metre karelik bir alanı kaplayan bu yeşil alan, 1940 yılında yapılmış ve sonrasında asfalt yolları ve su yatakları da yapılarak eksikleri tamamlanmış, ağaçları dikilmiştir. Dikilen ağaçların çoğunluğu çınar olmakla birlikte, İstanbul'un kışı da düşünülerek, kışın yaprak dökmeyen çam ve manolya gibi süs ağaçları da dikilmiştir. Gezinin tam ortasına ise bir gül bahçesi yapılmıştır. Gezi, Beyoğlu'nun ortasında, İstanbullunun yorgunluk atabileceği, nefes alabileceği ve gezinti yapabileceği güzel bir yeşil alan olmuştur. Bu bakımdan sıradan bir park değildir. O dönem İstanbul'un çağdaşı batı şehirlerinde "*promenade*" denilen gezinti bahçesi tarzındadır.

2.7.2.7.Spor ve Sergi Sarayı

Kuruluş tarihi, aynı zamanda Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul'a Vali tayin edildiği 1938 yılı olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne bağlı İstanbul Beden Terbiyesi İl Müdürlüğü teşkilatı yapılandıktan sonra, İstanbul gençliği spora daha büyük bir ilgi göstermeye başlamış ve bunun sonucunda da İstanbul'daki kulüplerin ve bu

¹⁴⁷Yenileşen İstanbul, s. 39.

¹⁴⁸Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 122.

kulüplere kayıtlı sporcuların sayısı önemli oranda artmıştır. İstanbul'a Vali ve Belediye Başkanı olmanın yanı sıra Beden Terbiyesi İl Müdürü olarak da görevlendirilen Kırdar, İstanbul'un spor alanındaki eksiklerini de tespit etmiş ve bu alanda da çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi, 2 Numaralı Park içinde yer alan ve Kırdar'ın adını ölümsüzleştiren Spor ve Sergi Sarayı'dır. Bu yapıt, Dr. Lütfi Kırdar'ın imarcı ruhundan doğan ve İstanbul'a kazandırdığı sayısız eserlerin başında gelenlerden biridir.

İstanbul gençliğinin yıllardan beri ısrarla öne sürdüğü önemli bir ihtiyacı vardır: Kapalı bir spor salonu. Bu eksikliğe rağmen 1948 Dünya Olimpiyatları'nda ve Avrupa Güreş Şampiyonası'nda Türk güreşçilerinin çok büyük başarılar kazanması sonucu, 1949 Avrupa Güreş Şampiyonası'nın İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır. Ne var ki İstanbul, modern Türk sporunun doğduğu kent olmasına karşın, kapalı bir spor salonuna sahip değildir. Belediye hem bu ihtiyaca cevap vermek, hem de belediyeye gelir sağlayabilecek bir sergi evi kazandırmak için 2 Numaralı Park'ta bir spor-sergi sarayı inşasına karar verir. Bunun için İller Bankası'ndan beş yılda ödenmek üzere 2,5 milyon liralık bir borç alır¹⁴⁹. Binanın projesi İtalyan mimar Pietro Vietti-Violi ile Türk mimarlar Şinasi Şahingiray ve Fazıl Aysu tarafından hazırlanır. Projesi tamamlanan Spor ve Sergi Sarayı'nın temeli, 30 Ocak 1948 tarihinde Vali Lütfi Kırdar tarafından atılır. Temel atma töreni sırasında İstanbul Futbol ve Sporcular Federasyonu Başkanı tüm İstanbul sporcularının Kırdar'a karşı şükran duygularını belirtmek üzere, saraya Dr. Lütfi Kırdar'ın adının verilmesini önerir ve bir vefa örneği gösterir¹⁵⁰. Ancak Kırdar, kendisi hayatta iken ve görevini sürdürüyorken, eserlerine kendi isminin verilmesini kabul etmeyeceğini belirtir. Zira Kırdar, *“İlkeleri gereği yaptığı hizmetleri hiçbir zaman bir övünç malzemesi haline getirmemiştir. Ona göre devlete hizmet, bir görev bilinciyle yapılmalı ve kişisel bir popüleriteye dönüştürülmemelidir”*¹⁵¹.

Binaya biri büyük, ikisi küçük üç salon yapılmıştır. Büyük salonda güreş, boks, basketbol, tenis, hokey ve diğer salon sporları ve müsabakaları yapılabilir. Küçük salonlarda da aynı müsabakalar için yeterli alan mevcuttur. Projeye göre her üç salonda ayrı ayrı ve farklı amaçlarla kullanılabilir gibi, gerektiğinde üçü de

¹⁴⁹A.g.e., s. 107.

¹⁵⁰İstanbul Lütfi Kırdar ICEC Tarihçe, <http://www.icec.org.tr/kurumsal/tarihce> (Erişim: 11.08.2016)

¹⁵¹Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

birleştirilerek büyük müsabakalar, konserler ve toplantılar yapılabilir. Böylece izleyici ve katılımcı sayısı 6-7 bin kişiye kadar çıkabilir.

Binada yapılan tribünlerin tamamı katlanabilir şekilde inşa edildiğinden salon aynı zamanda sergi amaçlı da kullanılabilir. Tüm bunların dışında bina dâhilinde bir gazino, birçok büfe, soyunma odaları, kış hamamı, bilardo ve pingpong salonları, müdürlük ve idare odaları vardır¹⁵². Binadan büyük konserler, resim ve heykel galerileri düzenlemek için de yararlanılabilir. Binada açılacak sergilerle ülkenin tarım ve sanayi ürünleri tanıtılabilir. Uluslararası büyük spor müsabakalarının gördüğü büyük rağbet hesaba katıldığında ve gerçekleştirilmesi planlanan bütün bu etkinliklerle düşünüldüğünde belediyenin bir hayli gelir sağlayacağı aşîkârdır. Kırdar, dirençli bir çalışma sonucu bu yapının 16 ay gibi kısa bir süreçte tamamlanmasını sağlamıştır. Saray 3 Haziran 1949'da "*Avrupa Güreş Şampiyonası*" için hizmete açılmıştır. Bu şampiyonada Türk sporcular sekiz sıkletin yedisinde Avrupa Şampiyonu olmuşlar ve sarayın 7000 kişi alan geniş salonu, içini dolduran izleyicilerin hep birlikte yedi kez söyledikleri "*İstiklal Marşı*" ile açılmıştır. 2 milyon 800 bin Türk Lirası'na mal edilen Spor ve Sergi Sarayı'nda, Avrupa Güreş Şampiyonası için beş seans yapılmış ve her seansta yedişer binden toplam 35.000 kişi şampiyonayı izlemiştir. Beş gün içinde 63.000 Türk Lirası gelir elde edilmiştir. Avrupa Güreş Şampiyonası'nın bitimini izleyen aylarda, sarayın ince işleri tamamlanmış ve Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı'ndan ayrılmasından önce, 2 Ekim 1949'da, ilk "*İstanbul Uluslararası Ticaret ve Sanayi Fuarı*" açılmıştır. Bunu izleyen yıllarda, sarayın 7000 kişilik büyük salonunda basketbol, voleybol, hentbol, güreş, boks, halter, buz hokeyi gibi tüm salon sporlarını kapsayan ulusal veya uluslararası yarışmalar, buz revüleri ve sirk gibi gösteriler yapılmış diğer salonlarından da yararlanılarak çeşitli zamanlarda fuarlar ve sergiler düzenlenmiştir. Ayrıca büyük konserler, toplantılar ve gösteriler de gerçekleştirilmiştir. Bu yapıt, uzun yıllar İstanbul'un tek kapalı spor ve sergi salonu olma özelliğini sürdürmüştür¹⁵³.

Dr. Lütfi Kırdar'ın İzmir Fuarı'ndan esinlenerek, her yıl 2 Nolu Park'ta gerçekleştirmek istediği "*İstanbul Uluslararası Ticaret ve Sanayi Fuarı*", bir kez daha gerçekleştirilememiştir.

¹⁵² *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, s. 107.

¹⁵³ Üner Kırdar, "Lütfi Kırdar'ın Öyküsü", *Concensus Dergisi*, (Ekim-Kasım-Aralık, 2003), s. 63.

Kırdar'ı ve verdiği eserleri vefatından sonra da hep övgü ile anan İstanbul Basını ve yazarları çok kez, “...insanlar su üzerine yazı yazmak kabilinden kısa süreli başarılarıyla değil, eserleriyle yaşarlar. Lütfi Kırdar da öldükten sonra daima şükranla hatırlanan, unutulmayacak ve daima yaşayacak olan bir devlet adamıdır. Kendisini daima rahmetle anıyoruz... Ancak İstanbul'da bir heykelciği bile olmayan, bir sokağına, bir meydanına, bir bulvarına adı verilmemiş bir kahramandır. Bunun bir an önce düzeltilmesi gerekir. Heykeli yapılmalıdır. Bir bulvara adı verilmelidir...” önerisinde bulunmuşlardır¹⁵⁴. Tüm bu önerileri dikkate alan dönemin başbakanı Turgut Özal ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın öncülüğünde, Kırdar'ın vefatından tam 27 yıl sonra, 17 Şubat 1988 tarihinde İstanbul Spor ve Sergi Sarayına, “Lütfi Kırdar” adı verilmiş ve gerçekleştirilen bir törenle sarayın önüne, Kırdar'ın büstü dikilmiştir¹⁵⁵. Ne var ki bu tarihten bir yıl sonra yapılan büyükşehir belediye seçimi sonucu başkan olan Nurettin Sözen döneminde, 1992 yılında “Lütfi Kırdar Spor ve Sergi Sarayı” hizmete kapatılarak içi yıktırılmış ve Kırdar'ın büstü kaldırılmıştır. Neden olarak da binanın spor ve sergi sarayı yerine bir kongre binası haline dönüştürüleceği gösterilmiştir. Ancak bu amaç uzun süre gerçekleştirilememiş ve binanın içi yıllarca yıkık bir şekilde kalmıştır¹⁵⁶. Böylelikle, uzun yıllar İstanbul'a büyük ve değerli hizmetler vermiş olan Dr. Lütfi Kırdar'ın yaptırdığı, İstanbul'un tek spor sarayı da ortadan kaldırılmış oluyordu. Elbette ki İstanbul gibi önemli bir kentin bir veya birden fazla kongre binasına da ihtiyacı vardır. Ancak bu ihtiyaç İstanbul için önemli bir hizmet veren, İstanbul halkının tek spor sarayını iptal ederek değil, yeni bir bina inşa ederek sağlanmalıdır.

1996 yılına kadar yıkık bir şekilde bekleyen yapıt, 1996 yılında Birleşmiş Milletler'in II.Habitat Konferansı'na Türkiye'nin ev sahipliği yapması kararlaştırılınca, konferansın Türkiye Koordinatörlüğü ile görevlendirilen Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Lütfi Kırdar Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı'nın onarımının bir an önce gerçekleştirilmesi için çalışmalara başlamıştır. Kısa bir süreçte onarım tamamlanmış ve 3 Haziran 1996 tarihinde Birleşmiş Milletler'in 20. Yüzyılın sonundaki en büyük ve kapsamlı konferansı olan II.Habitat Konferansı ile Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı tekrar hizmete

¹⁵⁴Ecvet Güresin, “Eserleri ile Yaşıyor”, **Yeni Gazete**, 17 Şubat 1971; Yılmaz Çetiner, “Dr. Lütfi Kırdar”, **Milliyet**, 26 Kasım 1984.

¹⁵⁵ Necati Zincirkıran, “Bir Kadirşinaslık Örneği”, **Günaydın**, 18 Şubat 1988; **Tercuman**, 18 Şubat 1988.

¹⁵⁶ Kırdar, **a.g.m.**, s. 64.

açılmıştır. Bu noktada tarihin ve talihin bir tesadüfı olarak o yıllarda Birleşmiş Milletler Sekreterliği'nde görev yapan ve Birleşmiş Milletler'in I.Habitat Konferansının sekreterliğini de yapmış olan Dr. Lütfi Kırdar'ın küçük oğlu Üner Kırdar, 1996 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Gali tarafından, İstanbul'da yapılacak olan II. Habitat Konferansının da Baş Koordinatörlüğü görevine atanmıştır. Oğul Kırdar, hem bu çok önemli Birleşmiş Milletler Konferansı'nın başarılı bir şekilde Türkiye'de gerçekleştirilmesine hem de babasının adını taşıyan bu önemli binanın tekrar yapılanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Üner Kırdar, konferanstan sonraki süreçte, 2003 tarihinde binanın içinde “*Lütfi Kırdar'ın Öyküsü*” isimli bir devamlı sergi köşesi oluşturmuştur. Bu devamlı sergi Kırdar'ın hayatı, İstanbul'a hizmetleri ve binanın tarihçesini anlatan üç ayrı kısmı kapsamaktadır. Bu devamlı sergi köşesinin açılışı vesilesi ile yayınlanan belgeselde Üner Kırdar şunları dile getirmiştir:

“...Hem temel atma hem de açılış törenlerinde büyük heyecan yaşayarak bulunduğum bu saraya yıllar sonra BM Genel Sekreterinin özel temsilcisi ve II. Uluslararası Habitat Konferansı'nın Baş Koordinatörü olarak yeniden geldiğimde, binanın içi yıkık bir durumdaydı ve İstanbul'da bu çapta uluslararası bir toplantının yapılabileceği herhangi bir mekân yoktu. Konferansın Türkiye'deki koordinatörlüğü ile görevlendirilen çok değerli arkadaşlarla, konferansın bu binada yapılmasına ve gerekli onarımların bir an önce gerçekleştirilmesine karar verdik. Lütfi Kırdar yeni bir elbise ve makyajla 3 Haziran 1996 tarihinde BM'nin 20. yüzyıldaki en büyük konferansı II. Habitat ile yeniden hizmete girdi ve bugünkü o güzel şeklini aldı. Böyle lezzetli bir çorbaya Kırdar'ın oğlu olarak bir dirhem tuz katabilmekten çok mutluyum.”¹⁵⁷

2.7.2.8.Açık Hava Tiyatrosu

Medeni toplumların önemli ihtiyaçlarından biri de tiyatrodur. Ancak, Cumhuriyetin en büyük ve en gelişmiş kenti olan İstanbul'da o dönem sadece iki tiyatro vardı. Tepebaşındaki ahşap ve eski binadan ibaret olan iki tiyatro. Şehir Tiyatrolarının Kışlık ve Dram Tiyatrosu. Ne var ki bu iki bina, tiyatroya büyük rağbet gösteren aydın İstanbul halkına yetmiyordu. Tiyatrolar yazın sıcaklar

¹⁵⁷A.g.m.,s.s. 60-61.

bastırınca tatile giriyor, şehir aylarca tiyatrosuz kalıyordu. Ayrıca Şehir Tiyatrolarının binaları dar olduğundan az seyirci alıyor, kışın sergilenen oyunlardan elde edilen hasılat ise tiyatronun masraflarına yetmiyordu. Mevcut şehir tiyatrolarının kente yetmemesi ve halkın tiyatroya gösterdiği bu büyük ilgi üzerine İstanbul Belediyesi İl Genel Meclisi kararıyla 2 Numaralı Park'ın üst kısmında, Harbiye'ye yakın bir bölgede, 15 Temmuz 1946 Pazartesi günü Açık Hava Tiyatrosu inşasına başlandı. Kırdar, tiyatro gibi kültür aktivitelerinin bir şehrin gelişim seviyesinde ne kadar önemli olduğunu biliyor ve Açık Hava Tiyatrosu'nun temel atma töreninde şunları söylüyordu:

*“Halkımızın kültür seviyesini yükseltmesi bakımından kıymet verdiğimiz tiyatro ihtiyacını tatmin için daha fazla zaman geçirmemek lüzumunu gören belediyemiz, geçenlerde Taksim’de büyük tiyatro binasının temelini attığı gibi bugün de açık hava tiyatrosunun ilk taşını koymak bahtiyarlığına erişiyor.”*¹⁵⁸

Tiyatronun açılışı, 1947 Ağustosunda yapılan törenle gerçekleştirilmiştir. 4000 kişi alan Açık Hava Tiyatrosu İstanbul Belediyesine 782.937 liraya mal olmuştur¹⁵⁹. Bu tiyatro aynı zamanda Belediye için de bir gelir kaynağı teşkil ettiğinden yaklaşık beş yıl içinde bu para amorti edilebilmiştir¹⁶⁰. Açık Hava Tiyatrosu’nda yalnız şehir tiyatroları değil, opera heyetleri de temsiller verebilecek ve yaz aylarında büyük konserler de düzenlenebilecektir. Kendi tabiri ile “*aydın ve kültürlü İstanbul halkı*” için yaptırdığı bu eser, her ne kadar bugün İstanbul’un eski belediye başkanlarından Cemil Topuzlu adıyla anılıyor olsa da, Lütfi Kırdar’ın İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı süresince yaptırdığı önemli eserler arasında yerini almıştır.

2.7.2.9.Opera Binası

Cumhuriyet Gazetesi’nin 1939 yılı başlarında, İstanbul halkının şehirde neler yapılmasını istediğini ortaya koymak için yapmış olduğu anketi¹⁶¹ oldukça önemseyen Dr. Lütfi Kırdar, ankette tiyatro isteyenlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu tespit etmişti. Bunun üzerine Belediye Meclisi kararıyla Açık Hava Tiyatrosu ile birlikte Taksim’de bir opera binasının yapımına başlanmıştır. Bu bina;

¹⁵⁸ Muhsin Ertuğrul, “Taksim’deki Bina”, **Cumhuriyet**, 23 Mart 1969.

¹⁵⁹ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, s. 148.

¹⁶⁰ **Yenileşen İstanbul**, s. 42.

¹⁶¹ **Harp Yıllarında İstanbul’daki Faaliyetler**, s. 5.

Paris, Moskova, Berlin, Londra gibi dünyanın uygar kentlerinde mevcut olan çağdaş operaların benzeri ve aynı ayarda bir opera binası olacaktı. Büyük Opera binasının temeli, İstanbul'un fethinin 494. Yıldönümünde, 29 Mayıs 1946 tarihinde atılmıştır¹⁶². 5277 metre karelik bir alana inşa edilen ve 10 milyon liraya mal olacağı tahmin edilen bina için 1949 yılı sonuna kadar toplam 1.695.772 lira sarf edilmiştir. Hazırlanan plana göre, tiyatrodaki toplam 2705 kişi tiyatro veya konser seyredebilecektir¹⁶³.

Taksim Meydanı'nın İnönü Gezisi önündeki kısmına bakar bir durumda, Elektrik İdaresi'ne ait müdürlük evi ile jandarma karakolunun arkasında inşa edilmeye başlanan Opera Binası yapılırken, bu iki bina kaldırılmış ve bu suretle meydan bu büyük sanat eserine bırakılmıştır. Kırdar'ın en büyük dileği, Taksim Meydanı'nın bir cephesini süsleyecek olan bu eserin İstanbul'un 500. fetih yıldönümü olan 1953 yılına kadar tamamlanarak hizmete açılmasıdır¹⁶⁴. Ancak görevi süresi, binanın açılışını görmeye yetmeyecektir. İstanbul için bir “*Uygarlık Simgesi*” olarak gördüğü bu eser, Kırdar'a göre İstanbul'un Fethi'nin 500. yıldönümünde hizmete açılacak ve bu önemli kutlama yıldönümünün en parlak anıtı olacaktı¹⁶⁵. Kırdar, opera binası için; “*Muhteşem Opera Binası, silüetiyle Taksim'e hakim olacak. İstanbul'un ufku nasıl Bizans surlarıyla ve Ayasofyasıyla, Osmanlılar narin kubbeleri ve minareleriyle hakim olmuşlarsa, ben de modern opera ile onlara Cumhuriyet'in bir eserini ekleyeceğim.*” demiştir¹⁶⁶.

Ne var ki en büyük dileği Opera Binası'nı hizmete açmak olan Kırdar, bunun için gerekli tüm hazırlıkları yapmışken hiç hesaba katmadığı bir şekilde valilikten alınır ve merkeze çekilir. Temeli atılan bina öylece kala kalır. Dönemin tiyatro sanatçısı ve aynı zamanda Cumhuriyet Gazetesi yazarı olan Muhsin Ertuğrul köşesinden okurlarına seslendiği yazıda; Kırdar'ın en verimli çağında adeta Türk siyasetine özgü “*adam budama*” kırımına uğradığını ve dönemin iktidarının pinti hesaplarına kurban gittiğini belirtmiştir. Ertuğrul, yazının devamında, bu kırımla birlikte yapının yıllar yılı boş bırakıldığını ve sahne derinliklerinin suların üstünde

¹⁶²Yenileşen İstanbul, s. 48.

¹⁶³Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 149.

¹⁶⁴Yenileşen İstanbul, s. 49.

¹⁶⁵Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 149.

¹⁶⁶Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

güvercin kümelerinin ve leş kargalarının kanat çırptığı bir sarnıç haline geldiğini ileri sürmüştür¹⁶⁷.

1949 yılında Kırdar'ın yerine gelen Fahrettin Kerim Gökay zamanında belediyeye tasarruf sağlamak amacıyla binanın inşaatı durdurulmuş, daha sonra da Bayındırlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bina'nın inşaatı Bayındırlık Bakanlığı'na devredildikten sonra ilk olarak projesi değiştirilmiş ve tamamlanması uzun yıllar almıştır. 29 Mayıs 1946 yılında temeli atılıp 29 Mayıs 1953 yılında tamamlanması gereken “*İstanbul Opera Binası*”, ismi ve amaçları değiştirilerek 8 Başbakan, 14 Bayındırlık Bakanı görmüş; temelinin atılışından itibaren 23 yıl geçtikten sonra, Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde, 12 Nisan 1969 tarihinde, açılabilmiştir. Bina ilk önce “*Kültür Sarayı*” adıyla, daha sonra ise değiştirilerek “*Atatürk Kültür Merkezi*” adıyla tam bitmemiş bir durumda açılmıştır. Temeli Lütü Kırdar tarafından atıldığı zaman beş buçuk milyon liraya çıkacağı hesaplanan binaya, açılış tarihine kadar yetmiş beş milyon lira harcanmıştır. Açılışından bir süre sonra, sahne kısmında çıkan bir yangın sonucu (O dönem, bunun bir terör saldırısı olduğu ileri sürülmüştür.) kapanmış ve gerekli tamirler yapıldıktan sonra tekrar açılmıştır.

Son olarak ise 2013 yılında, Dr. Lütü Kırdar'ın göreve gelir gelmez yıktırıp yerine İnönü Gezisi'ni yaptırdığı Taksim Meydanı'nın orta yerindeki Taksim Kışlası'nın yeniden yaptırılmak istenmesi nedeniyle Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesinin ve parkın yok edilmesinin protesto edilmesi sırasında çıkan olaylar sonrası, “*İstanbul Opera Binası*” süresi belli olmayan bir zaman dilimi için kapatılmıştır.

Dr. Lütü Kırdar'ın kültür, sanat ve tiyatro alanlarındaki ileri görüşlerini, dönemin Tiyatro duayeni ve uzun yıllar İstanbul Şehir Tiyatroları'nın Genel Başkanlığını yapmış olan Muhsin Ertuğrul, Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı “*Taksim'deki Bina*” başlıklı uzun inceleme yazısında tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Muhsin Ertuğrul, Kırdar'la ilgili şunları söylemiştir:

“...4 Şubat 1939 Cumartesi akşamı ‘Yanlılıklar Komedi’si’ adlı oyunumuzu görmek için yeni Valinin geleceğini duyunca sevindik. Piyas bittikten sonra sanatçılarla tanışmak için eşiyile beraber sahneye gelen Kırdar, geçtiği daracık burgacık, inişli çıkışlı, zikzak yolu görünce, perde gerisinin acıklı durumunu düşünmüş olacak ki gözlerinde, bu köstebek yuvasında geçen yaşantımıza acıma

¹⁶⁷Cumhuriyet, 23 Mart 1969.

duyguları vardı... 'Ben, köhne bir yapıyı onarmaktan önce yeni bir tiyatro yaptırmayı düşünüyorum. İstanbulluların kışın olduğu gibi yazın da gidecekleri yeni binalar yaptırmak kararındayım.' dediler. Orada bulunanlar gibi ben de kötümser kötümser gülümsedim, üstelik otuz yıldan beri benim için artık masal kadar eski olan bu sözleri dinlediğimi, artık bu konuda güvenimi yitirdiğimi açıkça belirttim... Kendimi tutamayıp Dr. Kırdar'ın sözlerini küçümsemiştim. Rahmetli duraksamama alındı ve bana; 'Ben sözünde duran bir adamım!' dedi. Dr. Kırdar'la köstebek yuvasında buluşmamızın üstünden yedi yıl geçmişti. 29 Mayıs 1946'da Kırdar, modern görünüşüyle her İstanbullunun göğsünü kabartan tiyatro binasının temelini atıyordu.”¹⁶⁸

2.7.2.10. İnönü Stadı

Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'a Vali ve Belediye Başkanı olmasının yanı sıra aynı zamanda Beden Terbiyesi İl Müdürü olarak da atandığı için görevi süresince spor alanları ve spor faaliyetleri oluşturmaya özen göstermiş; spor merakı itibarıyla de önde gelen İstanbul'a önemli spor yapıtları kazandırmayı ilke edinmiştir. Bu yapıtlardan biri de İnönü Stadyumu'dur. Kuşkusuz ki bu stadyum, Kırdar Dönemi'nde gerçekleştirilebilmiş olan eserlerin en önde gelenlerinden biridir. Zira İstanbul gibi Türkiye'nin en önemli ve büyük kentinin gerçek anlamda sahip olduğu ilk stadyumdur.

Taksim'deki Topçu Kışlası'nın yıkılmasıyla birlikte, kışlanın avlusunda bulunan harap Taksim Stadı da yıkılmış ve şehir önemli müsabakalara ev sahipliği yapabilecek doğru dürüst bir stada sahip olmadığı için yeni bir stat inşa edilmesi zorunlu hale gelmişti. Zira o dönem şehirden uzak birkaç semt stadı ve şehir stadı olma statüsünden uzak Beşiktaş Şeref Stadı'nın dışında, şehrin ev sahipliği yapabileceği, donanımlı bir stadı yoktu. İstanbul'a da Ankara'daki gibi bir stat inşa etmek gerekiyordu. Yeni yapılacak olan stadın şehrin merkezi ve ulaşım araçlarının bol olduğu bir yerinde inşa edilmesi kararlaştırıldı. Yapılan incelemeler sonucunda, en uygun yerin, hükümete ait olan, Dolmabahçe'deki Osmanlı Dönemi'nden kalma

¹⁶⁸Cumhuriyet, 23 Mart 1969.

eski İstabl-ı Amire (Has Ahırlar)¹⁶⁹ binasının ve ahırlarının bulunduğu saha olduğu görüldü ve İstanbul Belediyesi tarafından, İstabl-ı Amire binası ve ahırları hükümetten alındı. Böylelikle zaten hükümete ait olan alan için Belediye, istimlak masraflarından da kurtulmuştu.

Stadın yapılacağı alan Beyoğlu'na, Beşiktaş'a, Harbiye'ye, Maçka'ya ve Şişli'ye yakındı. Önünden tramvay geçiyordu. İki tarafında yollar vardı. Aynı zamanda yanı başındaki Kabataş İskelesi'ne işleyecek vapurlarla Haliç'e, Kadıköy'e, boğazın her iki kıyısına ve Adalar'a da bağlanabilecek merkezi bir konumdaydı. Ayrıca 2 Numaralı Park da bu stadyumun yapılacağı sahanın arkasında bulunuyordu. Dolmabahçe, muhtelif rüzgarların çoğuna kapalı alçak bir yer olduğu için de stadyum olmaya elverişliydi¹⁷⁰. Dolmabahçe Gazhanesi de ortadan kaldırılarak Haliç'e nakledileceği için stadyumun ileride daha da büyütülmesi mümkün olacaktı¹⁷¹.

Tüm bu hazırlık aşamasının ardından yapımına başlanan Stadyumun adı, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ithaf edilmişti. Sonraki dönemlerde değiştirilerek önce “*Mithat Paşa Stadı*”, sonra da “*Dolmabahçe Stadyumu*” oldu. Fakat harp, yapılan pek çok faaliyette olduğu gibi bu işi de sekteye uğratmaktan geri kalmadı. Dönemin hükümetince alınan genel karar üzerine, tedarik edilen inşaat malzemeleri, birinci sırada gelen Milli Savunma ihtiyaçlarına tahsis edildi. Bu nedenle bir müddet duran inşaat sonra tekrar başladı. Belediyenin Emlak Kredi Bankası ile yaptığı anlaşma sonucunda inşaat hızlandırıldı ve beşte üçü tamamlanmış bir şekilde ilk olarak 1947 yılının 19 Mayıs törenlerinde spor faaliyetlerine açıldı. Açılıшта yapılan 19 Mayıs gençlik ve Spor Bayramı şenlikleri oldukça parlak geçti ve büyük ilgi gördü. 20.000 kişiden fazla insan yapılan resmigeçit törenlerini ve gösterileri seyretti. Stadın bütünü sonraki yıllarda tamamlandı.

İnönü Stadı için sarf edilen para 4.701.637 liradır¹⁷². Bu yapıtı gerçekleştirmek de, tıpkı diğer eserlerinde olduğu gibi, Kırdar için hiç kolay olmamıştır. Konu ile ilgili Falih Rıfkı Atay Dünya Gazetesi'nde yazdığı yazıda şunları dile getirmiştir:

¹⁶⁹İstabl-ı Amire ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Özlü, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, S. 65, (Bahar 2013), s.s. 259-284.

¹⁷⁰*Yenileşen İstanbul*, s.s. 45-46.

¹⁷¹*Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, s. 103.

¹⁷²*A.g.e.*, s. 103.

“Kırdar, şehrin en yoksul devrinde pek çok işler başarmıştır. Opera da onundur. Sallabaş dedikleri Refik Saydam şaşkını İkinci Dünya Savaşı’nda imar işlerini yasak etti idi. Kırdar’ın Dolmabahçe Stadı için bulduğu demirleri perakendecilere sattırdığını hatırlarım. İkinci defaki demirleri de sattırdığında Kırdar İçişleri Bakanına gitmiş:

-Eğer istenmiyorsa statdan vazgeçelim, demişti. İçişleri Bakanı da:

-Öyle! cevabını vermişti. Kırdar, stadı ancak Saraçoğlu devrinde ve eskisinden çok daha pahalıya yapabiliyordu.”¹⁷³

2.7.2.11. Zincirlikuyu Mezarlığı

Dr. Lütfi Kırdar, göreve geldiği yıl İstanbul içindeki ve dışındaki mezarlıkların hemen hemen hepsini, uzun yılların ihmali sonucunda bakımsız ve harap bir şekilde bulmuştur. Halkın istekleri de göz önünde bulundurularak, İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü tarafından, 1938 yılından sonra mevcut mezarlıkların imar ve düzenlenmesine başlanmış; diğer taraftan da yeni mezarlıklar tesis edilmiştir. Bunlardan en tanınmış Zincirlikuyu Mezarlığı’dır. Halk arasında “*Asri Mezarlık*” olarak bilinen Zincirlikuyu Mezarlığı, Zincirlikuyu civarında bulunan 496 dönümlük arazi satın alınarak tesis edilmiştir. Mezarlık, üç büyük ada şeklinde düzenlenmiş, etraf ve iç kısımları ağaçlandırılmıştır¹⁷⁴. Zincirlikuyu Mezarlığı’nda bugün İstanbul’un birçok büyük siması ve tanınmış şahsiyetler ebedi uykularını uyumaktadır. Bu önemli şahsiyetlerden biri de Dr. Lütfi Kırdar’dır.

2.7.3. Üsküdar-Kadıköy-Bostancı-Çamlıca Nazım Planı İle Gerçekleştirilen Hizmetler

2.7.3.1.Üsküdar İskele Meydanı

Vaktiyle İstanbul’un ve boğazın en güzel ve mamur yerlerinden biri olan, bünyesinde Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan adına yaptırılan Cami ve Üçüncü Ahmet Çeşmesi gibi önemli tarihi yapıtlar bulunduran Üsküdar İskeleyi, çirkin barakalar ve küçük dükkanlarla kaplıydı. Zamanla bu tarihi yapıtlar, çirkin ve

¹⁷³ Falih Rıfkı Atay, “Politika”, **Dünya**, 24 Şubat 1971.

¹⁷⁴ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, s.s. 164-165.

harap binalar arasında kaybolmuştu. Ortada meydan olarak çok küçük bir alan bulunuyordu.

Dr. Lütfi Kırdar'ın göreve gelmesiyle birlikte Üsküdar İskelesinin etrafı bir imar hamlesiyle temizlenerek genişletildi ve meydan ağaçlandırılmak suretiyle düzenlendi. Böylelikle Mihrimah sultan Camisi ile Üçüncü Ahmet Çeşmesi meydan içerisine girmiş oldu. Yine iskelede bulunan otobüs, otomobil ve tramvay durakları da ayrılarak geniş yaya kaldırımları yapıldı. İki iskele arasındaki rıhtım tamir edilerek ağaçlandırıldı¹⁷⁵.

2.7.3.2. Haydarpaşa Köprüsü ve Rıhtımı

Üsküdar ile Haydarpaşa arasındaki yol, eskiden Haydarpaşa Garı civarında kesilmekteydi. Trenler geçtikçe ve lokomotiflerle vagonlar manevra yaptıkça yol kapatılıyor, yayalar ve ulaşım araçları beklemek zorunda kalıyordu. Bu nedenle de tramvay hattı, Haydarpaşa Garı'nın ve çayırının arkasından geçirilmişti.

Belediye Başkanlığı'nın yaklaşık yarısı 2.Dünya Savaşı yılları içinde geçen Dr. Lütfi Kırdar, harp içinde Bayındırlık Bakanlığı'nın da katkılarıyla Haydarpaşa Köprüsü'nü yaptırmış ve bu büyük sorunu çözüme kavuşturmuştur. Köprünün yapılmasıyla birlikte kazaların önü alındığı gibi, tramvaylar ve diğer ulaşım araçları da Haydarpaşa sahil yolu boyunca en kısa yoldan Kadıköy'e gidip ulaşabilmektedir.

Tramvayların Haydarpaşa sahil yolunu takip etmesi ile birlikte zaruri olarak bu yol ve rıhtım da yeniden yapılmıştır. Rıhtım, kışın lodoslu havalarda denizden gelen dalgalara karşı açık olduğu için çoğu zaman geçilemez bir hale gelmekte ve rıhtım boyunca yolu tahrip etmekteydi. Rıhtım, dalgalara karşı denize büyük bloklar atılarak tamir ve inşa edilmiştir¹⁷⁶.

2.7.3.3. Kadıköy İskele Meydanı

Kadıköy İskelesi'nden şehre girer girmez başlayan dar yollar, trafik açısından büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Tramvaylar, kamyonlar, otomobiller bu dar sokaklardan güçlkle geçmekte, yayalar ezilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı.

¹⁷⁵Yenileşen İstanbul, s. 67.

¹⁷⁶A.g.e., s. 71.

İstanbul Belediyesi, İskele boyunca uzanan beton bina bloklarını istimlak ederek burada geniş bir cadde meydana getirmiştir. Yapılan çalışmalarla tramvay yolu çift hat halinde yolun ortasından geçirilerek trafik kolaylaştırılmış ve bu suretle kazaların önüne geçilerek halkın can güvenliği emniyet altına alınmıştır. Ayrıca İskele önünde bulunan meydan da imar ve tanzim edilerek güzelleştirilmiş, yaya kaldırımları yaptırılmış ve yeşil bir alan oluşturulmuştur. Ayrıca meydan çeşitli heykellerle de süslenmiştir¹⁷⁷.

2.8. Kültürel Alanlarda Yapılan Faaliyetler

2.8.1. Halkevleri

Cumhuriyet ile birlikte ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında ve Cumhuriyet değerlerinin geniş halk kitlelerine yayılması amacıyla kurulan Halkevleri, Milli Mücadele yıllarından bu yana cumhuriyet kadroları içerisinde yer alan Dr. Lütfi Kırdar için de önemli birer sosyal kuruluştur. Bu amaçla Kırdar, göreve geldiği 1938 yılından 1949 yılına kadar İstanbul içerisinde bulunan Halkevlerine Belediye bütçesinden yapılan yardımları esaslı bir şekilde artırmış ve bu sayede Eminönü, Kadıköy Halkevleri için birer yeni bina inşası mümkün olabilmıştır. Ayrıca Eyüp, Kartal, Kocamustafapaşa ve Beykoz'da da yeni Halkevleri yapılmış ve köylerdeki Halkodaları hariç İstanbul sınırları içinde Halkevi sayısı 17'ye yükseltilmiştir. Bu Halkevlerinin isimleri sırasıyla şöyledir¹⁷⁸: 1. Bakırköy, 2. Yeşilköy, 3. Beşiktaş, 4. Beykoz, 5. Beyoğlu, 6. Şişli, 7. Çatalca, 8. Eminönü, 9. Eyüp, 10. Fatih, 11. Şehremini, 12. Kadıköy, 13. Kartal, 14. Sarıyer, 15. Şile, 16. Üsküdar, 17. Yalova.

Dr. Lütfi Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı döneminde, İl ve Belediye Bütçesinden Halkevlerine yapılmış olan yardımlar ise şu şekildedir:

¹⁷⁷A.g.e., s. 71-72.

¹⁷⁸Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 146.

Tablo 2.3. 1938-1943 arası il ve belediye bütçesinden Halkevlerine yapılan nakdi yardım.

Yıl	Lira	Yıl	Lira
1938	80.000	1944	347.700
1939	182.000	1945	171.910 (7 Aylık)
1940	275.000	1946	300.700
1941	132.000	1947	300.000
1942	292.000	1948	300.700
1943	305.000	1949	300.700

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s. 146.

2.8.2. Belediye Tarafından Tanzim Edilen ve Yaptırılan Müzeler

2.8.2.1. Atatürk İnkılâbı Müzesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün vatanın kurtuluşunu düşünüp hazırladığı, Şişli'deki Halaskargazi Caddesi'nde bulunan müze evi Dr. Lütfi Kırdar'ın göreve başlamasıyla birlikte düzenlenmiş; müzede yer alan ve İstanbul'un, vatanın kurtuluşunda ve Türk devriminin gerçekleşmesindeki ilgi ve hizmetlerini simgeleyen 257 adet belge ve eşya sınıflandırılarak koruma altına alınmıştır. Müze, 1942 yılında “Atatürk İnkılabı Müzesi” adıyla halkın istifadesine sunulmuştur. Müze içerisindeki eşyalar arasında Atatürk'e ait olan gömlek, redingot, smokin ve fotin gibi eşyalar da ayrı ayrı vitrinler içine konularak sergiye konulmuştur.

2.8.2.2. Tevfik Fikret – Edebiyat-ı Cedide Müzesi

İstanbul'da yetişen ünlü Türk şair ve düşünürü Tevfik Fikret'in hayatının bir bölümünü geçirdiği, şiirlerini yazdığı ve hayata gözlerini kapadığı Rumelihisarı'ndaki, kendi tabiri ile “Aşçıyan” adını verdiği evinin başka ellere geçerek şekil değiştirmesini istemeyen Dr. Lütfi Kırdar, Tevfik Fikret'in ölümünden bir süre sonra evin İstanbul Belediyesi tarafından istimlak edilmesini sağlayarak

“*Tevfik Fikret Edebiyat-ı Cedide Müzesi*”ni kurdurmıştır. Başta Tevfik Fikret’e, Abdülhak Hamid Tarhan’a ve diğer Edebiyat-ı Cedide Akımı üstatlarına ait hatıra eşya ve belgeler bu binada toplanarak tasnif ve tanzim edilmiştir.

19 Ağustos 1945 tarihinde açılış töreni yapılan müze, aydın İstanbul halkının ziyaretine sunulmuştur. Müzenin giriş katında bulunan Tevfik Fikret bölümünde 160, evin kuzey bölümünde yer alan Abdülhak Hamid Tarhan bölümünde 378 ve diğer Edebiyat-ı Cedideciler bölümünde de Tevfik Fikret’in edebiyatçı dostlarının 22 adet fotoğrafından oluşan toplam 470 parça eşya ve eser müzede sergilenmiştir. Ayrıca Abdülhak Hamid Tarhan’ın kütüphanesine ait 120 eser de ciltlenmiş halde müzede bulunmaktadır. 1946 başından 1948 Ağustos başına kadar müzeyi 4 bin kişi ziyaret etmiştir¹⁷⁹.

2.8.2.3.İstanbul Belediye Müzesi ve Kütüphanesi

İstanbul Belediye Müzesi ilk olarak meydana çıkarılan ve tamir edilen Beyazıt Medresesi’nde 1939’da “*Şehir ve İnkılap Müze ve Kütüphanesi*” adıyla kurulmuş, Atatürk Müzesi kurulurken satın alınarak saklanmış olan İstanbul’un sanat ve fikir hayatına ait çeşitli eserler buraya yerleştirilmiştir. Fakat burası aynı zamanda kütüphane de olduğu için hem müze, hem kütüphane olmaya yeterli gelmiyordu. Bu nedenle Fatih’te Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan 17. yüzyıl Türk mimarisinin önemli bir parçası olan Gazanfer Ağa Medresesi esaslı bir şekilde tamir edilerek Beyazıt’taki müzede bulunan eşyalar buraya nakledilmiş ve burası 1945 yılında “*İstanbul Belediye Müzesi*” adıyla halkın ziyaretine açılmıştır. Yapılan bu çalışmayla İstanbul, köklü tarihinin ve kadim sanat eserlerinin en seçkin örneklerini gelecek nesillere sunabilecek bir müzeye sahip olmuştur. Müzede İstanbul’un imarını, sanatını ve eski hayatını ilgilendiren 4176 parça eser ve eşya sergiye açılmıştır. Bu sayede İstanbul’a ait değerli eserler de elden ele geçerek heba olmaktan kurtarılmış ve rastlandıkça daha pek çokları satın alınarak müze kademeli olarak zenginleştirilmiştir.

¹⁷⁹A.g.e., s. 93.

2.9.Halka Ucuz Konut Sağlama Politikası

Halka ucuz konut sağlama hizmeti ve politikası, eskiden belediye görevleri arasında değerlendirilmiyordu. Modern belediyecilik ve kentçilik kapsamında bu konunun, Batı dünyasında siyasetin kapsamına girmesiyle birlikte bizde de önemi daha net anlaşılmaya başlamıştır. Nitekim 1946 yılının sonuna doğru, İstanbul Belediyesi, Dr. Lütfi Kırdar'ın öncülük ettiği yeni bir siyaset sonucu bu konuda da çalışmalarına başlamıştır. Belediye, Emlak Kredisi Bankası ile ortaklaşa bir şirket kurmuş ve kentin üç bölgesinde (Mecidiyeköy, Haseki ve Levent semtlerinde) yapıları ve fiyatları değişik, çok sayıda halk konutu inşa etmiştir¹⁸⁰. Bunların içinde bugün hatırlanabilen en yüksek fiyat artışlarının sonradan gerçekleştiği konutlar Levent evleridir. Yapıldığı yıllarda 10-25 bin Türk Lirası aralığında olan bu evlerin, sadece arsalarının bugünkü fiyatı milyonlara varmaktadır. O dönemde, kent sınırlarının dışındaki arazilere yapılan Levent Evleri, bugün İstanbul'un en modern ve önemli iş merkezleri olarak değerlendirilmektedir. Lütfi Kırdar döneminden sonra İstanbul Belediyesi, halka ucuz konut temin etme siyasetini terk etmiştir. Ancak 1980'li yıllarda, Turgut Özal'ın başbakan olduğu dönemde, devlet namına aynı politikayı güdecek olan, Toplu Konut İdaresi kurulmuştur.

2.10. Belediye Gelirleri

Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul'da göreve başladığı zaman 6 milyon lira olan Belediye gelirleri, görevden ayrıldığı 1949 yılında altı katına ulaşmıştır. Belediye ayrıca 50 milyon liralık mala sahip olmuştu. Belediye gelirlerinin artışı, 7 Eylül Kararları'ndan¹⁸¹ sonra su, elektrik ve havagazına yapılan zamlar dışında, tahsilatın ciddi ve düzenli bir şekilde kovalanmasından ileri geldi. Belediyenin 50 milyon liralık emlakı şu kalemlerden oluşuyordu: Kamulaştırılıp restore edildikten sonra kiraya verilen Mısır Çarşısı dükkanları, yeniden yaptırılan Taksim Belediye Gazinosu, Çubuklu'daki Hidiv İsmail Paşa Korusu, Küçükçamlıca'da Suphi Paşa Korusu, Emirgan'daki Hidiv İsmail Paşa Korusu ve tüm bu korular içindeki köşkler, Yıldız Parkı ile içindeki çadır ve Malta Köşkleri, Beyoğlu'nda Serklidoryan

¹⁸⁰A.g.e.,s.s. 151-152.

¹⁸¹ “7 Eylül Kararları” ile ilgili bilgi için bkz. Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950)**, C. 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2012, s. 4.

Bloku'nun kamulaştırılmasından sonra kulüp olarak kullanılan asıl bina ile yanındaki dört büyük sinema ve hükümetçe yabancı şirketlerden satın alındıktan sonra Belediyeye devredilen tramvay ve tünel tesisleri¹⁸².

2.11. Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü

Lütfi Kırdar'ın önem verdiği hizmetlerden biri de basınla, dolayısıyla halkla ilişkiler ve yayın etkinlikleriydi.

1939 yılına kadar Belediyede ikinci planda tutulan “*Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü*”, yeni yönlendirmelerle, kuruluş amacına uygun bir çizgiye getirildi. Düzenli bir şekilde İstatistik Yıllığı, Aylık Cetveller ve Belediye Mecmuası yayımlandı, matbaa yönetimi güçlendirildi.

Kırdar, aylık basın toplantılarını usul haline getirdi. Bu toplantılarda Belediye şubelerinin, geçen bir ay içindeki çalışmaları hakkında açıklamalarda bulundu. Bu arada basın mensuplarının düşünce, eleştiri ve önerilerini saptadı. Basında çıkan şikâyet ve dileklerin günü gününe izlenmesine ve gerekli incelemelerden sonra bunların en kısa zamanda cevaplandırılmasına büyük özen gösterdi. Bu görevi de, Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü'ne verdi. Adı geçen Müdürlük, İstanbul'un tarihi ve şehirciliği üzerine de yayınlarda bulundu. Bu yayınlar: Fatih İmarat Vakfiyesi, Fatih'in oğlu Beyazıd'ın Su Yolu Haritası dolayısıyla 140 yıl önceki İstanbul, Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları, Fatih'in Sikke ve Madalyaları, İstanbul'un Fethi, İstanbul'da gömülü Paşalar, Güzelleşen İstanbul, Dünkü-Bugünkü-Yarınki İstanbul, Yenileşen İstanbul adlı eserlerdir.

Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, sözü edilen istatistik yıllıklarının yayımını 1948 yılına kadar sürdürdü. Başarılı bulunan bu çalışmalarından dolayı, Lahey'de kurulu Milletlerarası İstatistik Enstitüsü üyeliğine kabul edildi. Yıllıklar, dünya büyük şehirleri arasında mübadele edildi. Fakat 1963 yılında, istatistik işleri bu müdürlükten alındı ve yıllık çalışmalarına son verildi¹⁸³.

¹⁸²Cumhuriyet Devrinde İstanbul, s.s. 161-162.

¹⁸³A.g.e.,s.s. 197-198; Aldan, a.g.e., s.s. 23-27.

2.12. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı İken Almış Olduğu Ödüller

Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanı olarak görev yaptığı 1938-1949 yılları arasında gerçekleştirdiği hizmetleri ve başarıları vesilesi ile çeşitli vekâlet ve bakanlıklar tarafından sırasıyla:

2 Mart 1940 tarihinde; Vilayet dâhilinde iki ortaokul, iki ilkokul ve 22 köy okulu binası inşa ettirmiş olmakla memleket maarifinin inkişafı yolundaki değerli mesaisinden dolayı Maarif Vekaleti'nce Teşekkür ile,

Memleketlerine dönen ecnebi diplomatlara sınırlarımızdan geçtikleri sırada gösterilen dikkat ve itinadan dolayı Dahiliye Vekaleti'nce, 15 Ekim 1941 tarih ve 7958 numaralı Takdirname ile,

Muhtelif tarihlerde İstanbul'a gelen ecnebilere ekserisi Arap ırkından olan şahısların başka devletler hesabına muzır faaliyetlerini vaktinde haber ve buna karşı aldığı tedbir neticesi yakalattırılması hususunda gösterdiği gayret ve faaliyetten dolayı Dahiliye Vekaleti'nce, 19 Şubat 1942 tarih ve 6696 numaralı Takdirname ile,

24 Şubat 1942'de Ankara'da patlayan bomba hadisesine ait tahkikatın kıymetli yardımlarıyla neticelendiği ve suçluların bütün fena niyetleriyle meydana çıkarılmasından dolayı Dahiliye Vekaleti'nce, 1 Nisan 1942 tarih ve 7128 numaralı Takdirname ile,

29 Ekim 1943 tarihinde; Çatalca, Yalova ve Beykoz kazaları köylerinde yeniden yaptırılan altı okul binasının açılma törenlerinin Cumhuriyet Bayramında yapılmasında ve 15 okul binasının yapı işlerinin de bitirmek üzere olduğundan bu binaların yapılmasında geçen değerli yardımdan dolayı Maarif Vekaleti'nce Teşekkür ile,

Hayvancılığın iyileştirilmesi amacıyla yaptığı çalışmalarından dolayı 1944 yılında Ziraat Vekaleti'nce Takdirname ile,

Genel Nüfus Sayımında numaralama ve sair hizmetlerdeki üstün başarısından dolayı, 1945 yılında İçişleri Bakanlığı'nca Takdirname ile,

1945 Öğretim yılında, İlköğretim alanında gösterdiği olağanüstü gayret ve başarısından dolayı, 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca Takdirname ile,

Amerika Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesini yurda getiren ABD Donanmasına bağlı Missouri Zırhlısı'nın mürettebatına, Hükümetin talimatına göre, dostluk ve konukseverlik göstermesinden ve başarısından dolayı, Başbakan

Şükrü Saraçoğlu'nun takdir ve teşekkürleri üzerine, 1946 yılında İçişleri Bakanlığı'na Takdirname ile ödüllendirilmiştir¹⁸⁴.

2.13. Lütfi Kırdar ve Türk Basını

2.13.1. Dönemin Siyasi Yapısı ve Basın

Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanı olarak hizmet ettiği yılların büyük kısmı, Türkiye'nin henüz demokrasiye geçemediği, Milli Şeflik Dönemi'ni kapsamaktadır. Bu döneme giden taşlar, Atatürk'ün ölümünün ardından, 11 Kasım 1938'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sonucu İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte döşenmeye başlamıştır. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından 26 Aralık 1938'de toplanan CHP olağanüstü kurultayında, parti tüzüğünde değişiklik yapılarak, partinin kurucusu Atatürk “*Ebedi Şef*”, İnönü ise “*Milli Şef*” ilan edilmiştir. Böylelikle rejim, “*tek parti, tek ulus ve tek önder*” sloganıyla betimlenen baskıcı bir sürece girmiştir¹⁸⁵. Zira parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle İnönü, değişmez genel başkanlık sıfatını ancak ölüm, görev yapamayacak kadar hastalık ve istifa sonucunda kaybedebilir¹⁸⁶. İnönü, kurduğu “*Milli Şeflik*” sistemi ile devlet üzerinde gücünü artırmıştır. Damadı Metin Toker de İnönü'nün bu tavrını şu sözleri ile doğrulamaktadır:

*“Meclis, hükümet hukuken vardır. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu... Millî Şef'in mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yasaktır... Bundan dolaydır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen, nakıs yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu... Başka emirlerde ise Millî Şef ile hatta Millî Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolaydır ki, bütün harp yılları esnasında Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar 'devlet zoru' ile parça parça yayınlandı.”*¹⁸⁷

Aynı şekilde dönemin Tan Gazetesi Başyazarı Zekeriya Sertel de hatıralarında İnönü'nün baskıcı tavrını diktatörlük olarak nitelendirmiştir:

¹⁸⁴Kırdar, **a.g.a.**, s.s. 24-26.

¹⁸⁵Ahmad, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁸⁶Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)**, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995,s.345.

¹⁸⁷ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., İstanbul, 1970, s.s. 21-26.

*“İnönü cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğünü arttırdı. Tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Millet o demektir, parti o demektir. Bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi”*¹⁸⁸

Yaşanan bu süreç, Cumhuriyet tarihinde Milli Şeflik Dönemi adıyla adlandırılmış ve 1945’e dek devam etmiştir. Bu dönemde tam olarak bir basın hürriyetinden ve serbestisinden bahsetmek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Atatürk’ün ölümünden sonra, ülkenin Milli Şef İsmet İnönü ile yönetildiği 1938-1945 yılları arasında iktidarın basın üzerindeki baskıları en üst boyutlara ulaşmış, resmi açıklamaların ve kararların dışında siyasi haber yapılması engellenmiş; basında yer alacak haberlerin, yorumların ve fotoğrafların hangi ölçütlerde yayınlanacağına kadar her şeye müdahale edilmiştir. Hatta Milli Şef ile ilgili haberlerin büyük puntolarla ve fotoğraflar eşliğinde verilmesi zorunluluk haline getirilmiştir¹⁸⁹.

2. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu dönemde, hükümet savaş politikası gereği tarafsızlık ilkesini sürdürmek amacıyla mevcut basın kanununun özellikle 50. Maddesini gerekçe gösterilerek basına yönelik pek çok direktif vermiştir¹⁹⁰. Bu direktiflerden birisi de 20 Temmuz 1940’ta, Başbakan Refik Saydam imzası ile gönderilen direktiftir ve şu hususları içermektedir:¹⁹¹

1. Gazetelerde büyük manşetler yalnızca iç haberler için kullanılacaktır.
2. Dış haberler, tek sütuna dizilecek ve bunlara yirmi dört puntodan büyük başlık atılmayacaktır.
3. Basın yayın Genel Müdürlüğü’nün ve Anadolu Ajansı’nın vereceği dış haberlerden başka bir haber yayınlanmayacaktır.
4. Türk rejiminden ve bu rejimin ideolojisinden gayrı, velev ki fikri tetkik namı altında olsa da diğer rejim ve ideolojilere ait yayın yapılmayacaktır.

¹⁸⁸ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.s. 207-208.

¹⁸⁹ Ahmet Öztürk, “Tek Parti Döneminde Basın Özgürlüğü”, **Marmara İletişim Dergisi**, S. 5, (Ocak 1994), s. 142.

¹⁹⁰ 50. Madde — Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan, dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18.inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz. Bkz.“Matbuat Kanunu (1881 S.K.)”, **Resmî Gazete**, 1867 (8 Ağustos 1931), s. 375.

¹⁹¹ Öztürk, **a.g.m.**, s. 144.

Bu dönemde mevcut basın kanununa ek olarak basına yönelik düzenlenen yasa ve tasarılar hükümete geniş yetkiler tanımış ve basını ciddi anlamda baskı altına almıştır. Gazeteci Hıfzı Topuz, o dönem Türk Basınının yaşadıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Türkiye savaşın dışındadır ama 1940 Kasımı’nda İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilecektir. Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lafı olmaz bu dönemde, Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra Başbakana mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronuna ‘Gazeteni artık çıkartabilirsin’ denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar.”¹⁹²

İnönü’nün basına bakış açısı kısıtlayıcıdır. Ona göre bir ülkede basın tamamen özgür bırakılmamalıdır. Basın özgür bırakılırsa, yarardan çok zarar getirebilir. Zira basın, dış politikada hükümetin bir organı niteliğindedir. Basının ülkeyi zor durumda bırakmayacak bir anlayışta olması ve sağduyu duygusunu taşıması gerekmektedir¹⁹³.

Dönemin ünlü gazetecisi Nadir Nadi anılarında bu konuya şöyle değinmektedir:

“Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle, bir dereceye kadar açıklanabiliyordu. Hükümetçe önemli sayılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın Yayın Müdürlüğü’nden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakan’ın basın toplantıları tertipleyerek, gazete sahiplerini ve temsilcilerini emir verircesine uyardığı oluyordu. Böyle toplantıların birinde Refik Saydam, dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra, gözüne kestirmiş olacak ki bana bakarak biraz alaylı bir biçimde ‘Anladın mı?’ diye sormuştu. Meslektaşlar içerisinde, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benzeyen bu soruya çok fena içerlemiş ve Başbakana ters bir cevap vermiştim.”¹⁹⁴

¹⁹²Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003. s. 169.

¹⁹³Fuat Süreyya Oral, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Sanayi-i Nefise Matbaası, Ankara, 1973, s. 170.

¹⁹⁴Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Gazetecilik ve Matbaacılık Yay, İstanbul, 1964, s.s. 40-41.

Milli Şeflik Dönemi'nin otoriter yapısı hiç şüphesiz kendisini en fazla basın üzerinde hissettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bu dönemde patlak vermesi, hükümetin basın üzerindeki etkisini ve denetimini artırıcı bir unsur olmuştur. Basın, siyasal yapının ezici üstünlüğünü, 1946 yılına, yani savaşın bitimine dek sürekli hissetmiş ve yayın politikasını buna göre gerçekleştirmiştir. Takvimler 1946'yı gösterip 2.Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ise bu etki nispeten azalmaya başlamıştır.

2.13.2. Lütfi Kırdar'ın Basına Bakışı

Dr. Lütfi Kırdar'ın, İstanbul Belediyesi'ne kazandırdığı yeniliklerden birisi de Valinin basınla olan ilişkileri ve belediyenin yayın örgütüdür. Nitekim Kırdar göreve gelir gelmez, 1939 yılına kadar Belediye bünyesinde ikinci planda tutulan “*Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü*” nü yeni direktiflerle geliştirmeye çalışmıştır. 1939 yılına kadar işlerliği kısıtlı olan bu kurum, Kırdar'ın İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı'na getirilmesiyle birlikte yeni görevler üstlenmiştir.

Dr. Lütfi Kırdar, doktor olarak başladığı memuriyet hayatında, hiçbir zaman demokrasiye olan inancını yitirmemiş; yaptığı işlerde başkalarının fikirlerini önemseyen, eleştiriye açık ve çoğulcu bir anlayış benimsemiştir. Kırdar, bu tavrını İstanbul'da da sürdürmüş, gerek İstanbul Valiliğine gerekse İstanbul Belediyesine demokrasi anlayış ve ruhunu da beraberinde getirmiştir. Belediyenin çalışmaları ve projeleri hakkında sadece İstanbul Belediye Meclisine ve emrinde çalışan memurlara değil; bizzat İstanbul halkına da hesap vermeyi Valiliği ve Belediye Başkanlığı süresince kendisine öncelikli ilke edinmiştir. Bu doğrultuda, şehrin işleri ile ilgili olarak halkın dilek ve şikâyetlerini, düşünce ve önerilerini öğrenebilmek için Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü'nü harekete geçirmiş, müdürlüğü kendisine yardımcı bir büro olarak desteklemiştir. Kırdar, bu suretle halkın taleplerini öğrenecek ve çalışmalarına buna göre bir yön verecektir¹⁹⁵.

Lütfi Kırdar; basına, basın mensuplarına, basın özgürlüğüne, halkın basın yoluyla bilgilendirilmesine ve aynı şekilde basının uyarı ve eleştirilerine büyük önem veren bir kişiydi. Basınla iyi ilişkiler geliştirmek ve halkı basın yoluyla aydınlatmak istiyordu. Nitekim kendisi her ay basın mensupları ile basın toplantıları

¹⁹⁵Ziyaoğlu, a.g.e., s.360.

yapmayı, onları birinci elden bilgilendirmeyi, öneri ve eleştirilerini almayı kendisine görev edinmişti. Bu tavır, onun demokratik kişiliğinden ve demokrasiye olan sarsılmaz inancından kaynaklanmaktaydı. Bu anlayış çerçevesinde, 1943 yılı itibariyle, Belediye bünyesinde ilk kez aylık basın toplantıları yapılarak bütün belediye birimlerinin geçen bir ay içindeki çalışmaları; il ve Belediye Şubelerinden derlenen, özetlenen bilgiler basına bizzat Vali Kırdar tarafından aktarılıyordu¹⁹⁶. Ayrıca bu toplantılarda Kırdar, basın mensuplarının düşüncelerini de soruyor ve İstanbul için ileride yapacakları ile ilgili basının önerilerini de alıyordu.

Dr. Lütfi Kırdar, gazetelerde çıkan ve doğrudan kendisine yöneltilen dilek ve şikâyetlerin de günü gününe takip edilmesini ve yanıtlanmasını demokratik bir idarenin başta gelen görevleri arasında saymıştır. Kırdar, bu vazifeyi de Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü'ne vermiş, basın tarafından belediyenin diğer birim ve şubelerine sorulan soruların yanıtlanması için de Müdürlüğe ölçülü bir süre tanımıştır. Böylece Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü adeta bir gündelik gazete süratiyle çalıştırılmış ve en kısa sürede basın mensuplarının soruları yanıt bulmuştur. İstanbul basını bu sonuçtan duyduğu memnuniyeti her fırsatta dile getirmiş, Lütfi Kırdar'ın demokratik tavrını takdir etmiştir.

Gazeteci Burhan Felek, “...İstanbul basının istisnasız olarak kendisi hakkında gösterdiği geniş ve samimi sevgiye gıpta etmemek mümkün değil!...”¹⁹⁷ diyerek Kırdar'ın İstanbul'a Valilik ve Belediye Başkanlığı yaptığı süreç boyunca basın tarafından ne kadar sevildiğine dikkat çekmiştir.

Gazeteci Refi Cevat Ulunay, Lütfi Kırdar'ın halk ve basın tarafından neden bu kadar sevildiğini şu şekilde açıklamıştır: “Eğer Lütfi Kırdar hakkında bugün bir plebisit yapılırsa, onu hiç kimse yerinden alamaz. Lütfi Kırdar'ı halka ve basına böyle sevdiren amil nedir? Lütfi Kırdar'ın demokrasiye samimiyetle taraftar ve onun zaferine inanır bir adam olması! Eleştirilere ve dokundurmalarla karşı gösterdiği tahammül...”¹⁹⁸

Gazeteci yazar Şevket Rado, Milli Şeflik Dönemi'nin nispeten baskıcı ortamında, Vali Lütfi Kırdar'ın olgun bir devlet adamı kimliğiyle hareket etmesini takdir eden şu sözlerini köşesinden dile getirmiştir: “...İstanbul Basını Lütfi Kırdar'ın şahsında haklı veya haksız eleştirilere tahammül etmesini bilen, en

¹⁹⁶ Harp Yıllarında İstanbul'daki Faaliyetler, s. 3.

¹⁹⁷ Burhan Felek, “Hadiseler Arasında Felek”, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1949, s. 3.

¹⁹⁸ Refi Cevat Ulunay, “Takvimden Bir Yaprak”, Yeni Sabah, 24 Ağustos 1949, s. 1

merhametsiz kalem sahibini güler yüzle karşılayan, eleştirilerden yararlandığını samimiyetle söylemekten zevk duyan, olgun bir devlet adamının nadir örneklerinden birini bulmuştur.”¹⁹⁹

Dr. Lütfi Kırdar’ın İstanbul’a Valilik ve Belediye Başkanlığı yaptığı dönem, basın özgürlüğünden söz etmek şöyle dursun, en ufak bir eleştirinin dahi yapılamadığı Milli Şeflik Dönemi’ne denk gelmesine rağmen Kırdar, kendi demokrasi anlayışı çerçevesinde basın özgürlüğünden yana tavır takınmış ve basının görüşlerine değer vermiştir. Bu niteliğinden dolayı da dönemin basın camiasının önde gelen kalemlerinin sevgi, hürmet ve saygısını kazanmış ender devlet adamlarından biri olmuştur.

Lütfi Kırdar’ın 11 yılı aşan İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığını kapsayan dönemde basınla olan ilişkilerini en kapsamlı şekilde inceleyen gazetecilerden biri de İstanbul basınının tanınmış yazarı ve “*Modern Türkiye*” Mecmuası yönetmeni olan Aslan Tufan Yazman’dır. Yazman, Dünya Gazetesi’ndeki köşesinde yer alan, Kırdar’ın ölümünün 10. yılında yazdığı yazıda Kırdar’ın basınla olan ilişkilerini şu şekilde değerlendirmiştir:

“...Dr. Lütfi Kırdar’ın başarı sırlarının içinde basınla olan ilişkileri önemli bir yer tutar. Tek parti devrinde kanunla basına hürriyet tanınmadığı zamanlarda dahi Dr. Lütfi Kırdar hiç bir zaman gazete ve gazetecilerle ihtilafa düşmemiş, aksine onları adeta yönetime iştirak ettirmiştir.

...Kendisi bir ekip vasıtasıyla hergün gazeteleri gözden geçirtir, yazılan şikayetlerin haklı olanlarının derhal yerine getirilmesini emrederdi. Bizi, yani gazetelerin belediye ve vilayet muhabirlerini, hemen hergün kabul eder, işleri dolayısıyla kabul edemeyeceği günlerde ise haberlerini mektupçusuna bırakır, biz ondan alırdık. Ayrıca bir gelenek haline getirdiği basın toplantılarını her ay muntazaman yapar ve her basın toplantısını da o ay kurduğu yeni bir eserin içinde yapardı... Bu memleket, hiç bir devirde, basınla bu kadar ahenkli çalışmış bir devlet ve idare adamına kavuşmamıştır...”²⁰⁰

¹⁹⁹ Şevket Rado, “Sözün Gelişi”, **Akşam**, 24 Ağustos 1949, s. 2.

²⁰⁰ Aslan Tufan Yazman, “Ölümünün 10. Yılında Dr. Lütfi Kırdar’ın İstanbul’a Kazandırdıkları”, **Dünya**, 17 Şubat 1970.

2.13.3. Valilik ve Belediye Başkanlığından Ayrılması Süreci ve Türk Basını

Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'ndan ayrılış süreci, ülkenin çok partili hayata geçiş süreci ile başlar. Zira bu dönem, ülkenin siyasi anlamda bir kırılma noktası yaşadığı ve bu gergin siyasal ortamın etkilerinin oldukça yoğun yaşandığı bir süreçtir. Bu süreçte, CHP içindeki eski kurucular kadrosu ile parti içinde siyasete yeni atılanlar arasındaki mücadele gittikçe keskinleşmektedir. Bu keskinleşme, milli mücadele döneminden beri tek parti kadrolarında yer alan Dr. Lütfi Kırdar'ın siyasi yaşamında da bir dönüm noktası olacaktır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle birlikte kurulan ilk parti olan Milli Kalkınma Partisi, kendisinden yaklaşık dört ay sonra ortaya çıkan ve CHP'den ayrılan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes olmak üzere dört muhalif milletvekilinin kurduğu Demokrat Parti'nin gölgesinde kalmıştır. Zira Milli Kalkınma Partisi, savaş nedeniyle yaşanan toplumsal ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle güçlü bir muhalefet beklentisi içinde olan halk tarafından ciddi bir muhalefet partisi olarak algılanmamıştır. Parti, çok partili siyasi hayata geçişte ilk parti olması dışında herhangi bir ses getirememiştir. Ancak ilk kurulduğunda bir ilgi ve destekle karşılanmış olması, toplumun içinde bulunduğu tepkisellikten kaynaklanmış; CHP içindeyken de ciddi muhalefet eden milletvekillerinin kurduğu Demokrat Partinin ortaya çıkışıyla birlikte halkın ilgisi Demokrat Partiye kaymıştır. Böylelikle Türkiye'de geçerli siyasi sistem tek partili sistemden iki partili sisteme dönüşmüştür.

Çok partili siyasal sistemin ilk seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. Seçimden hemen önce çıkarılan ve 5 Haziran 1946 yılında kabul edilen 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile iki dereceli olan seçim sistemi, tek dereceli çoğunluk seçim sistemine dönüştürülmüştür. Esasında 1947'de yapılması planlanan milletvekili seçimleri, kanunun kabulünden beş gün sonra CHP Kırıkkale milletvekili Nafi Kansu tarafından Meclis Başkanlığı'na sunulan önerenin kabulü ile öne çekilmiştir²⁰¹. DP yönetimi bu duruma karşı çıkmış, henüz yeni kurulan bir parti olmaları nedeniyle parti teşkilatlarını tam olarak oluşturamadıklarını dile getirmiştir. Ne var ki DP'nin itirazları karşılıksız kalmıştır. Ayrıca seçimde “açık oy,

²⁰¹ TBMMZC, Dönem7, Cilt 24, İçtima 3, (05.06.1946), s.s. 81-87.

gizli tasnif” yönteminin kullanılacak olması ve denetimin adli birimler yerine idari birimlerce gerçekleştirilecek olması, seçim sonuçlarının CHP lehine etkileneceğine dair ciddi tartışmalara neden olmuştur²⁰². Zira hali hazırda tüm idari birimler CHP kadroları tarafından yönetilmektedir. DP tüm bunlara itiraz etmişse de seçimlere katılma kararı almış ancak teşkilatlanmasını yetiştiremediği şehirlerden aday göstermemiştir. DP seçime 46 ilden, CHP ise 63 ilin tamamından aday göstermiştir.

İlgili seçim kanununa göre, her ilin merkez ilçesinde ve o ile bağlı ilçe merkezlerinde seçimi idare ve kontrol etmek üzere belediye başkanının başkanlığında beş kişilik birer seçim kurulu oluşturulur. Her seçim kurulu, vali veya kaymakamın başkanlığı altında idare kurulu ile birlikte toplanarak seçmenlerin seçim günü oy kullanabilmeleri için seçim büroları kurarlar. Bu bürolarda seçim günü görev yapacak olan seçim komisyonları belirlenir. Bu komisyonlar belediyesi olan seçim sahalarında belediye başkanlarıyla belediye meclisi üyeleri arasından seçilir²⁰³. Seçim Kanununda alınan bu kararlar, tek partili siyasal sistemin doğal bir sonucu olarak ülkenin tüm idari kadrolarının CHP kadrolarından oluştuğu gerçeğiyle birleşince seçim sürecine gergin bir atmosferde girilmesine neden olmuştur. O kadrolardan biri olan İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevini yürüten Dr. Lütfi Kırdar, tıpkı şimdi olduğu gibi o dönemde de ülkenin nüfusu en yüksek kenti olan İstanbul’u yönetmesi nedeniyle oldukça hassas bir konumdadır. Zira İstanbul 1946 seçimlerinde 23 milletvekili kontenjanı ile en yüksek kontenjana sahip ildir²⁰⁴. Bu durum seçimlerin İstanbul’da yapılacak olan ayağını oldukça önemli kılmaktadır.

21 Temmuz 1946 Pazar günü gerçekleştirilen seçimler, yargı gözetiminde değil, DP’nin CHP’li olmasından şikayet ettiği bürokrasi gözetiminde yapılmıştır. Seçim sonuçları üzerinde tartışma olsa da DP’nin bu seçimlerde iktidarı alma şansı yoktu. Çünkü DP, tüm seçim çevrelerinde seçime katılamamıştı. Seçimin sonucunda DP ülke genelinde 61 milletvekili, CHP 397 milletvekili, bağımsızlar 7 milletvekili çıkarmıştır. Ülke genelinde CHP’nin oldukça gerisinde kalan DP, İstanbul’da 5’e karşı 15 milletvekili ile CHP’nin üç katı milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Kalan üç milletvekilliğini de bağımsız adaylar kazanmıştır²⁰⁵.

²⁰²TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 12.

²⁰³**Resmî Gazete**, 6 Haziran 1946, Sayı:6326, Kanun No:4918.

²⁰⁴ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 8.

²⁰⁵A.g.e., s. 8.

Dönemin DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, İstanbul seçimlerinin üç gün gecikmeli açıklanmasını Ankara'nın, Vali Lütfi Kırdar üzerindeki baskılarına bağlamış, CHP'nin İstanbul listesinden kazanan beş ismin kazandırılması için mazbatalarla oynanması sonucu seçim sonuçlarının geciktiğini iddia etmiştir²⁰⁶. İddialarla ilgili olarak Vatan Gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman da hatıralarında Vali Kırdar'ın şu sözlerine yer vermiştir:

*“Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak on sekiz kişilik bir yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?”*²⁰⁷

Yalman bu sözleri üzerine Kırdar'a hak verdiğini, Kırdar'ın o zamanki hava içinde her şeyin olabileceğini düşündüğünü ve “durumun asgari zararlarla kurtarılması” yönünde görüş bildirdiğini yazmıştır.

Yaşanan tüm bu tartışmalar odağında CHP seçim sonuçlarına göre meclis çoğunluğunu ezici bir şekilde alarak dört yıl daha iktidarda kalacaktır. Ancak gerek seçimlerde uygulanan tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemi gerekse seçimlerin ısrarla öne alınması, CHP'ye olan güvenin halk tabanında sarsılmasına neden olmuştur.

Tercüman Gazetesi yazarı Kandemir, Dr. Lütfi Kırdar'ın kendisine yazdırmaya başladığı, ancak bitiremediği hatıratından bir bölümünü neşrettiği gazetede köşesinde, 1946 seçimleri ve sonrasında yaşananları doğrudan Kırdar'ın ağzından dile getirmiştir²⁰⁸:

Buna göre Kırdar, tartışmalı seçimlerden yaklaşık bir yıl sonra 6 Nisan 1947 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimleri arifesinde, CHP İstanbul İl Müfettişi ve Kocaeli Milletvekili olan Dr. Şerafettin Bürge'yi makamına davet ederek, söylentiler nedeniyle halk nezdinde zayıflayan parti güvenilirliğinin yeniden kuvvetlendirilmesi

²⁰⁶ Kenan Öner, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osman Bey Matbaası, İstanbul, 1948, s. 128.

²⁰⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, Pera Turizm Yay., İstanbul, 1997, s. 129.

²⁰⁸ Feridun Kandemir, “Dr. Lütfi Kırdar'ın İnönü'ye Mektubu”, **Tercüman**, 26 Şubat 1961, s. 2.

ve muhalefete kullanabileceği en ufak bir koz dahi vermemek adına seçimlerde son derece dikkatli, kanuna saygılı ve dürüst hareket etmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Kırdar bu konuda kaymakamlarla da görüşeceğini; son derece dikkatli, kanuna saygılı ve dürüst hareket etmelerini isteyeceğini ve seçimin ne pahasına olursa olsun kanun dairesinde cereyan etmesini temin edeceğini de belirtmiştir. Kırdar'ın anlatımına göre Bürge söylenenlere itiraz etmemiş, ancak birkaç gün sonra parti vilayet idare heyeti ve kaza reislerini toplayarak:

“Vali, seçimi kazanmamız için memurlarına yardım ettirmek niyetinde değil. Malum ya korkaktır. Artık hükümetten bir hayır beklemeyin. Bu işi, bildiğimiz gibi kendi kendimize başarmak mecburiyetindeyiz.” demiştir.

Bürge'nin bu açıklamalarına rağmen Kırdar, Başvekil Recep Peker'in de kendisi ile aynı fikirde olduğunu bizzat kendisinden duyduktan sonra seçimin istediği gibi dürüst, emin ve kanun dairesinde yapılacağına kuşku duymamıştır. Bunun üzerine bir kez daha İstanbul'un tüm kaymakamları ile temasa geçmiş, hepsi ile tek tek görüşmüş ve dürüstlükten ayrıldıkları takdirde memuriyetlerinden olacaklarını ima etmiştir.

Seçim günü yaklaştığı sıralarda DP seçime katılmama kararını ilan etmiş ve böylelikle rakipsiz kalan CHP için artık seçimi kazanmamak ihtimali endişesi kalmamıştır. Buna rağmen Kırdar, bütün kazalara tekrar tamimler göndererek, dürüstlüğe riayet etmelerini bir daha hatırlatma gereği duymuştur. Seçim günü gelip çatığında ise Kırdar, tüm bu sürecin sonucunda yaşadığı hayal kırıklığını ve fikren geldiği yol ayrımını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Nihayet seçim günü geldi, çattı. Fakat pek sönük geçti. Sandık başlarına gidenler pek azdı. Halk Partisi ise, bir muvaffakiyet süsü vermek hevesiyle, rey verenlerin tespitini alabildiğine şişirerek, yüksek göstermek sevdasına kapıldı. Buna, bütün bütün müteessir oldum. Gece yarısı kaymakamların hepsini vilayete çağırdım. Halktaki bu isteksizliğin, çekingenliğin sebebini sordum. Meğer, benim haberim olmadan, partiye yardım için emir almışlarmış. Kaymakamlar bunu açıklayınca beynim attı. Derhal telefonla Dahiliye Vekilini buldum. Durumu anlattım. Düzeltilmesini rica ettim. Müspet cevap alamadım. İş i vilayetteki muavinime bırakarak, sabaha karşı saat dörtte, evime gittim. Lakin, bir türlü affedemediğim bu kanuna aykırı, yersiz müdahaleyi hazmedemiyor, sükunet bulamıyordum. Sabaha

*kadar odamda dolaşarak, ne yapmak lazım geldiğini düşünürken, istifadan başka çare kalmadığını gördüm.”*²⁰⁹

Siyasi hayatı boyunca demokrasiden yana olan ve demokrasi kültürünün memleketin görev yaptığı her yerinde tesis edilmesi için uğraş veren Kırdar bundan böyle hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını farkındaydı. Zira tüm bunlar ona göre partizanlığın son aşamasında olduğunu gösteriyordu. O ise karakterinin bir vechesi olarak, siyasi hayatı boyunca hiçbir zaman partizanlık yapamamıştı. Siyasetin takım tutar gibi basite indirgenmesine karşıydı²¹⁰. Nitekim Kırdar yapamadığı partizanlık nedeniyle yaşadığı sıkıntıları yazar Kandemir’e şu şekilde açıklamıştı:

“...İstanbul’da Parti Müfettişi olan zat (Şerafettin Bürge) yine rahat durmuyor, İstanbul’daki partizanlar çevresinde aleyhime kışkırtmadığı kimse kalmıyordu. Hatta Ankara’da bile, hiçbir sebep yokken, sırf beni bezdirmek, yıldırma maksadı ile, İstanbul’a birbiri ardına müfettişler göndertiyordu. İsnatların ve iftiraların da arkası kesilmiyordu. Her teşebbüsüm aynı istikametten sabote ediliyordu.

*Nihayet Dahiliye vekili değişince, bu parti müfettişi de temelli olarak Ankara’ya çağırıldı. Bu suretle İstanbul biraz sükunet bulur gibi oldu amma, parti umumi idare heyetine seçilen malum müfettiş, bu sefer de orada yapmadığını bırakmadı. Yeni Dahiliye Vekilini de emellerine alet ederek, havayı büsbütün bulandırdı. Bu sırada ameliyat olmak üzere, mezunen Londra’ya gittim...”*²¹¹

Cumhurbaşkanı İnönü, yaklaşan 1950 seçimlerine, partisinin yeni bir kadro ve hükümetle gitmesini istiyordu. Bu nedenle o dönem Hasan Saka’nın başbakanlığını yürüttüğü hükümet, 1949 yılı başlarında istifa etti ve yeni hükümeti kurma görevi de Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay’a verildi. Yeni kabine üyeleri, Atatürk’ün yanında yer alarak devrimlerin gerçekleştirilmesinde rol oynayan kadrolardan değil, daha çok seçimi kazanma hırsı ile dolu olan genç milletvekilleri arasından seçilmişti.

Başbakan Günaltay, gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde, Türk Basınının bazı tanınmış kalemleri tarafından olumsuz değerlendirmelerle anılmıştır. Bu değerlendirmelerin odak noktası, Günaltay’ın CHP’nin kuruluş ilkelerinden biri olan laiklikle ilgili fikirleri ve aşırı dinci olduğu

²⁰⁹ Feridun Kandemir, **a.g.m.**, s. 2.

²¹⁰ Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²¹¹ Feridun Kandemir, **a.g.m.**, s. 2.

yönündedir. Örneğin, Atatürk döneminin de önemli gazetecilerinden olan Falih Rıfkı Atay'a göre Günaltay bir “yobaz”dır²¹². Nitekim bir buçuk yıllık dönemden kısa süren Başbakanlığı sırasında (16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950), ilkokullara din dersi konulması ve Devlet Üniversitelerinde Din Fakülteleri kurulması, Günaltay'ın başbakanı olduğu hükümetin başlıca icraatlarıdır²¹³.

Gazeteci Falih Rıfkı Atay, Kırdar'ın Valilikten ayrılması ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne giden yolu, CHP'deki bu değişimlere bağlamış ve şu tespitlerde bulunmuştur:

“...Kemalizmin baş amacı, Türklüğü yüz şu kadar yıldan beri sürüp giden medeniyetsizlik krizinden kurtarmaktı. İşte Kemalizm, şeriatın dünya ile ilgili hükümlerine son vermişti. Din ibadetlerde, camide ve vicdanda kalmıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra, bir ara büyük umutlar veren Köy Enstitüleri, yine İnönü'nün kaba ve kara milliyetçi Milli Eğitim Bakanları tarafından soysuzlaştırılmıştı...

...İnönü devri, bürokrat hükümetler devriydi. Devrimcilikle hiçbir ilgisi yoktu. Partide nüfus Osmanlı gelenekçilerinin eline geçmişti... CHP'nin tavizciliği başladı: İlmihal dersi, Kuran kursları ve İmam Hatip medreseleri gibi...

...Gericiler umutlarında haklı çıkacaklardı. Kadın hürriyetçiliği duracaktı. Ülkeyi bir oyculuk demagojisi saracaktı. Politikacı aydın ahlaksızlaşacaktı... İstanbul'da haksızlığa uğrayan Lütü Kırdar'ı görmüştüm. “Demokrasiden başka çare yoktur.” diyordu. CHP'de Faik Ahmet Barutçu ve benzerleri de o fikirde idiler. Lütü Kırdar sanıyordu ki, demokrasi olunca, eserlerinin değeri verilecekti. İstanbul'un Gökay ve belediyenin hırsızlar elinde kalacağından haberi yoktu...”²¹⁴

Kırdar, 1949 yılının Nisan ayı sonunda Londra'dan İstanbul'a dönüşünde Ankara'da Şemsettin Günaltay başkanlığında bir hükümet bulmuştur. Günaltay 1946 seçimlerinin tatsız izlenimleri unutulmadığı için yaklaşan seçimler için hükümetçe önceden bazı taraflı tedbirler aldırarak istemiş ve yakın bir dostunu vilayete göndererek Demokrat Partiye meyilli olan memurların görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemiştir. Kırdar, gayri resmi olan bu zatın resmi bir idare amirine yaptığı bu teklifi reddetmiş ve neticesinde Başbakanla arası açılmıştır²¹⁵. Günaltay, Kırdar'ın teklifi reddetmesinden kısa bir süre sonra, hükümetin çıkardığı bir kararname ile, İstanbul Vilayeti'nin dört Vali Yardımcısı, bir Emniyet Müdürü ve

²¹² Falih Rıfkı Atay, “Politika”, **Dünya**, 24 Şubat 1971.

²¹³ Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, 1979, s.33-34

²¹⁴ Falih Rıfkı Atay, “Pazar Konuşması: 27 Mayıs”, **Dünya**, 1 Haziran 1968.

²¹⁵ Ziyaoğlu, **a.g.e.**, s.363.

16 kaymakamını deęiřtirmiřtir²¹⁶. Gazetecilerin İstanbul'daki idare amirlerinin niçin değiştirildiği sorularına ise Başbakan Günaltay şu yanıtı vermiştir:

*“İstanbul'daki idare amirlerinin değişmesi siyasetinin türlü yorumlara uğradığını duydum. Bunun tek sebebi bazı valilerin emekliye ayrılmaları neticesinde boşalan yerleri doldurmak mecburiyetidir. Bu mecburiyetle kabiliyetli ve enerjik idareciler vazife ve mesuliyetlerini daha geniş sahalarda yüklenmek görevine davet edilmişlerdir.”*²¹⁷

İstanbul'un bir kararname ile değiştirilen tüm yüksek kadrosu, 1947 ara seçimlerinde Lütfi Kırdar'ın hiçbir şekilde hile yapmaya teşebbüs etmemelerini ve dürüst davranmalarını istediği kadrodur. Kararname ile Anadolu'nun çeşitli şehirlerine tayin edilen bu kadronun bir kısmı, tayin edildikleri yerlere giderken, bir kısmı da adil bulmadıkları bu tutum karşısında istifa etmeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan biri de Fatih Kaymakamı Agah Erozan'dır. Erozan, daha sonraki süreçte DP'den milletvekili seçilecek ve bir müddet TBMM Başkan Yardımcılığı görevini ifa edecektir. Tüm bu kadro, İstanbul'dan ayrılmadan önce Lütfi Kırdar'ı ziyaret ederek, *“Sayın Valimiz, istihbaratımıza göre, hükümet yakın bir gelecekte sizi de görevinizden alacaktır.”* demiřlerdir²¹⁸. Nitekim kısa bir süre sonra çıkan gazete haberlerinde, Vali Kırdar'ın, şam'a büyükelçi olarak tayin edileceği yönünde Dışışleri Bakanlığı'nın bir kararname hazırlığında olduğu bildirilmiştir. Yeni Sabah Gazetesinde yayınlanan habere göre ise, Vali Kırdar'ın görevden alınmak istenmesinin sebebi şu şekilde açıklanmıştır:

“...şaiyalara bakılırsa Dr. Lütfi Kırdar, iktidar partisinin gayret ve tazyikile 1950 seçimlerinden önce muhakkak surette bir başka yere tayin olunacaktır.

*Vali Dr. Lütfi Kırdar'ın tarafsız hareket etmesi, CHP'yi desteklemek vaadinde bulunmaması iktidar partisince hiç de hoş görülmemekte, İstanbul gibi seçimlerde büyük bir rol oynayan vilayete CHP dostu bir valinin tayini ısrarla istenmektedir...”*²¹⁹

Yine gazeteciler, çıkan haberlerle ilgili olarak Lütfi Kırdar'a, bu görevi kabul edip etmeyeceğini sormuşlar; Kırdar ise böyle bir tayinden kendisinin haberdar edilmediğini aıklamıřtır²²⁰. Haberin çıktığı günlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü,

²¹⁶ ner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²¹⁷ **Akşam**, 23 Temmuz 1949.

²¹⁸ ner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²¹⁹ **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1949.

²²⁰ **Akşam**, 22 Temmuz 1949.

Ankara’da bulunmamakta, Ege Bölgesini ve İzmir’i ziyaret etmektedir. Bu bakımdan hükümetin hazırladığı kararnamenin, Cumhurbaşkanının onayına ve imzasına henüz sunulmadığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı, gezi sonrası Ankara’ya dönmeden önce birkaç günlük dinlenme molası için İstanbul’a, Heybeli Ada’daki köşküne gelmiştir. Kendisini karşılayan ve adada ziyaret eden Kırdar’a, başbakan ve bazı bakanların, hakikatte önemi olmayan bazı sebeplerden ötürü, kendisi ile aralarının açıldığını öğrendiğini; Kırdar’ın büyük hizmetlerini kendisinin çok takdir ettiğini; Şam’a Büyükelçi olarak gitmesini uygun görmediğini; ancak uzun yıllar verdiği hizmetleri sonucu yorulmuş olabileceğinden, kendisinin ya İsviçre’ye ya da Viyana’ya elçi olarak gönderilmesini ve böylelikle biraz dinlenmesini uygun gördüğünü bildirmiştir.

Bu durum karşısında Kırdar, kendisinin hala bir devlet memuru olduğunu, hükümetin uygun gördüğü bir yere kendisini atayabileceğini, ancak böyle bir tayinin arkasında haksız ve hazin bir partizanlık olmaması gerektiğini; kendisinin de tıpkı Cumhurbaşkanı İnönü gibi demokrasinin gereklerine inanması nedeniyle partizanca politikalar yüzünden görevinden uzaklaştırılmasını bir zul olarak değerlendirdiğini, Cumhuriyet Döneminin Sultan Abdülhamit Dönemi gibi bir ‘görevden uzaklaştırma dönemi’ olmadığı kanaatini taşıdığını belirtmiştir²²¹.

Dr. Lütfi Kırdar’ın, kendisine Cumhurbaşkanı İnönü tarafından sunulan, gözde Avrupa ülkelerinden birinde gerçekleştireceği büyükelçilik teklifini kabul etmeyiş sebebini, vefatının 10.yılında, ünlü gazete başyazarı Cihat Baban, Cumhuriyet Gazetesindeki köşesinden yazdığı yazısında şu şekilde dile getirmiştir:

“...Dr. Kırdar, İstanbul Vilayetinden alındığı zaman kendisine büyükelçilik teklif etmişlerdi. Bir gün bana şu suali sordu:

-Ben bu elçiliği alır gidersem halk benim hakkımda, ‘Onu İstanbul’dan ayırmak için, aktif olmayan, fakat paralı bir iş teklif ettiler, o da bu taviz veya idari rüşvete boyun eğdi.’ diye düşünür mü?Ben:

-Düşünür! diye cevap verdiğimi hatırlıyorum. Aradan bir süre geçtikten sonra bana şunu söylemişti:

-Düşündüm, elçilik konusunda görüşünüz haklı. Ben teklifi kabul etmedim...”²²²

²²¹ Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²²² Cihat Baban, “Günden Güne: Dr. Lütfi Kırdar”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1971.

Yaşanan bu süreç, uzadıkça uzamış ve her gün bir başka havadis basına yansımıştır. Ayları bulan bu dönemde, İstanbul'un tüm basını İstanbul halkı adına Valisine her açıdan sahip çıkmış, hükümetin bu partizan tutumunu oldukça sert eleştirmiştir. Bu durum karşısında hükümet geri adım atmak mecburiyetinde kalmıştır. Hükümet adına Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, bir basın toplantısı yaparak gerek İstanbul halkının, gerekse İstanbul basınının göstermiş olduğu tepkileri dikkate alan hükümetin, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar'ın görevine devam etmesine karar verdiğini açıklamıştır²²³. İstanbul basını açıklamayı olumlu karşılamıştır. Ne var ki kısa bir süre sonra hükümetin bu kararında samimi olmadığı anlaşılabacaktır.

Bu dönemde Vali Kırdar ile ilgili önem arz eden bir başka olay ise İstanbul Veli Efendi Koşu yerinde çıkan yangın hadisesidir. Yangın yarışlar sırasında hakemin verdiği yanlış bir kararı protesto etmek isteyen bir kısım bahisçinin, güvenlik güçlerini aşarak ellerine geçenleri yakıp yıkması ile başlamıştır. İş bununla da kalmayıp yangın söndürmek için olay yerine gelen itfaiyenin hortumları da kesilmiştir²²⁴. Dr. Lütfi Kırdar, İnönü'ye yazdığı mektubunda Başbakan Günaltay'ın, bu olayı vesile sayarak ve daha sonra bir "darbe- i vilayet" yapar gibi kendisini de İstanbul'daki vazifesinden uzaklaştırmak istediğini dile getirmiştir. Veli Efendi koşu yerinde meydana gelen bu zabıta olayını soruşturmak için İçişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen ve Ankara'dan İstanbul'a gelen Mülkiye müfettişleri, bu hadiseye mutlaka Lütfi Kırdar'ın isminin de karıştırılması ve kendisinin mesuliyeti olduğu yönünde soruşturmanın sürdürülmesi için emir almış olduklarını Lütfi Kırdar'a üstü kapalı bir dille anlatmışlardır. Buna rağmen müfettişler Kırdar aleyhinde suç yaratmamışlardır²²⁵.

Dr. Lütfi Kırdar, yaşanan tüm bu süreçte, kendi ilkeleri ve demokrasi anlayışı gereği mevcut hükümetin bir memuru olarak kalmanın doğru olmadığına kanaat getirmiş ve görevinden istifa etmiştir.

²²³Tasvir 20 Ağustos 1949; Son Posta 20 Ağustos 1949; Gece Postası, 20 Ağustos 1949.

²²⁴Akşam, 1 Ağustos 1949.

²²⁵Feridun Kandemir, a.g.m., s. 2.

2.13.4.Vali Kırdar’la İlgili İstanbul Halkının ve Türk Basınının Tutumu

Dr. Lütü Kırdar’ın, hükümet tarafından İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı’ndan uzaklaştırılmaya çalışıldığı üç buçuk ayı aşkın dönemde, gerek İstanbul halkı gerekse halkın duygularını ve Kırdar’a desteğini tam anlamıyla aksettiren Türk Basınının ve başyazarlarının göstermiş olduğu bu tutum; “Türk Demokrasisinin Gelişme Dönemi” olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde, basın özgürlüğünün önemli bir başarısı olarak değerlendirilmelidir. Kanımızca bu tutum, sadece bir devlet adamına karşı duyulan vefanın bir örneği değil; aynı zamanda o dönem için gelişmiş Batı demokrasilerinde bile ender rastlanabilecek bir olgunluğun ve tarafsızlığın simgesidir.

Kırdar’ın Valilik ve Belediye Başkanlığı’ndan alınma sürecinde yayınlanan yazı ve haberler koca bir cilt oluşturacak kadar geniş hacimdedir. Konu ile ilgili çıkan yazıların yazarlarının pek çoğu ise dönemin tanınmış fikir adamları ve gazetecileridir. Aşağıda özetlerini sunacağımız yazı ve makaleler, bunların sadece bazı örnekleridir:

Cihat Baban: “*Doktor Lütü Kırdar’ın İstanbul’dan uzaklaştırılmak istenmesi haberi, şehrimizde genel bir üzüntü ile karşılandı. Bu üzüntüye muvafık ve muhalif bütün çevreler katılmakta... Lütü Kırdar, iş yapabilenler indinde makbuldür. Çünkü bu sırrın anahtarı gene kendisindedir... Lütü Kırdar, başarabildiklerinden övündüğü kadar, başaramadıklarının nedenlerini ortaya koymaktan çekinmeyen, halkın temsilcileri ve gazetecilerle konuştuğu zaman en demokratik yoldan giderek, olmayanların niçinini izah eden bir kişidir... İşte bir memleket ki, valisi seçime fesat karıştırmak istemediği ve dar particiliğe ve onların menfaatlerine yer vermek istemediği için kötü kişi olmaktadır... Faziletli olmak, bu çapta ve bu kadar açık şekilde çiğnenmektedir...*”²²⁶

Şevket Evliyagil: “*...Tarafsız bir göz ve vicdan Kırdar’ın çalışmalarını anmak mecburiyetindedir. Açılan meydanlar, genişletilen yollar ve yapılan istimlaklerden şikayet edenler, şimdi artan trafik nedniyle bunların yetersizliğinden dert yaşıyorlar... Şurası muhakkaktır ki, Dr. Kırdar İstanbul’un bugün malik olduğu yolları açmamış olsa idi, bu şehirde adım dahi atmak imkansız hale gelirdi... Lütü*

²²⁶ Cihat Baban, “Günün Yazısı”, **Tasvir**, 21 Ağustos 1949

Kırdar'ın İstanbul'dan ayrılmasına gönlümüz razı değildir... O artık, İstanbul'un bir parçası olmuştur.”²²⁷

Nadir Nadi: “... Doktor Lütfi Kırdar'ın şahsında İstanbul halkı, örnek sayılacak derecede olgun, çalışkan, dürüst, vazifesever bir devlet adamı tanımıştı. Onun değiştirileceği haberine hala inanmak istemiyoruz; böyle bir karar varılmışsa bile açığa vurulan umumi duygu karşısında hükümetin bundan vazgeçeceğini umuyoruz... Valimiz, şehrin imarı bakımından adeta mucizeler yaratmıştır. Zaman zaman onu Viyana'nın Luegger'ine, Paris'in Hausmann'ına benzettiğimi hatırlıyorum. Çekinmeden söyleyebilirim ki, Lütfi Kırdar da bu iki büyük şehir yapıcısı ayarında bir şahsiyettir...”²²⁸

Burhan Felek: “Doktor Lütfi Kırdar'ın değiştirileceği hakkında çıkan şayialar üzerine İstanbul basınının istisnasız olarak kendisi hakkında gösterdiği geniş ve samimi sevgiye gıpta etmemek mümkün değil!... Lütfi Kırdar'ın en kuvvetli tarafı imarcılığıdır... İstanbul'un çehresini değiştirmiştir... Bu husustaki azmi şayanı hayrettir... Tenkide tahammülü, müsamahası, güzel eserler vücuda getirmekteki azmi, kendisini tüm İstanbullulara sevdirmiştir...”²²⁹

Mithat Cemal Kuntay: “Sandalyesine hükümetin tayiniyle oturan Lütfi Kırdar'ı kaybedeceğimizi görünce anladık ki o, memur değil, halk tarafından seçilmiş sevilen bir kişi; yalnız belediye başkanı değil, vali olarak da bir nevi seçimle gelmiş gibi... Biz onu Avrupalı Belediye Başkanı ve Batılı 'Occidental' bir vali olarak sevdik... Ona 'Avrupalı' derken mübalağa etmedim sanıyorum. Elinin değdiği her yer biraz Avrupa'dır.”²³⁰

Sedat Simavi: “İstanbul Valisi olarak şimdiye kadar gelen valiler içinde Lütfi Kırdar'ın en muktedir olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Seçimlerde gösterdiği dirayet, tarafsızlık bunun ispatıdır. İstanbul'da bulunduğu on sene zarfında Kırdar'ın bir tek siyasi hatası kaydedilmemiştir. Bu her yiğidin harcı değildir. Kırdar iyi bildiği birkaç lisanla daima yüzümüzü ağartmış, şehrimize gelen yabancı devlet ve siyaset adamları, amiraller, sefirler, generaller hep güler yüzle yanından

²²⁷ Şevket Evliyagil, “Kırdar İstanbul'undur”, **Zaman**, 22 Ağustos 1949

²²⁸ Nadir Nadi, “Valimiz”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1949.

²²⁹ Burhan Felek, “Hadiseler Arasında FELEK”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1949.

²³⁰ Mithat Cemal Kuntay, “Seçilmiş Belediye Başkanımız Varmış da Haberimiz Yok!”, **Son Posta**, 24 Ağustos 1949.

ayrılmışlardır... Bir tercüman vasıtasıyla konuşan bir İstanbul Valisini düşünebilmek bile güçtür. Sultan Hamid bile Sadrazamlarını lisan bilenlerden seçerdi...”²³¹

Refi Cevat Ulunay: “Eğer Lütfi Kırdar hakkında bugün bir plebisit yapılsa, onu hiç kimse yerinden alamaz. Lütfi Kırdar’ı halka ve matbuata böyle sevdiren amil nedir? Lütfi Kırdar’ın demokrasiye samimiyetle taraftar ve onun zaferine inanır bir adam olması!...”²³²

Selim Ragıp Emeç: “...Bana sorsalar, İstanbul’a beş bin küsur sokak yapan ve on altı büyük cadde açan; şehre bugünkü modern çehresini veren ve büyük hizmetler yapan, DP tarafından olduğu kadar CHP’si tarafından da hizmetleri takdir edilen, halkça sevilen ve matbuatça tutulan Lütfi Kırdar mı yoksa bu siyasi manevraları yapan bakanlar mı? Ben tereddütsüz olarak cevap veririm: Size güle güle. Lütfi Kırdar kalsın bize...”²³³

Ali Naci Karacan: “Acaba on seneden beri İstanbul şehrine sonsuz hizmet vermiş, tüm gayretlerini harcamış olan ve bulunduğu şehir halkının ve gazetelerinin bu derece sevgisini kazanan bir valinin sürülmek istenmesinin sebebi, manası ne olabilir?...Asıl neden demokrasi isteyen valinin, demokratik kanunları gerçekten tatbik edeceğidir...”²³⁴

Bahadır Dülger: “Lütfi Kırdar gibi en çetin sahalarda tecrübe vermiş olan bir devlet adamını harcamak istemek, israftır ve hem de haince bir israftır!...”²³⁵

Semih Mümtaz S. : “On küsur yıldır İstanbul’a böyle büyük hizmetler yapmış bir kişiyi bizden bu şekilde ayırmaması gerekirdi bu hükümetin!...Halkın sevgisine ve dürüst devlet adamlarına kıymet vermesi gerekirdi, ama işte o partizanlık yok mu!... Şaşıp kalıyorum... Lütfi Kırdar İstanbul’dan göçse de tarihe geçti... O’nu bugün gibi yarın da hürmet ve sevgiyle anacağız!...”²³⁶

Hamdullah Suphi Tanrıöver: “İstanbul’un yarım asırlık devrini çok yakından bilen bir kimseyim. Bu dönemde en başarılı vali ve belediye başkanı şüphe yok ki, Lütfi Kırdar’dır... Şimdi şehrimizin her tarafında, hangi istikamette bir adım atsak, Kırdar’ın bir eseri karşımıza çıkıyor...”²³⁷

²³¹ **Hürriyet**, 18 Ağustos 1949.

²³² Refi Cevat Ulunay, “Takvimden Bir Yaprak”, **Yeni Sabah**, 24 Ağustos 1949.

²³³ Selim Ragıp Emeç, “Her gün”, **Son Posta**, 2 Eylül 1949.

²³⁴ Ali Naci Karacan, “Niçin Değiştirmek İstiyorlar?”, **Milliyet**, 2 Eylül 1949.

²³⁵ Bahadır Dülger, “Adam Harcama Politikası”, **Son Saat**, 23 Ağustos 1949.

²³⁶ **Aydede**, 1 Ekim 1947.

²³⁷ Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Lütfi Kırdar”, **Tan**, 28 Ağustos 1949.

Etem İzzet Benice: “... Lütü Kırdar, İstanbul’da yerini dolduran bir devlet temsilcisi ve şehrin imarı için büyük gayretler sarf etmiş, yaşayan birçok eser vücuda getirmiş bir kişidir. Eğer Kırdar’ın işe başlamasından hemen sonra araya giren harb devresi olmasaydı, muhakak ki İstanbul daha çok imar görecektir ve mamur bir hal alacaktı. Münasebetlerinde daima centilmen, kanun, hak ve hukuk zihniyetine bağlı, gerçek demokrat olan Kırdar, İstanbul’un muvafık ve muhalif basınından topladığı sevgi ve teveccühü, tam manası ile hak etmiştir.”²³⁸

Hakkı Tarık Us: “... Hükümet bir an önce, İstanbul vali ve belediye başkanımız Lütü Kırdar hakkında, İstanbul halkının kanaatine tercüman olan gazetelerin, bu güzel şehadetlerinden ‘hükümetimiz gurur duymaktadır’ açıklamasını yapmalıdır... Ama nerede!?!...”²³⁹

Ahmet Emin Yalman: “Yeni açılan İstanbul Sergisini geziyorum... Lütü Kırdar on yıldır İstanbul’da sabırla, anlayışla, azimle, tahammülle çalışmış, eserler yaratmış, medeni cesaret göstermiş, herkesin birden kalbini celbetmenin yolunu da bulmuştur...”²⁴⁰

Şevket Rado: “En merhametsiz kalemin sahibini yine güler yüzle, ima ile olsun küçük bir serzenişte bile bulunmadan karşılayan, eleştirilerden faydalandığını söylemekten daima zevk duyan Lütü Kırdar olgun hükümet adamının nadir örneklerinden biridir. Eğer gideceği haberi gerçekleşirse İstanbul, kendi gündelik hayatında esaslı bir yeri olan kıymetli bir şahsiyeti kaybetmiş olacaktır.”²⁴¹

Kırdar’ın valiliği süresince gerçekleştirdiği icraatlar, çok partili hayata geçiş sürecinde CHP lehine yapılmak istenen müdahaleleri önlemek için direnmesi, demokrasiye olan inancı ve dürüstlüğü onun İstanbullular ve İstanbul Basını tarafından bu denli sevilmesinin ve sahiplenilmesinin asli nedenleri arasındadır. Kırdar, valilikten ayrılacağına artık kesinleştiği bu günlerde, kendisini her zaman desteklemiş olan basına şu açıklamayı yapmıştır:

“...Devlet hizmetinde tüm gayretlerimi ve kuvvetimi görevlerimin dürüst ve namuslu bir şekilde ifasına hasrettim. Böyle yaparken de vicdanımın emrine itaat ettim. Benim için en büyük servet, vatandaşlarımın hakkımda gösterdikleri sevgi, takdir ve teveccüh duygularıdır. Bu çok değerli servetle iftihar ederim.”²⁴²

²³⁸Etem İzzet Benice, “Kırdar Bahsi”, **Son Telgraf**, 28 Ağustos 1949.

²³⁹Hakkı Tarık Us, “Hükümete Düşen Vazife”, **Vakit**, 7 Eylül 1949.

²⁴⁰Ahmet Emin Yalman, “At ve Meydan”, **Vatan**, 10 Ekim 1949.

²⁴¹Şevket Rado, “Sözün Gelişi”, **Akşam**, 24 Ağustos 1949.

²⁴²**Cumhuriyet**, 1 Eylül 1949.

2.14. Manisalılarından Davet

Dr. Lütfi Kırdar, yalnızca İstanbul halkının ve İstanbul basınının değil, iki yılı aşkın görev yaptığı Manisalıların da büyük sevgisine mazhar olmuş bir vali idi. O günlerde İstanbul'dan gelen haberleri takip eden ve Kırdar'ın 10 yıl önce valiliğini yaptığı Manisalıları, Manisa'nın imarında büyük rol oynayan Kırdar'ın yapılacak ara seçimlerde Manisa'dan milletvekili adayı olması için İstanbul'a ardı ardına heyetler göndermişler, Kırdar'ı kendi milletvekilleri olarak Ankara'da görmek istediklerini ısrarlı bir biçimde dile getirmişlerdir. Lütfi Kırdar, hiçbir teşebbüsü olmadığı halde memleketlerine yaptığı hizmetleri takdir etme nezaketinde bulunan Manisalıları ve Manisa CHP Teşkilatını kırmamış ve ara seçimlerde boş olan Manisa Milletvekilliğine aday olacağını açıklamıştır. Kırdar, en yakın rakibi Hakkı Tarık Us 70 oy alabilmişken 96 oy alarak resmen CHP Manisa Milletvekili adayı olmuştur²⁴³.

16 Ekim 1949 yılında yapılan ara seçimde açık olan Manisa Milletvekilliğini, seçime rakipsiz katılan CHP adayı Dr. Lütfi Kırdar kazanmıştır. Diğer taraftan CHP mahfillerinden ve seçim kurulu üyelerinden, bir kısım Demokrat Partililerin de seçimlerde Lütfi Kırdar lehine oy kullandığı iddia edilmiştir. Zira CHP'liler, Manisa merkez ilçeye bağlı Söğütler Mahallesinde bir sandıktan çıkan oy pusulalarından birinde *“Ben demokrat Partiliyim. Fakat oyumu Kırdar'a veriyorum.”* yazıldığını belirtmişlerdir. Yine aynı çevrelerin belirttiğine göre ekseriyeti Demokratların teşkil ettiği Yılmaz Köyü de başta muhtarları olmak üzere Lütfi Kırdar'a oy vermişlerdir. Fakat Demokrat Parti mahfilleri bu iddiaları yersiz bulmuştur²⁴⁴.

Dr. Lütfi Kırdar milletvekili seçilişinin ertesi günü Manisa halkına teşekkürlerini bildirmek üzere Manisa'ya doğru hareket etmeden önce şunları dile getirmiştir:

*“Zaman kaybetmeksizin bizzat mezunen Manisa'ya giderek münevver, seçkin ve kadirşinas hemşerilerime minnet ve şükran hislerimi arz edeceğim. Dönüşte resmen İstanbul'dan ayrılırken de İstanbul Basınına lütufkar delaletleri ile ayrıca bir veda konuşması yapmak emelindeyim. Bunu o zamana bırakarak seçilişimi sevinçle karşıladığımı ve yeni sahamda memlekete faydalı olabilirim bahtiyar olacağımı arz ederim.”*²⁴⁵

²⁴³Cumhuriyet, 26 Eylül 1949.

²⁴⁴Cumhuriyet, 17 Ekim 1949.

²⁴⁵Cumhuriyet, 18 Ekim 1949.

2.15. İstanbul'a Veda

Kırdar, Manisa'dan döndükten bir gün sonra, 24 Ekim 1949'da İstanbul Valiliği görevini, yerine gelen Fahrettin Kerim Gökay'a devretmiştir. Aynı gün yeni vali ile beraber saat 17.00'de Teknik Üniversite lokalinde eski ve yeni valiler şerefine çaylı bir toplantı tertip edilmiştir. Yine aynı akşam saat 20.30'da Lütfi Kırdar'ın şerefine İstanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından Park Otelde bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete Lütfi Kırdar ile birlikte Yeni Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay ve basın mensuplarının neredeyse tümü katılmıştır. Kırdar burada, İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı süresince hep iyi ilişkiler içinde olduğu ve ayrılacağı yönündeki söylentilerin yayılmasının ardından kendisi lehine günlerce haber yapan gazetecilere karşı şükranlarını şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Bilhassa İstanbul'dan ayrılırken ve ayrılmam sebebiyle aylarca sürmüş olan ve beni çok minnettar eden ve duygulandıran yayınlara karşı şükran borcumu ödeyemeyecek bir durumdayım ve son olarak beni taltif eden ve bana büyük şerefler veren bu akşamki toplantı ve açığa çıkan duygular için en derin teşekkürlerimi sunar ve unutulmaz hatıranızı daima kalbimde saklayacağımı arz ederim. Sağolunuz.”²⁴⁶

Kırdar'ın ardından bir konuşma yapan Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek, Lütfi Kırdar'ın Vali ve Belediye Başkanlığı sırasındaki hizmetleri, basınla samimi münasebetlerini anlatmış ve kendisinin Gazeteciler Cemiyeti Fahri Üyeliğine kabul edildiğini bildirmiştir²⁴⁷. Gazeteciler Cemiyetinin bu lütfu Lütfi Kırdar'ın basınla ilişkilerinin ne kadar sağlam ve samimi olduğunu, demokratik tutumunu, Belediye içinde ve dışında yayın işlerine verdiği önemi göstermesi bakımından da önemlidir.

Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'dan ayrılacağı 27 Ekim 1949 günü çeşitli veda ziyaretlerinde bulunmuştur. Kırdar, bu ziyaretlerinde İstanbul Üniversitesini, Teknik Üniversiteyi, bir kısım özel kuruluşlarla dernekleri gezmiştir. Son olarak ziyaret ettiği şoförler cemiyetinden ayrılırken, cemiyet kendisini 150 araba ve tam kadrosuyla adeta bir düğün konvoyu gibi araba vapuru ile Üsküdar'a kadar geçirmiştir. Burada konvoyu Üsküdar ve Kadıköy'de bulunan otomobiller de katılmış ve böylece Haydarpaşa'ya kadar gelinmiştir²⁴⁸. Haydarpaşa Garını dolduran

²⁴⁶Yeni Sabah, 25 Ekim 1949.

²⁴⁷Ziyaoğlu, a.g.e., s.364.

²⁴⁸Hürriyet, 28 Ekim 1949.

binlerce İstanbullu Dr. Lutfi Kırdar'ı dakikalarca alkışlamıştır. Burada Kırdar'ı uğurlayanlar arasında başta İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay olmak üzere İstanbul 1. Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe, Harp Akademisi Komutanı, Deniz Komutanı, Emniyet Müdürü ve Muavini, Şehir Meclisi azaları, Vilayet ve Belediye erkanı, Baro Başkanı, Üniversite Talebe Birlikleri temsilcileri, çeşitli esnaf kuruluşları, Beşiktaş Spor Kulübü ve yakın dostları ile kalabalık bir halk kitlesi bulunmaktadır. Kırdar'a Talebe birlikleri, esnaf kuruluşları ve Beşiktaş Spor Kulübü adına birer buket çiçek takdim edilmiş ve bu veda merasimi bir saat kadar devam etmiştir. Dr. Lutfi Kırdar, kendisine karşı gösterilen bu samimi ve candan tezahürler karşısında oldukça duygulanmış ve gözyaşlarına hakim olamamıştır. Kırdar kendisini uğurlamaya gelen kalabalığın olabildiğince ellerini sıkmış ve trene bindikten sonra geriye doğru dönerek İstanbullulara son sözünü söylemiştir: *“Allahausmarladık!”* Efsanevi Vali tren gözden kayboluncaya dek kompartımanın penceresinden çok sevdiği İstanbul'u ve İstanbulluları selamlamıştır²⁴⁹.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Kırdar'ın İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığından ayrılması münasebetiyle kendisine gönderdiği telgrafta yazanlar, Kırdar'ın böylesine ihtişamlı bir törenle uğurlanışının nedenini de içinde barındırır niteliktedir:

*“Şimdiye kadar büyük hizmetler ettiniz. Bundan sonra da büyük hizmetler edeceğinize inanıyorum. Yeni çalışma sahanızda size başarılar dilerim. Tebrikler ve yürekten yakınlık duygularımla.”*²⁵⁰

Dr. Lutfi Kırdar'ın İstanbul'dan ayrılışı ile ilgili Hürriyet Gazetesi'nde yayımlanan, 28 Ekim 1949 tarihli “Dr. Lutfi Kırdar” başlıklı yazıda yazılanlar, yaşanan tüm bu süreçte, hükümetin Kırdar ile ilgili tutumunu sergilemesi açısından dikkat çekicidir:

“Dün İstanbullular Doktor Lutfi Kırdar'ı Haydarpaşa İstasyonu'nda uğurladılar. On bir seneden beri muvaffakiyetli bir Vali ve Belediye Reisi olan Kırdar'ı selamlayanlar, bu iyi ve namuslu adamın bu ayrılış saatinde kendileri kadar müteessir olduğunu görmüşlerdir.

Ankara'da sözde dost görünenler tarafından yapılan entrika, Manisahlara yaradı ve Valimizi kendilerine mebus seçerek onu müşkül bir vaziyetten kurtardılar.

²⁴⁹Yeni Sabah, 28 Ekim 1949.

²⁵⁰Cumhuriyet, 28 Ekim 1949.

*Bundan dolayı hem kıymetli Manisalıları, hem de Doktor Lütfi Kırdar'ı tebrik etmek isteriz...*²⁵¹

²⁵¹ **Hürriyet**, 28 Ekim 1949.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE VALİLİKTEN VEKİLLİĞE LÜTFİ KIRDAR

3.1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İstanbul ve Lütfi Kırdar

3.1.1. Ekonomik Etkiler

Çok partili hayata geçiş süreci yaşanırken, siyasi ve sosyal nedenlerle birlikte ekonomik nedenler de etkili olmuştur. Nitekim Dr. Lütfi Kırdar'ın, Refik Saydam hükümetinin günümüzde de hala eleştirilen ekonomi politikalarının uygulanmasında sergilediği tavır ve etkileri, Kırdar'ın politik yaşamındaki kritik evreleri anlayabilmek adına önemlidir.

Bu döneme kadar Türk siyasasında, 1929 Ekonomik Bunalımı ve ardından 1939'da meydana gelen 2. Dünya Savaşı'nın etkileri yoğun olarak hissedilmiştir. Zira Türkiye, 2.Dünya Savaşı'na fiilen girmemesine rağmen, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra ihtiyati tedbir olarak kısmi seferberlik ilan etmiş ve 1.300.000 kişi silahaltına alınmıştır²⁵². Bu durum, 1.300.000 kişinin üretimden çekilip tüketime sürülmesi demektir ki bu da ekonominin ciddi bir kayıp yaşamasına ve beraberinde pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Seferberlikle birlikte tarım alanında çalışan önemli bir nüfusun askere alınması, ülkenin iae sorununu da beraberinde getirmiş ve tarım sektöründe ciddi sıkıntılara sebep olmuştur. Öyle ki 1940-1945 yılları arasında tarımsal üretimde %7.1, milli gelirde ise %6'lık bir

²⁵² Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1991, s. 160.

gerileme yaşanmıştır²⁵³. Tarım sektöründe yaşanan sıkıntı, üretimdeki payı en yüksek olan buğday ve hububat üretimini de sıkıntıya sokmuş, bu da üreticinin ileriye yönelik hedeflerle stoklama yapmasına neden olmuştur. Nitekim “İkinci Adam” kitabında Şevket Süreyya Aydemir dönemin üretim sıkıntısının hangi boyutlara ulaştığını şu şekilde açıklamıştır:

“...Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hâle geldiğine ilişkin haberler alıyorduk.”²⁵⁴

Genç erkek nüfusun silahaltına alınması, genel üretim kapasitesini düşürmekle beraber yüksek askeri harcamalar nedeniyle tüketim sürekli artmış, savunma harcamaları para basılarak desteklenmeye çalışıldığı için de ülke enflasyonla tanışmıştır²⁵⁵. Tüm bu gelişmelerle vatandaşın alım gücü düşmüş ve ülkedeki yokluğa paralel olarak karaborsacılık faaliyetleri artmıştır. Tüm bunlar, bir savaş ekonomisi geçmişi bulunmayan genç cumhuriyeti hazırlıksız yakalamış ve ülke ekonomisini büyük sıkıntıya sokmuştur²⁵⁶.

2. Dünya Savaşı'na katılmayan ancak savaşın getirdiği tüm sıkıntılardan etkilenen genç Cumhuriyet, özellikle savaşın ekonomik sıkıntılarını bertaraf etmek ve ülke genelindeki panik havasını dağıtmak için bir dizi yasa çıkarmış; bu yolla devletin ekonomi üzerindeki etkinliği daha da artırılarak ekonomi koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen koruma önlemlerinden ilki, Başbakan Refik Saydam Dönemi'nde, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek, 26 Ocak 1940 tarihinde, 3780 sayılı yasa numarası ile yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'dur²⁵⁷.

3.1.1.1. Milli Korunma Kanunu

Türkiye, her ne kadar temkinli ve başarılı bir dış politika izleyerek 2.Dünya Savaşı'nın dışında kalabilmişse de, özellikle savaşa yakın ülkelerin daha ağır hissettiği, ekonomik baskılardan ve zorluklardan kurtulamamıştır. Gelişen olağanüstü

²⁵³ Bayram Ali Eşiyok, “Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri, Yapısı ve Gelişme Dinamikleri (1923-2004)”, **Türkiye Kalkınma Bankası Genel Araştırmalar**, C. 1, Ankara, 2004, s. 19.

²⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938-1950**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 203.

²⁵⁵ Arslan Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2002, s. 30.

²⁵⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s. 208.

²⁵⁷ **TBMMZC**, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, (18 Ocak 1940), s. 66.

savaş iklimi, hükümeti özellikle mali açıdan oldukça zor durumda bırakmış ve hükümet böylesi bir ortamda, bir takım ekonomik önlemler almaya mecbur kalmıştır. Zira böylesi bir savaş ortamında, gerek mal stoklama gerekse karaborsacılık faaliyetleri gibi halk arasında sosyal adaletsizliğe neden olabilecek olumsuzlukların yaşanma ihtimali oldukça yüksektir. Bu amaçla 18 Ocak 1940'ta mecliste görüşülmeye başlanan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, 26 Ocak 1940'ta yürürlüğe konulmuştur.

Kanunun kabul edilmesinin ardından söz alan Başbakan Refik Saydam, dünyada mevcut olan bu halin, ülkemize getirdiği ekonomik ve ticari yansımalarını zamanında karşılamak ve bu ortamdan istifade etmek isteyecek olan kötü niyetli kişilerin bu emellerini boşa çıkarmak için Milli Korunma Kanunu'nun çıkartıldığını ifade etmiştir. Türk halkının savaşlar nedeniyle geçmişte birçok sıkıntı ve acı yaşadığını dile getiren Saydam, bu acıların bir daha yaşanmaması adına kanunun uygulanması ile görevlendirilen her sınıftan memura ve kendi haklarını korumakla mükellef olan her vatandaşa görevlerini titizlikle yapmalarını ve haklarını aramalarını hatırlatmıştır²⁵⁸. Saydam yasanın uygulanmasında vatandaşın mümkün olduğu kadar normal hayatını örselemeyecek şekilde olmasına dikkat edileceğini ve yine kanunun iş yeri sahibi vatandaşların normal kazançlarını mümkün olduğu kadar sınırlamayacak şekilde uygulanmasına hükümetçe gayret edileceğini dile getirmiştir²⁵⁹.

Çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile hükümet, savaş döneminde oluşan aşırı fiyat artışları, piyasalardaki mal darlığı ve karaborsa olayları ile mücadele etmek, halk arasında oluşabilecek sosyal adaletsizlikleri yok etmek, ekonomiyi düzenlemek ve savunma giderlerine kaynak bulmak için sıra dışı önlemler almayı amaçlamıştır. Kanun, Cumhuriyet'in en büyük kenti olan ve tıpkı şimdi olduğu gibi o dönemde de ekonominin kalbinin attığı İstanbul'da Vali Kırdar tarafından tatbik edilmiştir. Kırdar, gazetecilerle yaptığı aylık Basın toplantılarında verdiği demeçlerde, İstanbul Belediyesi'nin vurgunculukla mücadelesini şu şekilde dile getirmiştir:

“...Belediye Kanunlarına karşı gelmiş; fazla fiyatla gıda maddesi satmış; mal kaçırmış, karne ticareti yapmış; karnesiz ekmek vermiş, noksan ekmek çıkarmış; nizami una çer çöp karıştırmış; gaz, benzin, mazot vurgunculuğuna kalkışmış; el

²⁵⁸TBMMZC, Devre 6, Cilt 8, İctima 1, (18 Ocak 1940), s.s. 160-161.

²⁵⁹TBMMZC, Devre 6, Cilt 8, İctima 1, (18 Ocak 1940), s.s. 140-141.

altından çimento alıp vermiş olan toplam kırk bin kişi Milli Korunma Mahkemesine sevk olunmuşlardır.

...Bu kırk bin suç, yüz on kişilik Belediye Zabıtası kadrosunun görüp el koyabildiği suçlardır. Kim bilir belki bir bu kadarı daha gizli kalmıştır...”²⁶⁰

Kanunun 1.maddesinde de belirtildiği üzere, bu yasa ile hükümete, olağanüstü durumlarda; genel ya da kısmi bir seferberlik ve ülkenin savaşa girme olasılığı ya da devletler arasında Türkiye’yi de ilgilendiren bir savaş halinde, yasanın gösterdiği şartlar ölçüsünde, olağanüstü nitelikte yeni görev ve yetkiler veriliyordu²⁶¹.

3.1.1.2. Varlık Vergisi

Genç Cumhuriyet’in, 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı ekonomik buhran ortamında aldığı tedbirlerden biri de olağanüstü bir vergi olan Varlık Vergisiydi. Milli Korunma Kanunu ile savaş ekonomisinin yıkıcı etkisini azaltmaya çalışan Başbakan Refik Saydam’ın 7 Temmuz 1942’de kalp krizi geçirerek yaşamını yitirmesiyle²⁶² yerine gelen Şükrü Saraçoğlu, savaş yıllarında ülkeyi ancak iki yıl ayakta tutabilen Milli Korunma Kanunu’ndan sonra Varlık Vergisi Kanunu’nu hazırlatarak TBMM’ye sevk etti. 11 Kasım 1942 tarihinde mecliste görüşülen kanun aynı gün kabul edildi ve 12 Kasım 1942 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi²⁶³.

Anılan kanun, iktisadi açıdan olduğu kadar, siyasi ve sosyal etkileri açısından da oldukça dikkat çekicidir. Zira kanun ülke vatandaşları arasında sınıf, etnisite ve din kıstaslarına göre ayrımlar yaptığı iddiası ve ön gördüğü cezai müeyyidelerle birlikte mükelleflere verdiği süreler nedeniyle hem uygulandığı dönem içerisinde tartışılmış, hem de günümüze kadar tartışılmalıdır. Hükümete göre bu kanununla savaşın getirdiği ağır ekonomik sıkıntılar, büyük servet sahiplerinden bir defaya mahsus alınacak vergilerle toplumun tüm kesimlerince dengeli bir şekilde paylaşılacak ve böylelikle toplumsal adalet sağlanmış olacaktı. Zira 2.Dünya Savaşı öncesinde ve süresince önüne geçilemeyen karaborsa ve vurgunculuk faaliyetlerinden büyük servet sahibi olanların sayısı oldukça fazlaydı. Varlık Vergisi

²⁶⁰ Şevket Rado, “Sözün Gelişi”, **Akşam**, 20 Eylül 1943, s. 2.

²⁶¹ Milli Korunma Kanunu için Bkz. **Resmi Gazete**, 26 Ocak 1940, Sayı:4417, Kanun No:3780.

²⁶² Çavdar, **a.g.e.**, s. 385.

²⁶³ Varlık Vergisi Kanunu için Bkz. **Resmi Gazete**, 12 Kasım 1942, Sayı:5255, Kanun No:4305.

ile hem bu adaletsizliğin önüne geçilecek hem de zorlu savaş ekonomisi nedeniyle yaşanan dar boğaz genişletilerek kamu finansmanı sağlanmış olacaktı. Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Varlık Vergisinin amacını şu şekilde dile getirmiştir: “*Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki (dolaşımdaki) paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler (vurguncular) üzerinde toplanan halk buğzunun(düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzazure (ister istemez) satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal (yumuşama) husule getirmesi (ortaya çıkarması) gibi tali faydaların tahassül etmesi (neticelenmesi) de imkân haricinde addedilemez.*”²⁶⁴

Başbakan Saraçoğlu, kanunun mecliste görüşüldüğü sırada yaptığı bir konuşmasında ise kanunun nasıl uygulanacağını anlatmıştır: “*...Bundan sonraki süreçte; haksız kazançla yükünü almış olanlar, gerçekten ve zorluklarla üretim yapanlardan ayrılarak kontrol altına alınmaya çalışılacaktır. Konulacak olan yeni vergi çoğunlukla savaş sırasında büyük kazançlar elde edenlerden alınacaktır... Savaşın en büyük kar sınıfı tüccarlar olduğu için en büyük vergi dilimi de onlara ayrılacaktır.*”²⁶⁵

Saraçoğlu’nun “*Savaşın en büyük kar sınıfı*” dediği tüccarlar çoğunlukla İstanbul’daydı ve çoğunluğu gayrimüslimdi. İşte Varlık Vergisi’nin günümüze kadar tartışıl原因mesinin esas nedeni de budur. Zira Başbakan Saraçoğlu, kanun tasarısı mecliste görüşülmeden iki gün önce CHP grubunda şunları dile getirmiştir: “*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.*”²⁶⁶

Hükümet üyelerinin gerek meclis gerekse grup toplantılarına yansıyan bu tutum ve söylemleri ve uygulanış biçimi nedeniyle eleştirilen varlık vergisi, hükümet tarafından ekonominin millileştirilmesi ve savaş döneminde artan kamu masraflarının tedariki için kaçınılmaz olarak nitelendirilmiştir²⁶⁷.

²⁶⁴ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.s. 147-148

²⁶⁵ Sabit Dokuyan, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, 2014, s. 32.

²⁶⁶ Aktar, **a.g.e.**, s. 148.

²⁶⁷ Nevin Coşar, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 58, S. 2, 2003, s. 5.

Başbakan Saraçoğlu, kanun tasarısının görüşüldüğü meclis oturumunda, verginin şahıslara göre miktarını altışar kişilik komisyonların tespit edeceğini; bu komisyonlara vali ve kaymakamların başkanlık edeceğini; komisyonların içerisinde maliyeyi temsilen defterdar ve malmüdürlerinin bulunacağını; kalan dört üyenin ise halkı temsilen ve halk tarafından seçilmiş belediye, ticaret odası ve ziraat odası azalarından seçileceğini belirtmiştir²⁶⁸. İstanbul Valisi sıfatı ile İstanbul'da oluşturulacak Komisyonun başkanı Lütfi Kırdar olacaktır.

Varlık Vergisinin her ilde her mükellef için miktarlarının tespiti ve ilanı için komisyonlara on beş gün süre verilirken, aynı şekilde mükelleflere de ilan tarihinden itibaren on beş gün içinde ödeme süresi verilmiştir. Belirtilen sürede ödenmeyen borçlara ilk hafta için %1, ikinci hafta içinse %2 cezalı tahsilat yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sürede de ödeyemeyenlerin mallarına Tahsili Emval Kanunu (icra) ile el konulacaktır. Bütün bu uygulamalara rağmen, borcunu hala ödeyemeyen mükellefler toplama kamplarına alınacak ve kafileler halinde iş merkezlerine sevk edilerek bedeni kabiliyetlerine göre borçlarını “*bedenen çalışarak ödetme*” yoluna gidilecektir. Bu son uygulamaya kadınlar ve elli beş yaşını geçmiş erkekler dâhil değildir. Bununla birlikte komisyonlarca belirlenen borçlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmayacaktır²⁶⁹.

Koşullarının ağırlığı, objektif olmaması, vergi tekniğine uygunsuzluğu ve itiraz yolunun kapalı oluşuyla eleştirilen varlık vergisinin tartışılan bir başka boyutu da mükelleflerin kategorilere ayrılmasıdır. Zira Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmadan önce, Maliye Bakanlığı tarafından defterdarlıklara gizli kaydıyla gönderilen bir genelge ile, “...*Savaş ve vurgunculuk nedeniyle kazanılan fevkalade kazançların vergilendirilemediği, bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler edindikleri belirtildikten sonra, piyasada acele inceleme yapılarak kimlerin bu şekilde, fevkalade kazanç sağladığının tespiti, ayrıca azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi...*” isteniyordu. Verilen emir üzerine, defterdarlıklar konuyla ilgi bilgileri toplamaya başlamış ve oluşturulan cetveller Ankara’ya gönderilmiştir. Gönderilen cetveller içerisinde mükelleflerin isimleri, adresleri, ne işle meşgul oldukları, savaş öncesindeki ve mevcut varlık durumları yer almıştır. Cetveller içinde yer alan isimler, bakanlığın istediği gibi “Müslim(M)” ve “Gayrimüslim(G)” olarak ikiye ayrılmıştır. Daha sonra bunlara “Dönme(D)” ve “Ecnebi(E)” kategorileri de

²⁶⁸TBMMZC, Devre 6, Cilt 28, İctima 4, (11 Kasım 1942), s.s. 14-22.

²⁶⁹Resmî Gazete, 12 Kasım 1942, Sayı:5255, Kanun No:4305.

eklenmiştir²⁷⁰. Varlık Vergisi de tıpkı diğer vergiler gibi tüm ülkeyi kapsamına rağmen, çoğunlukla uygulama alanı İstanbul olmuştur. Zira her dönemde olduğu gibi ülke ekonomisinin gelişkin olduğu ve kalbinin attığı şehir İstanbul'dur. Bu nedenle de mükelleflerin büyük çoğunluğu, bir ticaret merkezi olan İstanbul'da yaşamaktadır. Ülkedeki gayrimüslim vatandaşların büyük çoğunluğunun ikamet ettiği İstanbul'da vergi tespit işlemlerinin hesaplanmasında büyük güçlükler yaşanmıştır. Çünkü İstanbul Emniyet Müdürlüğü kayıtlarında, yabancıların yalnızca ülkeye ilk girişlerinde verdikleri ikamet kayıtları mevcuttur. Zamanla değişen ikametler kaydedilmemiş, mükelleflerin iş yeri adresleri de emniyette bulunmadığından eldeki verilerle uyruklarının tespit edilmesi de güçleşmiştir. Nüfus ve konsolosluk kayıtlarının düzensizliği de işleri iyice içinden çıkılmaz hale getirmiş, Türk vatandaşı zannedilen bazı mükellefler yabancı uyruklu çıkmıştır²⁷¹. Tüm bu karmaşa sonrası hazırlanan vergi listeleri halka açıklandıktan kısa bir süre sonra şikâyetler yağmaya başlamıştır. İstanbul hem ticaretin merkezi olması hem de nüfus yoğunluğu nedeniyle en çok şikâyetin yapıldığı il olmuştur²⁷².

İstanbul'da estimatörlerin(tahminci) hazırlamış olduğu fevkalade G ve M grubu cetveller, komisyona gönderilmeden önce bir kez de parti binasında, Parti Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü'nün odasında gözden geçirilmekteydi. Buradaki toplantıya katılanlar Ürgüplü, Vali Kırdar, dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte ve Maliye Müfettişi Hasan Şevket Adalan'dı. Faik Ökte'nin anlatımlarına göre bu toplantılar çoğu zaman tartışmalı geçerdi. Zira Ürgüplü parti kanalıyla verilen rakamların aynen kabul edilmesini isterken, Ökte ve Kırdar estimatörlerin çeşitli kaynaklardan topladıkları bilgilere dayanan vergi miktarının kabulünü savunmaktaydı. Ökte, Vali Kırdar'ın bu toplantılar sırasındaki hakkaniyetli tutumunu şu sözlerle dile getirmiştir:“...Ürgüplü ne kadar ölçüyü aşarsa, Kırdar da o kadar ölçülü davranırdı. Muhalifleri ne derse desin ben Kırdar'ın iyi niyetli, çalışmak isteyen bir idare adamı olduğuna inanıyorum... Varlık Vergisinde içimizdeki tek ideal unsuru Kırdar'dı.”²⁷³

Bu toplantılar sırasında yaşanan fikir ayrılıkları; Ürgüplü, Kırdar ve Adalan'ın Ankara'ya gidişiyle sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu'nun da yer aldığı görüşmelerden sonra Kırdar, cetvellerin estimatörlerin

²⁷⁰ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 47.

²⁷¹ **A.g.e.**, s. 48- 81.

²⁷² Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, 21.Yüzyıl Yay., Ankara, 2001, s. 602.

²⁷³ Ökte, **a.g.e.**, s. 83.

hazırladığı biçimde kabul edilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Kırdar'ın çabalarıyla, fevkalade M, G ve beyannameli M ve G gruplarının da vergilerinden eşit bir biçimde yüzde 10 indirilmiştir. Ayrıca Kırdar, buradaki görüşmeler sırasında meslektaşları doktorları da unutmamış, baremliler arasında kaybolan üç beş G doktor dışında diğer G doktorların tamamının da M muamelesine tabi tutulmasını sağlamıştır. Vali Kırdar'ın Varlık Vergisi'nin uygulanması sürecindeki bu tavrı, o dönem pek çok mükellefi, içine girebilecekleri daha zor durumlardan kurtarmıştır²⁷⁴.

Tablo 3.1. Varlık Vergisinin Mükellef Sayısı, Tahakkuk ve Tahsilat Tutarları

Açıklama	İstanbul	Diğer İller	Türkiye Toplamı
Toplam mükellef sayısı	62575	51793	114368
Oranlar	%54	%46	%100
Tahakkuk eden Varlık Vergisi T.L.	317.275.642	148.119.178	465.384.820
Oranlar	%68	%32	%100
Tahsil edilen Varlık Vergisi T.L.	221.307.508	93.613.432	314.920.940
Oranlar	%70	%30	%100
Tahsilat/Tahakkuk Oranı	%69.7	%63.2	%67.6

Kaynak: Aktar, **a.g.e.**, s. 140.

Tablo 3.2. İstanbul'daki Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kökenlerine Göre Dağılımı

Mükelleflerin Kökeni	Mükellefler	Oran	Tahakkuk	Oran
Müslümanlar(M)	4195	%7	25.600.409	%7
Gayrimüslimler(G)	54377	%87	289.656.146	%83
Diğer G-M-E	4003	%6	34.226.764	%10
TOPLAM	62.575	%100	349.483.419	%100

Kaynak: Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kamparı**, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 87.

²⁷⁴A.g.e., s. 84.

Tablolarda da görüldüğü üzere, Varlık Vergisi'nin yarısından fazlası İstanbul'da ve gayrimüslim vatandaşlardan tahsis edilmiştir. Terazideki bu dengesizliğin nedeni, verginin asıl olarak tahsil edileceği gayrimüslim azınlığın büyük bölümünün bu kentte yaşıyor olmasıdır.

Varlık Vergisi konusu, o dönem Vali Kırdar'ın zihnini sürekli meşgul eden bir konu olmuştur. Nitekim Kırdar, parti binasında gerçekleştirilen ve uzun süren tartışmalı toplantıların ardından geceleri uyku sorunu yaşamaya başlamış ve yine bu dönemde şeker hastalığına yakalanmıştır²⁷⁵.

Ne var ki Kırdar'ın tüm bu çabaları, hükümetin İkinci Dünya Savaşı süresince aldığı sert ekonomik önlemler sonucu halkta iktidara karşı oluşan soğukluğu azaltmaya yetmemiş ve yaşanan genel refah düşüklüğünün yarattığı toplumsal huzursuzluk çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olmuştur.

3.1.2.Siyasi Etkiler

Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde önemli rol oynayan bir başka etken de bizzat Cumhurbaşkanı İnönü'nün sözünü ettiği halkın sisteme yabancılaşmasının getireceği riskler ve muhtemel bir isyandır²⁷⁶. Zira halkın yaşadığı ekonomik sıkıntıların bir türlü düzelememesi, bu sıkıntıların basında yer almayışı, savaş nedeniyle ülke genelinde meydana gelen huzursuzluk ve tüm bunların neden olduğu halkla iktidar arasındaki kopukluk siyasi bir tıkanmaya neden olmuştu. İç politikadaki bu tıkanmanın yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası konjonktür de değişmiş, Almanya ve İtalya'da faşist rejimler yok olmuş, Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuştu. Batıda oluşan bu demokratikleşme sürecinin Türkiye'yi de etkilemesi kaçınılmazdı. Tüm bunlarla birlikte savaş sonrası yükselen Sovyet tehdidi de Türkiye'yi Batılı müttefiklerin grubuna doğru itmekteydi. Sovyet tehdidine karşı Batı ile ittifak ve Birleşmiş Milletlerin Kurucu Üyesi olmak kaçınılmazdı. Ancak bunun için, en azından çok partili siyasi yaşamın hukuken geçerli olması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945'te meclisin açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada, Türk siyasal sistemindeki başlıca kusurun, bir muhalefet partisinin bulunmayışı olduğunu söyleyerek bu sistemi dünyada meydana

²⁷⁵Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

²⁷⁶Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yay., İstanbul, 1994, s. 186.

gelen siyasi değişikliklerle aynı çizgiye getirmeye hazır olduğuna dair ipuçları veriyordu²⁷⁷. Gerek iç gerekse dış etkenler ikinci bir siyasal partinin kurulmasına yol vermiş ve zaten parti içinde uygulanan politikalara muhalefet eden milletvekillerinin varlığı da çok partili demokratik sistemi devreye sokmuştur.

Çok Partili Sisteme geçişte ilk olarak 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi, sonrasında ise 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur. Böylelikle Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamış oluyordu.

3.2. CHP İle Yol Ayrımı

Doktor Lütfi Kırdar, İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığından ayrılarak Manisa Milletvekilliğine kadar geçen süreci ve kendi vazifesi üzerinden gerçekleştirilmek istenen partizan politikaları, siyasi prensipleri gereği kimse ile polemige girmeden düzeltmeye çalışmışsa da bunda muvaffak olamamıştır. İç siyasette doğru bulmadığı, kendi tabiri ile “Şarkkari Politikacılığı” na karşı yürüttüğü mücadeleden beklediği sonucu alamamış, üstüne aleyhinde gerçekleştirilen propagandalarla CHP’de devam eden görevi sıkıntılı bir hal almaya başlamıştır. Yıllardır hizmet verdiği partisinden, seçimlerin dürüst cereyan etmesini ve parti prensibinin korunmasını isteyiş i yüzünden maruz kaldığı muamele onu büsbütün davanın dışına sürüklemiştir. Kırdar, partisinin, aleyhine olan tutum ve davranışlarını, İnönü’ye yazdığı mektubunda şu şekilde sıralamıştır:

“1. Parti İstanbul polisi ile işbirliği yaparak, bir haber alma teşkilatı kurmuş ve başta ben vali olduğum halde, memurları takip ettirerek, Demokrat Partililerle temaslarını tespit etmeye çalışmıştı. Bu hadiseyi ilgili olanlardan duyunca, İçişleri Bakanına şikâyet ettimse de bir netice alınamadı.

2. Sıkı Yönetim “Örfi İdare” tarafından İstanbul’da bazı gazetelerin, aleyhimde neşriyat yapmaları şartıyla açtırılmalarına çalışılmıştır. Bunu, bu gazetelerin başmuharrirlerinden öğrendim.

3. Ciddi gazetelerimiz aleyhimde istenen haksız neşriyatı yapmaya tenezzül etmeyince, parti nüfuzu ile toplanan para ile bir takım pespaye mahlûklar bulunarak, bunlarla sütunları baştan aşağı aleyhimde isnat ve iftiralarla dolu, haftalık bir gazete çıkarılmıştı. Bu gazete, Halk Partisi Kongresinde üyelere ve Millet Meclisi

²⁷⁷Ahmad, a.g.e., s. 125.

azalarına, parasız dağıtılmıştı. Bunu o zamanki Parti Genel Sekreteri ve Milletvekilleri bilirler.

4. Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı kâfi değilmiş gibi, İstanbul Demokrat Parti Başkanı Kenan Öner'e de müracaat ile aleyhimde işbirliği için teklifte bulunulmuştu. Bu başkan, kendisi ile münakaşa halinde olduğum halde, bu teklifi reddetmişti. Bunu da Kenan Öner'le o zaman Demokrat Parti'de çalışanlar bilirler.

5. İftiralar tertibi ile aleyhimde durmaksızın propaganda için hususi teşkilatı kurulmuş ve bu teşkilatın başındaki malum bir adamın, Başbakanla sıkı teması sağlanmıştı.”²⁷⁸

Doktor Lütfi Kırdar, mektubunda yaşadığı tüm bu hadiseleri önemsemediğini ve bunları cumhurbaşkanı İnönü'ye bildirmeyi memuriyet vakarına yakıştıramadığı için o dönem sessiz kaldığını da belirtmiştir. Çünkü o, bu denli namüsaait şartlara rağmen kanunların hâkim olmasına, hükümet idaresini tarafsız ve memleket çıkarlarını parti ihtirasından üstün tutmaya çabalamıştır. Günlük politik cereyanlara uymamış, kendi tabiri ile “Evet efendim.” yolunu tutmamıştır. Türkiye'nin kurtuluşunun, medeni seviyesinin yükselmesiyle, yüzde yüz batılılaşmasıyla mümkün olduğu kanaatinde olan Kırdar, tüm bu engelleri ve sabotajları bertaraf ederek partizanlarla ve menfaat düşkünleriyle mücadele etmiştir²⁷⁹.

Ancak Kırdar'a göre, CHP yalnız programına ve prensiplerine aykırı değil, umumiyetle parti ahlakına da uygun hareket etmediği için, geçmişteki büyük hizmetlerine rağmen memlekette itibarını kaybetmiştir. Doktor Lütfi Kırdar, tüm bu nedenleri sıraladığı hatıratında, yazar Kandemir'e CHP'den ayrılışının özetini şu sözlerle açıklar²⁸⁰:

“Ben...,Halk Partisinden ayrılmadım. Bütün mevcudiyetimle, memlekete hayırlı ve lüzumlu olacağına inanmış olduğum bu partiden ayrılamazdım. Fakat o, benim gibi kendisine bu inançla bağlanmış olanların hepsinden ayrıldı. Evet, yazık ki, ayrılan odur... Bu ayrılığı önlemek için, gerek İstanbul Valiliği ve Belediye reisi, gerek Manisa Milletvekili bulunduğum sırada, elimden gelen her şeyi yaptım.”

Politika hayatında ilan edilen prensiplere aykırı, gayri samimi hareketlerin, ihtirasların, partiyi son derece sarsacağını, hatta ortadan kaldıracılabileceğini söyleyen

²⁷⁸ Feridun Kandemir, **a.g.m.**, s. 2.

²⁷⁹ Feridun Kandemir, **a.g.m.**, s. 2.

²⁸⁰ Feridun Kandemir, **a.g.m.**, s. 2.

Kırdar, partisi ile bu şartlarda daha fazla devam edemeyeceğini anlamış ve 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine kadar devam ettiği görevinden bu tarih itibarıyla ayrılmıştır.

3.3. Çok Partili Siyasal Sistem ve Dr. Lütfi Kırdar

3.3.1.DP'nin Yükselişi

1946 seçimleriyle beraber Demokrat Parti ile tanışan Türkiye, sonraki süreçte DP'nin yükselişe, CHP'nin ise düşüşe geçtiği bir döneme girmiştir. Bunun sebepleri arasında CHP'nin uzun yıllar ülkeyi yönetmesinden kaynaklanan yıpranma payı²⁸¹, buna mukabil DP'nin meclisteki iddialı muhalefeti ile halka yakın söylem ve eylemleri öne çıkmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı CHP taraftar kaybederken, DP de aynı oranda güçlenmiştir.

Çok partili siyasal hayatın başlamasıyla birlikte ciddi eleştirilere neden olan seçim kanunu CHP ve DP'nin uzlaşması sonucu 16 Şubat 1950 tarihinde yeniden düzenlenmiştir²⁸². Tarafların uzlaştığı bu yeni seçim kanunu ile beraber tek dereceli, eşit, gizli oy ve açık tasnife dayanan; her ilin bir seçim çevresi kabul edilerek "*her ilde en çok oy alanın seçilmesi*" ilkesine dayalı; yargının denetiminde ve yönetiminde bir seçim sistemi getirilmiştir²⁸³. Bu değişiklik iktidarla muhalefet arasındaki gerginliği nispeten yumuşatmış, vatandaşın hür iradesinin sandığa yansıtacağını da göstermiştir.

14 Mayıs 1950 seçimi, Cumhuriyet tarihindeki ilk serbest seçimdir. Yapılan köklü değişimlerle gidilen seçime CHP, DP ve Millet Partisi (MP) katılmıştır. Ancak seçim öngörüldüğü gibi büyük oranda CHP ve DP arasında geçmiştir. Seçim sonrası vilayetlerden gelen seçim sonuçları ile beraber CHP derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu hayal kırıklığı, yenilginin büyüklüğünden kaynaklanmakla birlikte esas olarak sadece yenilmiş olmaktan değil, böylesi bir yenilgiyi beklemiyor olmaktan da kaynaklanmaktadır. Zira katılım oranı %89.3 olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: CHP %39.6 oy oranı ile 69 milletvekili, DP %55.2 oy oranı ile 416 milletvekili, MP ise %4.6 oy oranı ile 1

²⁸¹ Maurice Duverger bu durumu "... hakim parti iktidarda yıpranır, canlılığını kaybeder, damar sertleşmesine uğrar... " şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**,(Çev.: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 401.

²⁸² Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, Kaynak Yay., İstanbul, 1982, s. 293.

²⁸³ **Akşam**, 17 Şubat 1950.

milletvekili çıkarırken, toplam oyları %0.6 olan bağımsızlardan 1 milletvekili seçilmiştir²⁸⁴.

Seçimin galibi DP'nin başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyük şehirlerde²⁸⁵ ezici üstünlüğü ve çoğunluk seçim sistemi seçimin kaderini etkileyen etmenler olmuştur. CHP ise Kars, Malatya, Erzincan, Hatay gibi küçük şehirlerde tam liste kazanabilmiştir²⁸⁶.

DP'nin seçimi en yüksek oranlarla kazandığı iller arasında, %56.6 ile 27 milletvekili çıkardığı ve Dr. Lütfi Kırdar'ın yaklaşık 11 yıl hizmet ettiği İstanbul da vardır²⁸⁷.

İnönü, seçim sonuçlarını halkın DP tarafından kandırılmasına ve devrimlerin hala yerleşmemesine bağlıyor olsa da halka, özellikle de kendi seçim bölgesi seçmeni olan Ankaralılara kırılganlığını da belirtmekten kendini alıkoyamıyordu. Buna mukabil İnönü iktidarı devretmek hususunda açık konuşuyor ve demokratik olmayan bir idarenin ilelebet yaşayamayacağını şu sözleriyle vurguluyordu²⁸⁸:

“Meclis’i çağırmalıyız. Onlara hükümeti kurmayı önermeliyiz. Ben iktidarı bırakmağa giden onurlu bir yolu tutmakla arkadaşlarıma karşı ve belki de tarihe karşı bir durumda görülebilirim. Fakat başka türlü hareket, rejimi bir ayaklanmayla sona erdirmek olurdu. Gezgın İstiklal Mahkemeleriyle bir ülke yönetilemez. Çok istiyorum, şu Ankara beni seçmesin...”

Bunun yanı sıra İnönü, yurt genelinde olaysız ve sakin geçen seçimleri, partisinin bir demokrasi zaferi olarak değerlendirdiği CHP'nin 29 Haziran 1950 tarihinde yapılan 8. Kurultayındaki açılış konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır²⁸⁹:

“Bu şartlar içinde memleketin anlayışında tekâmülü bir damla kan dökülmeksizin temin edebilmemiz ve 1950 seçimlerinde ifade edilen millet iradesine göre, huzur ve sükûn içinde iktidar değişmesini idrak etmemiz milletimiz için büyük bir ilerleme işareti ve partimiz için idealizmin, iyi niyetin ve engin vatan aşkının yeni bir delili olmuştur.”

İnönü gerek seçim öncesi süreçte gerekse seçim sonrası hükümetin kurulması ile başlayan süreçte demokrasinin korunabilmesi adına gerekli kuralların

²⁸⁴ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 25.

²⁸⁵ Akşam, 15 Mayıs 1950.

²⁸⁶ Ulus, 17 Mayıs 1950.

²⁸⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 59.

²⁸⁸ Barutçu, a.g.e., s. 417.

²⁸⁹ Ulus, 30 Haziran 1950.

uygulanmasını hararetle savunmuş²⁹⁰ ve iktidar partisi ile kendi partisi arasında bir denge unsuru olmaya çalışmıştır.

Esasında seçim sonuçları sadece CHP'lileri değil, DP'lileri de şaşırtmıştı. Çünkü DP'liler, seçim öncesinde kazanacaklarına inanmalarına karşın seçimi bu kadar büyük bir çoğunlukla alacaklarını tahmin etmemişlerdi. Seçimler Türk Basınında geniş yer bulmuş; kimi gazeteler seçimlerin büyük bir sürprizle sonuçlandığına odaklanırken, kimileri de seçimlerde en büyük şeref payının İnönü'nün olduğunu vurgulayan manşetler atmıştır.

Seçimlere dış basının da ilgisi oldukça yoğun olmuş, bu ilgi Türk gazetelerinde de yer bulmuştur. 16 Mayıs 1950 tarihli New York Times Gazetesi²⁹¹:

“Cumhuriyet Halk Partisinin seçimlerde uğradığı yıkıcı ve hayret verici mağlubiyet, yalnız Türkiye'nin değil fakat bütün Batı demokrasisinin de iftihar etmesi lâzım gelen bir neticedir. Zira memleketine demokrasi yolunda büyük terakkiler kaydettiren İnönü'dür.” şeklinde yazdığı haberde seçimlerde İnönü'nün demokratik tavrını ön plana çıkarmıştır. Aynı şekilde İngiliz Devlet Televizyonu BBC muhabiri Londra'nın bazı siyasî çevrelerinde hâkim olan şu kanaati belirtmiştir²⁹²:

“Pazar günü Türkiye'de yapılan seçimler, Türkiye'deki demokrasinin tam bir demokrasi olduğu hakkında hiç bir şüphe bırakmamıştır. Türkiye, tam manası ile demokratik bir rejime intikal işini muvaffakiyetle başarmıştır. Türkiye'nin bu şekilde demokrasi rejimine geçmesinde İnönü mühim bir rol oynamıştır. O, kendi partisinin düşmesini kolaylaştıran bir hâdiseyi hazırlamış ve Atatürk'ün yolundan gitmek hususundaki azmini böylelikle belirtmiştir.”

Gerek yerel basında gerekse dış basında yer bulan seçimlerle birlikte 27 yıllık tek parti dönemi de sona ermiştir.

3.3.2. DP İktidarda

Seçim sonrası meclisin ilk toplantısı 22 Mayıs 1950 tarihinde, meclisin seçilen en yaşlı milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın başkanlığında gerçekleşmiştir. Aynı gün mecliste yapılan oylamalarla Meclis Başkanlığına 375 oyla Mersin

²⁹⁰ Metin Heper- Sabri Sayarı, **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 45.

²⁹¹ **Milliyet**, 17 Mayıs 1950.

²⁹² **Akşam**, 16 Mayıs 1950.

Milletvekili Refik Koraltan, Cumhurbaşkanlığına ise 387 oyla İstanbul Milletvekili Celal Bayar seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, yemin ettikten sonra hükümeti kurmak için İstanbul Milletvekili Adnan Menderes'in görevlendirildiğini belirtmiş ve ardından Menderes kabinesinin listesi ilan edilmiştir²⁹³. Kabinede yer alan isimler arasında Mehmet Fuat Köprülü (Dışişleri Bakanı), Hasan Polatkan (Çalışma Bakanı), Rükneddin Nasuhioğlu (İçişleri Bakanı) gibi bürokratik/teknokratik özellikleri ağır basan Profesör, siyaset bilimci ve hukukçulara yer verilmesi; “*DP'nin devlet tecrübesine sahip olmayan, taşralılardan ibaret bir parti olduğu*” iddiasını çürütürcesine dikkat çekicidir²⁹⁴.

Adnan Menderes'in başbakan olmasıyla on yıl sürecek Demokrat Parti dönemi de başlamış oluyordu. Bu on yıllık süreçte Menderes ismi adeta Demokrat Parti ile özdeşleşecek, ikisinin de yükselişleri, düşüşleri ve çöküşleri aynı olacaktır.

Kabinenin belirlenmesiyle birlikte oluşturulan hükümet programı, çok partili siyasal sistemin ilk programı olması nedeniyle o zamana kadarki hükümet programlarına farklı bir boyut getiriyordu. Zira programın ilk kısmı şimdiye kadar iktidarda olan CHP'nin son yıllardaki yönetiminin eleştirisine ayrılmıştı. Daha ilk günden vücut bulan bu siyaset anlayışı, ileriki yılların nispeten gerilimli geçeceğinin ilk işareti niteliğindeydi. Programın ikinci kısmında ise hükümetin hedefleri sıralanıyordu. Sıralanan hedefler arasında:

“Alım gücünün yükseltilerek hayatın ucuzlatılması, üretimin ve istihdamın artırılması; maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması; gümrük tarifelerinin toptan gözden geçirilmesi; özel teşebbüsün mümkün olduğu kadar genişletilmesi; gereksiz görülen devlet iktisadi teşekküllerinin kaldırılarak belirli bir plan dâhilinde özel sektöre devredilmesi; yabancı sermayenin teşvik edilmesi; grev hakkının ‘*içtimai, nizami ve iktisadi ahengi bozmayacak surette*’ kanunlaştırılması; işçilere ücretli izin ve tatil haklarının tanınması; ‘*millete mal olmuş inkılapların korunması*’; antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması, memurların haklarının korunarak bunların ‘*şahıs ve zümrelerin emir ve arzularına tabi olmaktan kurtarılmaları esbabı üzerinde durulması*’; ırkçılık, irtica ve komünizm gibi

²⁹³Yeni Sabah, 23 Mayıs 1950.

²⁹⁴Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 107.

akımlarla mücadele edilmesi; barışçı bir dış politika izlenerek geleneksel batı ittifakına bağlı kalınması” gibi konular yer alıyordu²⁹⁵.

Programını bu şekilde hazırlayan hükümet için 1950’lerin başı başarılı geçmiştir. Bu dönemde ekonomik anlamda denk bütçe uygulamasından vazgeçilmiş, para ve maliye politikaları tamamen değişmiştir. Bu icraatlar sonucunda ilk yıllarda milli gelirden %15’lik bir artış gerçekleşmiştir. Dışarıdan yardımlarla tarıma önem veren ve önemli gelişmeler elde eden demokrat parti iktidarı, sanayileşme konusunda da ciddi adımlar atmıştır. Hükümetin sanayiye özel girişime açan ve tarıma daha fazla kaynak pompalayan ekonomik programı iyi ürün vermiş ve 1950 ile 1953 yılları arasında ulusal gelir sabit fiyatlarla yüzde 40 artmıştır. Bütün bunlar eşliğinde gerçekleşen genel ekonomik iyileşme hükümetin ülkedeki popülaritesini artırmış ve halkın çok partili siyasal sisteme güvenini güçlendirmiştir²⁹⁶. Ekonomide devletçilikten özelleşmeye gidiş o kadar hızlı gerçekleşmişti ki DP’liler, Türkiye’yi bir kuşak içinde, her mahallede bir milyoner yaratarak bir “küçük Amerika” haline getirmeye söz verdiler²⁹⁷. DP’nin “*Altın Yılları*” olarak anılan bu dönem aynı zamanda büyük halk kesimlerinin desteğini de almayı başardığı dönemdi.

Hükümetin aldığı tüm bu radikal kararlar sadece ekonomik alanda değil; askeri, toplumsal ve bürokrasi alanlarında da kendini gösteriyordu. İlk olarak ordunun yüksek mevkilerinde değişiklikler yapıldı²⁹⁸. Zira üst rütbeli subayların eski Cumhurbaşkanı İnönü’ye olan sevgi gösterileri iktidar açısından rahatsız ediciydi. Bununla birlikte yeni kabinenin güvenoyu almasından hemen sonra 5 Haziran günü, DP’nin asker kökenli Ankara milletvekili Ali Seyfi Kurtbek, Başbakan Menderes’i ziyaret ederek 8-9 Haziran gecesinde kendisine karşı bir darbe yapılacağını bildirmişti. Bunun üzerine telaşlanan Menderes, hemen Çankaya Köşkü’ne çıkmış ve Cumhurbaşkanı Bayar’la bir görüşme yaparak 6 Haziran 1950’de askeri kesimde büyük bir tasfiye operasyonu başlatmıştır²⁹⁹. Bu operasyonla Türk ordusunda şimdiye kadar görülmemiş bir çapta ve sadece yüksek kademedeki büyük değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürmen’in yerine Orgeneral Nuri Yamut, ikinci başkan İzzet Aksalır’un yerine Korgeneral Şahap Gürler tayin edilirken, Orgeneral Salih

²⁹⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s.s. 98-99.

²⁹⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s. 133.

²⁹⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 133.

²⁹⁸ **Milliyet**, 7 Haziran 1950; **Akşam**, 7 Haziran 1950.

²⁹⁹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s.s. 191-194.

Omurtak, Kazım Orbay ve Hakkı Oğuz ise emekliye ayrılmışlardır. Yine Birinci Ordu Kumandanı Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Kumandanı Muzaffer Tuğsavul ve Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Berköy Askeri Şuraya tayin edilirken Deniz Kuvvetleri Kumandanı Mehmet Ali Ülgen ile Hava Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan da merkeze alınmışlardır. Bütün bunlara ek olarak hükümet, iki üç aylık bir süre içinde on beş General ve yüz elli kadar Albayı da emekliye ayırmıştır³⁰⁰. Menderes'in bu sert çıkışı; hükümete karşı bir darbe yapılacağı ihbarını da kullanarak, ordu içerisinde kendisine karşı çıkabilecek, İnönü'ye bağlı muhalif askerleri sindirmek ve ordu üzerinde otoritesini kurmak için yaptığı açıkça anlaşılmaktadır. Zira bu yöndeki iddiaları kanıtlayabilecek herhangi bir belgeye, bugüne kadar rastlanabilmiş değildir. Nitekim orduda yapılan bu önemli ve geniş çaplı operasyon, sadece muhalefet çevrelerinde değil iktidar çevrelerinde de şaşkınlık yaratmıştır³⁰¹. Ordudaki bu değişime sebep olan ihbarı gerçekleştiren Ali Seyfi Kurtbek ise operasyonlardan çok kısa bir süre sonra 11 Ağustos 1950'de, üstelik kabine daha yeni kurulmuş iken Ulaştırma Bakanı Ahmet Tevfik İleri'nin yerine geçerek Ulaştırma Bakanı olmuştur.

Ordudaki değişimin hemen sonrasında ise valiler arasında geniş bir tasfiye hareketi başladı. Esasında bu değişiklikler 1946 seçimleri sonrasında iktidar ve muhalefet arasında yaşanan sert tartışmaların ardından DP'nin iktidara gelmesiyle zaten bekleniyordu. Zira bu valiler DP'lilerin iddiasına göre 1946 seçimlerinde baskı yapan valilerdi. Toplam 9 ilin valisi emekliye sevk edildi. Bu valiler Samsun Valisi İzzettin Çağpar, Bilecik Valisi Şinasi Turgar, Çankırı Valisi Orhan Sami Güvenç, Afyon Valisi Abidin Özmen, Balıkesir Valisi Ziya Tekeli, Konya Valisi Şefik Soyer, Ordu Valisi Salih Kılıç, Kastamonu Valisi Tevfik Sırrı Gür ve Seyhan Valisi Zühtü Durukan'dı. Bürokraside yapılan değişiklikler bununla da kalmadı. Çıkarılan bir kararname ile Atina Büyükelçisi Ruşen Eşref, Varşova Büyükelçisi Şinasi Devrim, Bağdat Büyükelçisi Rahmi Apak ve Meksiko Büyükelçisi Vedat Uzgören de Ankara'ya çağrılarak merkeze çekildiler³⁰². Menderes, 13 Haziran 1950'deki partisinin meclis grubu toplantısında yaptığı konuşmada: “*Kanuni yollardan saparak millete hürriyet havasını teneffüs ettirmeyen valileri layık oldukları şekilde cezalandırmak hükümetin başlıca görevidir... Seçim zamanlarında baskı yapan*

³⁰⁰Cumhuriyet, 7-8 Haziran 1950.

³⁰¹Eroğul, a.g.e., s. 100.

³⁰²Akşam, 11 Haziran 1950.

kaymakamlar hakkında da tedbir alındığını göreceksiniz!” diyerek bürokrasideki bu tasfiyelerin devam edeceği sinyali de veriyordu³⁰³.

Ordu ve bürokraside yapılan değişiklikler toplumsal alanda da devam ederek 16 Haziran 1950’de ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun yürürlükten kaldırılmıştır³⁰⁴. Başbakan Zafer Gazetesi’ne verdiği demeçte Türkçe ezan okunması konusunda ısrar etmenin “*vicdan hürriyetine karşı bir bağnazlık teşkil edeceğini*” dile getirdikten sonra parti programının din ve vicdan özgürlüğünü kabul ettiğini, bu çerçevede “*Arapça ezan yasağı*”nın din ve vicdan özgürlüğüne aykırılık teşkil ettiğini belirtmiştir³⁰⁵. DP’nin bu uygulamaları okullara zorunlu din derslerinin konulması, haftanın belirli günlerinde devlet radyosundan Kuran-ı Kerim okunması, Köy Enstitüleri’nin ve Halkevleri’nin kapatılması, basın özgürlüğünü kısıtlayan “*Basına İspat Hakkı Yasası*”, CHP’nin mallarına el konulması ve Millet Partisi’nin kapatılması gibi uygulamalarla devam etti³⁰⁶.

DP iktidarının değişim hızı Kore kararı ile zirveye yerleşti. Hükümet 25 Temmuz 1950 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin talebi üzerine 4500 kişilik Türk Askeri Birliğini Kore Savaşı’na gönderme kararı aldı. Bu karar DP iktidarının Dış Politikada yeni bir anlayış belirlediğini gösteriyordu³⁰⁷. Kore Savaşı ile birlikte Amerika’nın desteğini alan Türkiye, 18 Şubat 1952’de resmen NATO’ya girmiş oldu³⁰⁸. DP Hükümetinin aldığı karar neticesinde Türkiye’nin NATO’ya girmesiyle beraber dış politikada Amerikan siyasetinin etkisine girilmesi ve ülkedeki bazı üslerin NATO direktifleri gereği Amerikan askerlerine teslim edilmesi, Türkiye’nin bağımsızlığına aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle halen eleştirilmektedir.

3.3.3. 1954 Genel Seçimleri ve Lütfi Kırdar’ın DP ile Yakınlaşması

İktidarının ilk dört yılını hem içeride geniş halk kitlelerinin desteğini alarak hem de dışarıda gerçekleştirdiği ittifaklar neticesinde, batı bloğunun önde gelen devletlerinden gördüğü itibarla oldukça parlak geçiren DP, iktidarının ilk seçimine avantajlı giriyordu. Öyle ki dışarıdan aldığı tarımsal kredilerle ülke genelinde traktör sayısını artırmış, köylüyü ürünlerini satabileceği pazarlarla buluşturarak çiftçilik

³⁰³ Zafer, 14 Haziran 1950.

³⁰⁴ Milliyet, 4-5-7 Haziran 1950.

³⁰⁵ Zafer, 5 Haziran 1950.

³⁰⁶ Albayrak, A.g.e., s.192.

³⁰⁷ Mustafa Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s. 85.

³⁰⁸ Akşam, 19 Şubat 1950.

faaliyetlerini gözle görünür hale getirmişti. Bu durumdan dolayı DP'nin yapılacak seçimlerde, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal seçmenden oy alma sıkıntısı yaşamayacağı aşikârdı.

O yıllarda kırsal nüfusun kentsel nüfustan fazla olması demek, köy oylarını alan partinin seçimleri de kazanması demektir. DP 1954 yılında yapılacak olan seçimlerden önce seçim propagandasını temel olarak kalkınmaya ve köylü üzerindeki desteğine yoğunlaştırdı. Ancak bunu yaparken de muhalefet üzerinden yapmayı ihmal etmiyordu. DP'nin kırsaldaki oylarını muhafaza etmeye yönelik afişlerinde; *“Buğdayına 30 kuruşu çok görenlere oy verme!”* ve *“Köylü Vatandaş! DP seni kimseye ezdirmez!”* sözleri ile CHP'nin köylü karşıtlığı iddiası vurgulanıyor; *“Yapayalnızdık. Bugün cihan bizimledir.”* sözleri ile de yine CHP'nin dış politikası eleştiriliyordu. CHP ise seçim öncesinde yabancı sermayenin ülkeye girişinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor ve seçim afişlerinde *“Ucuzluk dediler, pahalılık getirdiler!”* diyerek bu uygulamaların yeni bir kapitülasyon olduğunu vurguluyordu. Ayrıca CHP, devletin DP tarafından partizan bir idare ile yönetildiğini ve partizan bir yönetimin demokrasinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu belirtmiştir. CHP genel başkanı İnönü Malatya'da gerçekleştirdiği seçim söylevinde, *“Siyaset Partizanlığı, güzel vatanı cehenneme çevirmek için en menhus derttir... Partizan İdareyi kaldırmak Türkiye’de başarılan siyasî işlerin en şerefliyelerinden biri olacaktır. Partizan zihniyet idareyi her gün bir az daha çıkmaza düşürür.”*³⁰⁹ diyerek adeta ülkenin gelecek günlerini de tahmin etmiş oluyordu. Tüm bu seçim söylemleri seçimlerden önce iktidar-muhalefet ilişkilerinin giderek gerginleşmesine yol açmıştır.

TBMM 9.Dönem milletvekilleri 12 Mart 1954 oturumunda, seçimlerin 2 Mayıs 1954 tarihinde yenilenmesine oy birliği ile karar vererek meclisi feshetmiştir³¹⁰. 28 Mart'ta DP ve CHP'nin yoklamaları yapılmış ve milletvekilliği aday sayısının rekor düzeyde olduğu görülmüştür. Sadece bu iki partiden aday olmak isteyenlerin sayısı 14.000'dir³¹¹. 12 Nisan'da ilan edilen kesin listeler sonucunda DP'nin mevcut 256 milletvekili yeniden aday gösterilirken diğerleri tamamen yeni yüzlerden oluşmuştur. DP listesindeki bu yeni yüzler arasında tanınmış isimler

³⁰⁹Akşam, 10 Nisan 1954.

³¹⁰Akşam, 13 Mart 1954.

³¹¹Cumhuriyet, 28 Mart 1954.

vardı³¹². Onlar arasında en dikkat çekici isim ise şüphesiz 4 yıl önce partisinden ayrılmaya zorlanan ve aradaki süreyi siyasetten uzak geçirmeyi tercih eden Doktor Lütü Kırdar'dı. Kırdar seçimlere DP listesinden ancak bağımsız olarak katılıyordu.

Her ne kadar seçim öncesi iktidar ve muhalefet arası gerilimli ise de seçimler 2 Mayıs 1954 Pazar günü sakin bir ortamda gerçekleşti. Halkın seçimlere olan büyük ilgisi % 88,63'lük gibi büyük bir katılımı ile kendini gösterirken, DP hem Cumhuriyet Tarihi'nde hem de kendi tarihinde aldığı %56,6'lık oy oranı ile ezici bir üstünlük sağlamış; CHP ise bir önceki seçime göre oy kaybı yaşayarak %34,8'lik bir oy oranı kazanabilmiştir. DP aldığı oy oranı ile 541 milletvekilliğinden 503'ünü kazandı. CHP ise meclise ancak 31 milletvekili sokabildi³¹³. Seçimlere katılımın son derece yüksek olması, halkın çok partili siyasal sisteme uyum sağladığını ve demokratik yaşamı benimsediğini göstermesi açısından önemlidir. DP'nin bu denli yüksek oy almasında ise özellikle dışarıdan aldığı yardımlarla iktisadî alanda gerçekleştirdiği büyük hamleler neticesi milli gelirin artması ve tarım araçlarının köylüye ulaştırılması ile birlikte tarımda makineleşmeye gidilerek istihdamın artırılması olmuştur. ABD'li tanınmış Siyaset Bilimci Samuel P. Huntington, DP'nin kır ile kent arasındaki iktidar ilişkilerini değiştirmeye çalışması vasıtasıyla kırsal kesimin toplumsal ve siyasal olarak harekete geçişini “Yeşil Ayaklanma” olarak adlandırmıştır³¹⁴.

1954 seçimleri ile birlikte Menderes'in kendine olan güveni daha da katlandı. Öyle ki Menderes, seçimlerde halktan aldığı bu perçinlenmiş onayla, izlediği siyasetler hakkında her türlü kuşkudan arınmış ve başından beri ateşli bir taraftarı olan Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a şunları söylemiştir³¹⁵:

“Seçimler yurttaşlarımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum, ama halkın gösterdiği bu büyük güven artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını ortaya koyuyor.”

Menderes'in bu sözleri seçim sonrasında DP'nin yaşadığı rehaveti göstermesi açısından önemlidir. Zira bu rehavetle seçimlerden sonra farklı bir havaya bürünen

³¹²Zafer, 13 Nisan 1954.

³¹³ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 5-10.

³¹⁴ Heper-Sayarı, a.g.e., s. 84.

³¹⁵ Ahmad, a.g.e., s. 137.

parti, en kuvvetli olduğu bir zamanda hatalar işleyecek, kendi parti programına ve geçmişteki siyaset anlayışına uymayacak bir yola girecekti³¹⁶.

3.3.4. DP'nin 2. İktidar Dönemi (1954-1957)

1954 seçimlerinde kazanılan ezici zaferle Menderes'in gittikçe büyüyen siyasi nüfuzu ve iktidar hırsları, partisine ve kendisine yöneltilen eleştirilere karşı duyduğu tahammülsüzlüğü giderek artırıyordu. Bu tahammülsüzlük başta muhalefet partilerine, hükümeti desteklemeyen basına, Menderes'in baskıcı ve hırslı politikalarına ses çıkarmaya başlayan liberal aydınlara ve kendi partisi içindeki muhaliflere idi³¹⁷. Bunların yanı sıra Menderes'in iktidarının ilk yıllarında ordudan duyduğu korku da aldığı rekor düzeydeki oy oranı ile kaybolmuştu. Öyle ki Menderes, bundan böyle subaylar gerektiği gibi davranmazsa orduyu yedek subaylarla yönetebileceği tehdidinde bulunuyordu³¹⁸. İktidara geldiğinden beri ordunun kendisine darbe yapacağını düşünüp neredeyse ordudaki tüm üst düzey kadroları değiştiren Menderes'in askere olan kızgınlığı hala geçmemişti. Bu kızgınlık aldığı yüksek oy oranı ile tavan yapmış ve Menderes'i askeri küçük düşürme amacına kadar götürmüştü. Ona göre milli iradenin hâkim kıldığı siyaset anlayışının, siyaset yaparken herhangi bir kimseyi veya şeyi hesaba katmasına gerek yoktu. Tüm bu nedenlerden dolayı DP'nin yeni iktidar dönemi oldukça tartışmalı geçecektir.

Yeni DP hükümetinin seçim sonrası arka arkaya çıkardığı bir takım yasalar muhalefetin tepkisine yol açmıştır. İlk olarak 5545 sayılı seçim kanununun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler arasında en dikkat çekici olanı, muhalefetin bundan böyle seçim propagandalarında devlet radyosundan yararlanmasının yasaklanmasıydı. Muhalefet bu değişikliğe, seçimlerde iktidarın lehine eşitsizlik yaratacağı ve vatandaşların seçme özgürlüğünü kısıtlayacağı iddialarıyla karşı çıksa da iktidar bunun tam aksini savunuyordu³¹⁹. Tasarının görüşülmesi sırasında meydana gelen gerginlik, CHP milletvekili Sırrı Atalay'ın söz alarak: *"Propaganda bahsinde radyodan yalnızca iktidarın faydalanması, Nazi Almanyası'nda dahi görülmemiş bir haldir."*³²⁰ demesi üzerine iyice artmış ve

³¹⁶ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurel Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 223.

³¹⁷ Heper-Sayarı, *a.g.e.*, s. 85.

³¹⁸ Ahmad, *a.g.e.*, s. 137.

³¹⁹ Eroğul, *a.g.e.*, s.s. 164-165.

³²⁰ *Akşam*, 1 Temmuz 1954.

Atalay’a o günkü oturumda bir daha söz hakkı verilmemesi cezası ile son haddine ulaşmıştır.

DP’nin bu hırçın ve duygusal tavrı muhalefet partileri ile sınırlı kalmamış, halka kadar yansımıştı. DP sadece kendisine muhalefet eden kesimlere değil, kendisine oy vermeyen seçmene de karşılık vermek istiyordu. Nitekim 30 Haziran 1954’te çıkarılan bir kanunla, Kırşehir ilçe haline getirildi ve aynı kanunla il haline getirilen Nevşehir’e baęlandı³²¹. Kırşehir seçimlerde oyunu ağırlıklı olarak CMP’ye vermiş ve 5 milletvekili kotasının 5’ini de CMP’ye kazandırmıřtı³²². Bu yasanın görüşülmesi sırasında CMP adına konuşan Kırşehir milletvekili Osman Ali şiroğlu’nun, kendisi de bir Kırşehirli olan Adalet Bakanı Osman şevki iekdağ’a “Nankr!” demesi üzerine şiroğlu’na 3 oturum meclise katılamama cezası verilmiştir. Görüşmeler sırasında DP milletvekilleri Vasfi z ve İsmail Hakkı Akyüz de Kırşehir’e dokunulmamasını istemişlerse de tasarı gürültüler ve protestolar eşliğinde 39 oya karşı 285 oyla kabul edilmiřtir³²³.

1955’ten itibaren kötüye gitmeye başlayan ekonomi ile beraber toplumsal ve siyasi sorunlar artınca, bunları dile getiren gazeteciler de artmış ve bu sorunları gazetelerine taşımaya başlamışlardır. Bunun zerine Hükümet mevcut basın yasasında bazı değişiklikler yaparak gazetecilerin bu tarz haberler yapmalarını önlemek istemiştir. Öyle ki yasanın 3. maddesi gereği “Devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak ve ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak şekilde yalan haber veya havadisleri veya bu mahiyetteki vesikaları neşredenler 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve 2500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ile cezalandırılırlar.”³²⁴ıkarılan bu yasaya parti içindeki çeşitli akademisyen ve gazetecilerden de ciddi itirazların yükselmesi Menderes’in hoşuna gitmemiş ve bu milletvekilllerine hitaben Partinin Dördüncü Büyük Kongresi’nde “Onları vekil yapınca iyi adamdım.” diyerek serzenişte bulunmuştur. Menderes bununla da yetinmeyip parti içindeki muhalif milletvekilllerini ihanetle suçlamış ve “Sabah akşam bir ihanet hançeri hissedeeğimize yıldırım olup karşımıza çıksalar daha iyi ederler.”³²⁵szleriyle de bu milletvekilllerine bir bakıma partinin kapısını göstermiştir. DP’nin Dördüncü Büyük Kongresi, “Basına İspat Hakkı Yasası” ve

³²¹TBMMZC, Devre 10, Cilt 1, İçtima F., (30 Haziran 1954), s. 378.

³²²Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 65.

³²³Akřam, 1 Temmuz 1954.

³²⁴Resmı Gazete, S. 8660, 3 Mart 1954, s. 8653.

³²⁵Milliyet, 17 Ekim 1955.

Menderes'in öteleyici sözleri nedeniyle rahatsızlıkları daha da artan, içlerinde akademisyenlerin ve gazetecilerin çoğunlukta olduğu 19 milletvekilinin dokuzunu ihraç etmiştir. Kalan 10 milletvekili de hemen ertesi gün partiden istifa etmiştir. Dörtlü Takrir ile partisine muhalefet edenlerin kurduğu bir partiden bu kez kendilerine muhalefet ederek kopan bu 19 milletvekili, 20 Kasım 1955'te Hürriyet Partisi adı altında yeni bir parti kurmuşlardır³²⁶. Böylelikle DP mecliste ilk defa kan kaybetmiştir.

Yeni iktidar döneminde, Kıbrıs Sorunu nedeniyle 6-7 Eylül tarihlerinde İstanbul'da meydana gelen olaylar DP'yi sadece iç politikada değil dış politikada da güç duruma düşürmüştür. Ayrıca ekonomik sıkıntılar iyice artmış ve içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır. Esasında tüm bu olumsuzluklar muhalefet yapmak için elverişli bir ortam sağlamıştı. Nitekim meclisteki üç muhalefet partisi CHP, HP ve CMP 8 Temmuz 1956'da ortak bir bildiri yayınlayarak kendilerine yapılan tüm kısıtlamalara rağmen, DP iktidarının çıkardığı yasalarla birlikte demokratik olmayan uygulamalarına karşı demokratik rejimin devamı için azimle çalışarak mücadeleye devam edeceklerini bildirmişlerdi³²⁷. Bu ilke anlaşmasına rağmen muhalifler ayrıntılarda anlaşılamamış ve iktidara karşı işbirliği yapma konusundaki girişimler bu dönemde sonuçsuz kalmıştır³²⁸.

DP iktidarının dışarıdan aldığı yardımlarla ilk 4 yılda iyileştirdiği ekonomi, bu dönemde sıkıntıya girmeye başladı. Hükümetin beklenen sonucu vermeyen ekonomi politikası; kömür, şeker, inşaat malzemesi, otomobil lastiği, kalay, çivi ve ilaç gibi önemli tüketim maddelerinin bulunmasında yaşanan sıkıntılarla birlikte daha da geriledi. Bu gerilemede o yıllarda Anadolu'da yaşanan kuraklığın da etkisi oldu. Zira ihraç mallarının pek çoğu tarım ürünlerinden oluşuyordu ve bu durum ekonomiyi olumsuz etkiledi. Enflasyonun da gittikçe artması nedeniyle bazı ürünlerin fiyatı artmış ve bunun sonucunda tıpkı 2.Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi karaborsacılık faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Diğer yandan Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgeyi etkileyen Soğuk Savaş şartları bütçenin belli oranlarda Milli Savunma giderlerine ayrılması zorunluluğunu doğuruyordu. İktidar, ekonomideki bu gidişe önlem olarak Milli Korunma Kanunu'nu sert bir şekilde

³²⁶ Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 24, S. 71, (Temmuz, 2008), , s. 355.

³²⁷ **Milliyet**, 9 Temmuz 1956.

³²⁸ **Ulus**, 30 Eylül 1956.

uygulamaya başlamıştır³²⁹. Tüm bunlar şimdiye kadar DP'ye büyük destek sağlayan halkta hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.

Menderes, bu dönemde hükümetin ekonomi üzerindeki zayıflayan etkisinin geçici olduğuna ve izlediği siyasetin birkaç yıl içinde olumlu sonuç vermeye başlayacağına inanıyordu. Bu amaçla özellikle Batılı dostlarından göreceği yardımlarla zaman kazanmak niyetindeydi³³⁰. O yıllarda ABD, Orta Doğu'da Sovyet etkisini daraltmak ve komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla, Orta Doğu ülkelerinin ekonomilerini güçlendirmeye yönelik yardımlarda bulunarak bu ülkeleri kendi tarafına çekmek istiyordu. Bu amaçla ABD Başkanı Eisenhower 5 Ocak 1957'de kendi adıyla bir doktrin yayınladı. Orta Doğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardımda bulunulması için planlanan bu doktrin aslında erken Soğuk Savaş Dönemi'nde Orta Doğu'daki güç dengesini ABD'nin çıkarlarına göre yaratma amacı taşıyordu. Çünkü ABD bu doktrinle birlikte Orta Doğu'yu “yaşamsal çıkar alanı” ilan etmiş ve buradaki gelişmelere kayıtsız kalamayacağını açıklamıştı³³¹. İktidarının başından beri Batı ile ittifak içinde olan ve tehdit algılaması ABD ile özdeş olan DP Hükümeti, Sovyet yayılmacılığı riskine karşı ortak hareket edebilmek ve mevcut ekonomik sıkıntıları giderebilmek amacıyla doktrini kabul etmiştir. 22 Mart 1957'de hükümet tarafından yayınlanan bildiride, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Richards başkanlığındaki heyetle doktrinin içeriğinin görüşüldüğü toplantıda, Türkiye'ye yapılacak askeri ve ekonomik yardımın iletilemesi konusunda mutabık kalındığı ifade edilmiştir³³². Menderes bu yardımlar sayesinde ekonominin düşüşe geçmesiyle beraber sarsılan prestijini de artırmayı ümit ediyordu.

İç politikada her daim gergin olan iktidar muhalefet ilişkileri 1957 yılının bahar aylarında karşılıklı yapılan uzlaşmacı açıklamalarla nispeten daha ılımlı bir hal almaya başlamış ancak çok da uzun sürmemişti. Nitekim 25 Haziran 1957'de Kırşehir'in yeniden il yapılmasını öngören yasa tasarısının görüşülmesi sırasında CMP Lideri Osman Bölükbaşı'nın yaptığı konuşmada iktidara hakaret ettiği gerekçesiyle salondan çıkarılması ve dokunulmazlığı kaldırılarak cezaevine gönderilmesine tepki gösteren muhalefet, daha önce sonuçsuz kalan işbirliği girişimini “*Milli Muhalefet Cephesi*”ni kurarak yeniden deneyecekti. CHP Genel

³²⁹ Ali Kuyaksil, **Türkiye’de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem: 1945–1963**, İstanbul, 1994, s. 96.

³³⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 142.

³³¹ Erel Tellal, “Eski Sovyet Coğrafyasında Devrimler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 60, S. 2, 2005, s. 273.

³³² **Milliyet**, 23 Mart 1957.

Başkanı İnönü, 4 Temmuz 1957 tarihinde HP ve CMP liderleriyle bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşmelerin sonucunda Hürriyet Partililer yaklaşan ilk genel seçimlerden sonra kurulacak olan meclisin “*Kurucu Meclis*” görevini üstlenmesini ve ardından dağılmasını önermişlerdir³³³. CMP ise bütün meselenin ana prensiplerde anlaşmak olduğunu, milletvekili sayısının kendileri için hiçbir öneminin bulunmadığını, yapılması gereken tek şeyin rejimi korumak ve tehlikeden kurtarmak için seçimlere mutlak suretle ortak girilmesi olduğunu dile getirerek hem bu işbirliğine ne kadar istekli olduğunu hem de DP’nin açıkça rejime karşı bir politika yürüttüğünü belirtmiştir³³⁴. HP ve CMP’nin işbirliği hususundaki bu şiddetli arzularına CHP Lideri İnönü ise şimdilik bir taahhüde girmeden konuşmaya hazır olduklarını ancak vaziyetin biraz daha aydınlanmasını beklediklerini dile getirmiştir. Diğer partilerin bu denli istekli olmalarına karşın İnönü’nün bu şekilde muğlak konuşmasını; meclisin kendini feshetmeden önce muhalefetin işbirliği kararını açıklaması ile birlikte, iktidarın buna engel olacak bir tedbir almasını önlemek amacıyla gerçekleştirdiği düşünülmüştür³³⁵. Bu açıklamasından yaklaşık 10 gün sonra, İnönü’nün İstanbul Taşlık’taki evinde CHP, HP ve CMP’den bazı kurmayların katılımıyla çeşitli görüşmeler yapılmış ve görüşmelerin ardından İnönü, muhalefet partilerinin anlaştıklarını duyurmuştur³³⁶. Muhalefetin işbirliği kararı iktidar yanlısı yayın organlarında da geniş yer bulmuş; Havadis Gazetesi bu işbirliğini, Demokrat Parti’nin karşısına tek tek çıkacak cesareti olmayan muhalefetin siyasi ahlak kurallarıyla bağdaşmayan yeni bir oyunun peşinde olduğunu iddia etmiştir³³⁷.

Milli Muhalefet Cephesi 4 Eylül 1957’de bir bildiri yayınlarak iktidara geldikleri takdirde ilk hedeflerinin memleketi medeni, dünyaca kabul edilmiş insan haklarına bağlı, istikrarlı bir hukuk devleti haline getirmek olduğunu; bu amaçla bütün anti-demokratik yasa ve uygulamaları kaldıracaklarını, yargıyı yeniden bağımsız ve tarafsız hale getireceklerini, basın ve toplanma hürriyeti ile beraber üniversite özerkliğini yeniden inşa edeceklerini açıklamıştır³³⁸. Milli Muhalefet Cephesi seçim için hazırlıklara devam ederken DP Meclis Grubu, seçimlerin 27 Ekim 1957 Pazar günü yapılmasına karar vererek seçimi normal süresinden öne almıştır. Bu tutumuyla DP, 1946 seçimlerinin öne alınması kararını eleştirdiği

³³³Ulus, 5 Ağustos 1957.

³³⁴Milliyet, 6 Ağustos 1957.

³³⁵Milliyet, 8 Ağustos 1957.

³³⁶Ulus, 21 Ağustos 1957.

³³⁷Havadis, 20 Ağustos 1957.

³³⁸Milliyet, 5 Eylül 1957.

CHP'den farksız bir duruma düşmüştür. Zira her iki seçimde de muhalefete seçim hazırlığı için fazla zaman bırakmama hesabı kendisini göstermiştir.

Muhalefetin birlik kararı aldığı günlerde, DP içinde her an harekete hazır olan muhalefet de kıpırdanmaya başlamış ve ardı ardına istifalar gerçekleşmiştir. İstifaların ortak noktası “*partinin demokrasiden uzaklaşması*” yönündedir. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, Ankara Milletvekili Dağıstan Binerbay, Çankırı Milletvekili Celal Boynuk, Konya Milletvekilleri Muammer Obuz ile Rüştü Özal ve DP'nin dört kurucu isminden biri olan Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü partilerinden istifa etmişlerdir. Köprülü'nün istifası seçim öncesi DP için sarsıcı olmuştur. Bundan böyle siyasi yoluna bağımsız devam edeceğini bildiren Köprülü, istifasını açıkladığı mektubunda “*Demokrasiye inananların işbirliği yapması vatan borcudur.*” diyerek Milli Muhalefet Birliğini fıkren desteklemiş ve istifası için bardağı taşıran son damlanın seçimlerin öne alınması kararı olduğunu vurgulamıştır³³⁹.

İktidar, muhalefetin işbirliğini önlemek için 5545 Sayılı Seçim Yasanın 35. Maddesinde “*Seçime iştirak eden siyasi partiler teşkilât kurdukları her seçim çevresinde müstakillen seçime iştirak etmek ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısını kadar aday göstermek mecburiyetindedirler.*” şeklinde bir değişiklik yaparak siyasi partilerin seçimlere ortak liste ile girmelerini yasaklamıştır³⁴⁰. Bu yasakla birlikte muhalefet yeni çözüm yolları aramış ancak ortak bir mutabakata varamamıştır. Zira mevcut yasa ortak listeyi kabul etmediği için, CMP ve HP seçime üç partinin de katılmasını ve tespit edilecek seçim bölgelerinde iki partinin diğerini desteklemesini isterken; CHP bu teklifin kanuna aykırı olduğunu dile getirdikten sonra, CHP'nin Milli Muhalefet Cephesi'ni temsilen seçime tek başına girmesini ve diğer iki partinin onu desteklemesini istemiştir. Böylelikle uzun süre çalışmalarına devam eden Milli Muhalefet Cephesi, iktidarın getirdiği yasal engellemelerle 20 Eylül 1957'de resmen dağılmıştır³⁴¹. DP İktidarı, seçimlere tek parti iktidarı döneminde eleştirdiği tutumlar ve daha ötesinde çıkardığı anti-demokratik yasaların gölgesinde giriyordu.

³³⁹Ulus, 7-9 Eylül 1957; Milliyet, 8 Eylül 1957.

³⁴⁰TBMMZC, Devre 10, Cilt 20, İçtima 3, (10 Eylül 1957), s. 704.

³⁴¹Milliyet, 20-21 Eylül 1957.

3.3.5. DP'nin Son İktidar Dönemi ve Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar

DP'nin 1946 seçimlerinde hazırlıksız yakalandığı CHP'nin erken seçim kararına karşın, DP'nin aldığı bu erken seçim kararına CHP hazırlıklıydı. Çünkü 1954 seçimlerinden sonra iktidar bütün söylemlerinde erken seçim isteğini dile getiriyordu³⁴². Seçim kampanyasını 21 Eylül'de kendi memleketi olan Malatya'da açan İnönü, demokrasiyi bütün icaplarıyla ancak CHP'nin tahakkuk ettireceğini belirtmiştir³⁴³. Menderes ise seçim kampanyası için gittiği hemen her yerde CHP Lideri İnönü'yü eleştiriyordu. Başbakan 13 Ekim'de gittiği Trabzon'da İnönü için sarf ettiği: *"İsmet Paşa buhran var diyor. Buhran, İsmet Paşa'nın kendi kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Bir nevi hastalığa müpteladır. Bu hastalığın adı da iktidar hastalığıdır."*³⁴⁴sözleriyle siyaseti kişiselleştirirken, İsmet İnönü soğukkanlı üslubuyla: *"Eğer DP'nin şansı varsa, benim sağlığında çekilme lütfuna uğrar. Onları ilerde müdafaa edecek tek adam ben olacağım."*³⁴⁵diyerek karşılık veriyordu. Karşılıklı sert üslubun hâkim olduğu seçim kampanyaları sonunda 27 Ekim 1957 Pazar günü seçim gerçekleşmiştir. Bir önceki seçime göre seçmen sayısı artmış olmasına rağmen bu seçimlerde katılım oranı 12 puan gerileyerek %76,6'ya düşmüş; oyların %48,6'sını DP, %41,4'ünü CHP, %6,5'ini CMP ve %3,5'ini de HP almıştır. DP'nin bir önceki seçimlere göre yaklaşık 10 puanlık bir gerileme, CHP'nin de yaklaşık 6 puanlık bir artış yaşamasına rağmen seçimlerde liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanması nedeniyle milletvekilliği dağılımındaki adaletsizlik göze çarpmaktadır. DP ile CHP arasında aldıkları oy oranı bakımından fark yüksek olmasa da mevcut seçim sistemi nedeniyle DP 610 milletvekilinin 424'ünü alırken CHP 178, CMP ve HP de 4'er milletvekili alabilmişlerdir³⁴⁶. DP'nin meclise giren 424 milletvekili arasında Dr. Lütfi Kırdar da vardır. DP İktidarı, muhalefeti bastırmak için seçim öncesi gerçekleştirdiği bir dizi yasa değişikliği, muhalefet arasında gerçekleşebilecek olası bir işbirliğini engelleme çalışmaları ve seçim propagandalarındaki adaletsizliğe rağmen oy kaybetmiş, ana muhalefet partisi CHP ise oylarını artırmıştır. CHP'nin bu dönemdeki en büyük başarısı aydınların desteğini

³⁴²Ulus, 13 Nisan 1957.

³⁴³Ulus, 22 Eylül 1957

³⁴⁴Zafer, 14 Ekim 1957.

³⁴⁵Cumhuriyet, 17 Ekim 1957.

³⁴⁶ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 25.

tekrar kazanmak olmuştur³⁴⁷. DP ise aldığı oy oranı ile seçimi kazanmış ve üçüncü iktidar dönemine girmiş olmasına rağmen, bir önceki seçimlere göre %9,8'lik düşüşüyle esasında bu seçimde büyük bir kayıp yaşamıştır. Bu kayıp DP'de büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Ne var ki DP, bu kayba neden olan ekonomik başarısızlıklarını ve antidemokratik uygulamalarını 1957 yılını izleyen üç yıl içinde daha da artıracak; böylelikle kendi sonunu hazırlayacaktı. Esasında bu sonuçlarla halk bir bakıma DP'yi uyarmıştı. Ancak DP, iktidarının güç kaybetmesi yüzünden daha da hırçınlaşacak ve seçimlerden sonraki siyasi ortam Türk siyasasında görülmedik şekilde gerilecekti. Bu seçimler DP'nin katıldığı son seçimler oldu.

Seçim sonuçlarının etkisini uzun süre üzerinden atamayan Menderes, yeni kabinesini ancak bir ay sonra açıklayabilmişti. 25 Kasım 1957'de ilan edilen kabine, Menderes'in kurduğu beşinci ve son kabineydi. Yeni kabinede eski kabineden on iki vekil tekrar görev alırken, kabineye beş vekil yeni eklendi. Yeniler arasında İstanbul Milletvekili Doktor Lütfi Kırdar da vardı. Kırdar 5. Menderes Hükümeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görevlendirilmişti³⁴⁸.

1957 seçimlerinden sonra iktidar artık mecliste daha güçlü bir muhalefetle karşı karşıyaydı. Zira muhalefet partileri toplamda %51,4 oy oranı ile mecliste koltuk sayısını 186'ya yükseltmişti. Bu da muhalefetin sesinin daha çok çıkması anlamına geliyordu. Nitekim TBMM'de daha ilk günden gergin oturumlar yaşanmaya başlandı. Özellikle seçimlerden güçlenerek çıkan CHP, iktidara karşı eleştirilerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. CHP bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak ferdi muhalefet yerine toplu muhalefet şeklini benimseyerek daha etkili bir siyaset yapmayı hedeflemiştir³⁴⁹. İktidarla muhalefet arasındaki bu sert başlangıç, DP Hükümetinin geçmişteki baskıcı uygulamalarına yenilerini eklemesine neden olacaktı. Bu amaçla 14 Kasım 1957 tarihinde toplanan DP Meclis Grubu'nda bürokrasi ve basın üzerinde daha sıkı bir denetim kurulması, Millî Korunma Yasası'nın yeniden ele alınması, Üniversite Yasası'nda değişiklikler yapılması ve TBMM İç Tüzüğü'nün değiştirilmesi gibi konular ele alınmıştır³⁵⁰. Yapılan yeni değişikliklerle birlikte yalan neşriyat konusunda basına uygulanacak cezai yaptırımlar artırılıyor, milletvekili sayısı TBMM'deki toplam milletvekili sayısının

³⁴⁷FerozAhmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul 1994, s. 78.

³⁴⁸**Milliyet**, 25 Kasım 1957.

³⁴⁹**Milliyet**, 15 Kasım 1957.

³⁵⁰ Mustafa Albayrak, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı", **Ankara Barosu Dergisi**, S. 1, (2014), s. 305.

% 1'ini bulamayan partilerin grup kurması engelleniyordu. Buna göre CMP ve HP grup kuramayacaktı. Muhalefet iç tüzük değişikliğine şiddetle karşı çıkmış ve ortak bir dille bu değişikliğin Anayasaya aykırı olduğunu ve meclisin denetleme görevini engellemeyi amaçladığını vurgulamıştır³⁵¹. Tüm bu düzenlemelerle iktidar partisi, muhalefetin iktidarı denetleme görevini yapmasını engellemek ve basın üzerinde daha geniş bir baskı oluşturmak istemiştir. Menderes, bu dönemde muhalefetin sayıca güçlenmesi ile birlikte iktidarının ilk günlerinde yaşadığı ordu ve ihtilal sendromunu yeniden yaşamaya başlamıştır. Nitekim bu konu, iktidara yakın yayın organlarında da yer bulmuştur. 1957'nin son günlerinde Zafer Gazetesi'nde imzasız olarak çıkan bir yazıda, Sovyetlerin gözünün Orta Doğu ülkelerinde olduğu, Türkiye'deki seçimlere gösterdiği ilgi nedeniyle Türkiye'de Sovyetlerin de desteğiyle bir ihtilalin gerçekleşebileceği ihtimalinin bulunduğu, bu durumun ülkeyi gizli bir komünizm tehlikesine doğru sürüklediği ve bunun başını da İsmet İnönü'nün çektiği iddia edilmiştir³⁵². İddialara muhalefet cephesinden Hürriyet Partisi 8 Ocak 1958 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile yanıt vermiş; bildiride “*Her türlü muhalefetin gizli komünizm tarafından tahrik edildiği iddiasıyla iktidar muhalefeti sindirmek istiyor.*” denilerek iktidarın asıl amacının sinmiş bir muhalefet olduğu vurgulanmıştır³⁵³.

İktidarın gittikçe artırdığı baskıcı politikaları karşısında muhalefet cephesinde yeni bir işbirliği gündeme gelmiş ve Milli Muhalefet Cephesi'ni yeniden oluşturmanın zorunluluğu hissedilmiştir. Bu amaçla ilk olarak 16 Kasım 1958 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) adında yeni bir parti oluşturulmuştur³⁵⁴. Bu birleşmeden bir hafta sonra ise Hürriyet Partisi CHP'ye katılma kararı almıştır³⁵⁵. Muhalefetteki bu son hareketlenme ile birlikte iktidarla muhalefet arasındaki cepheleşme daha da keskinleşmiştir.

1955 yılından itibaren kötüye gitmeye başlayan ekonomi bu dönemde iktidar tarafından kontrol edilemez bir hal almaya başladı. Hükümet Batılı dostlarından alacağı yardımla ekonomiyi biraz olsun toparlamayı umuyordu. Ancak batılı güçler, iktidarın kendi önerdikleri “*Kurtarma Programı*”nı uygulaması şartıyla destek

³⁵¹Milliyet, 26 Aralık 1957.

³⁵²“İhtilal Metodu”, Zafer, 12 Aralık 1957.

³⁵³Ulus, 8 Ocak 1958.

³⁵⁴Milliyet, 17 Kasım 1958.

³⁵⁵Milliyet, 25 Kasım 1958.

vereceklerini açıkladılar. “*Kurtarma Programı*” içinde yer alan en dikkat çekici önlem Türk Lirasının Dolar karşısında devalüe edilmesi idi. Tek başına bu program etkisiz kalmış, üstelik Menderes iktidarı bu önlemler sonucunda sıkıntı yaşayan halkın güvenini de kaybetmeye başlamıştı. Bir yıl sonra, Ekim 1959’da kötü giden ekonomiyi en azından stabilize edebilmek için Amerika’ya giden Menderes, Başkan Eisenhower’dan istediği yanıtı alamadı. Soğuk Savaş’ta yıllardır sadakatle desteklediği müttefikinin bu zor zamanlarda yardım isteğini reddetmesi, bu noktadan sonra Menderes’in yönünü Sovyet Rusya’ya çevirecekti. Menderes, 1960 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliği’ni ziyaret edeceğini açıkladı³⁵⁶.

Sovyetler Birliği 1958 yılında lider değişikliği yaşamış ve başkanlığa Nikita Kruşçev gelmişti. Kruşçev’in dış politikadaki yapıcı tavrı yıllardır süren Soğuk Savaş “*Farklı siyasal sistemleri benimseyen ülkelerin barış içinde yaşamlarının olanaklı olduğu*” görüşünü savunarak hafifletmek yönünde olmuştur. Soğuk Savaş’ta Kruşçev’in başkanlığa gelmesiyle başlayan bu yeni dönemde Doğu ile Batı arasındaki gergin ilişkiler yerini bir “*Yumuşama*” sürecine bıraktı. ABD başta olmak üzere Hollanda, Belçika, Fransa gibi NATO üyesi ülkeler, Sovyet Rusya ile ikili düzeyde yeni ilişkiler kurmaya başladılar. Nitekim Kruşçev “*barış içinde bir arada yaşama politikasını*” hayata geçirebilmek için 1959’da ABD’ye giderek Başkan Eisenhower’la görüştü. Türkiye ise Atatürk’ün ölümünden sonra komşusu olan Sovyetlerle ilişkilerini buzdolabına koymuştu. Sovyet Rusya’ya resmi olarak en son ziyareti gerçekleştiren kişi, 1937 yılında Atatürk’ün Dışişleri Bakanı olan Dr. Tefik Rüştü Aras’tı.

3.4. Dr. Lutfi Kırdar’ın Sağlık Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri

Doktorluk mesleğine, 1908 yılında Balkan Harbi’nin patlak vermesi üzerine, İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi’nde daha staj sınıfında okurken başlayan Lutfi Kırdar; bu tarihten itibaren Milli Mücadele’nin sonuna kadar Necef, Musul, Lübnan, İstanbul, Erzurum ve Nazilli’de aldığı çeşitli görevlerle askeri tabip olarak çalışmıştır. Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte ise yine tabiplik göreviyle İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü olarak, 1935 yılına kadar mesleğini icra etmiştir. Bu tarihten sonra, İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı döneminde yaptırdığı birkaç

³⁵⁶Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 143.

hastane ve doğumevi sayılmazsa, Dr. Lütfi Kırdar'ın tekrar mesleğine döndüğü yıl, DP'nin seçimleri yeniden kazanmasının ardından kurulan hükümetin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görevlendirildiği 1957 yılıdır. Kırdar, hayatının geri kalan kısmını, çok sevdiği mesleğinin en yüksek makamında bulunacağı bu görevle geçirecektir.

Dr. Lütfi Kırdar, yaklaşık 27 yıl severek icra ettiği, Viyana ve Münih gibi çeşitli Avrupa kentlerinde ihtisasını yaptığı Tıp bilimine olduğu kadar diğer bilim alanlarına da fazlasıyla ilgi duyan ve yaptığı tüm çalışmalarda bilimsel metotlarla hareket etmeyi şiar edinmiş bir devlet adamıydı. Nitekim 5. Menderes Hükümeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak, ilk icraatlarından biri, sosyal yardımların ilmi metotlara bağlanması oldu. Bu amaçla, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanan Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulmasına dair kanun teklifi meclis tarafından kabul edilmiştir. Bakan Kırdar, konu ile ilgili olarak İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü'nde yaptığı basın açıklamasında şunları dile getirmiştir:

“Sosyal yardım ileri memleketlerde çok ehemmiyet verilen meselelerden biridir. Yurdumuzun pek ziyade muhtaç olduğu bu hizmetin temeli bu kanunla atılmış bulunmaktadır... Bu kanun, koruyucu ve tedavi edici hekimlikle birlikte halka Sosyal yardım ulaştırma hizmetini de Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin vazifeleri arasına koymuştur... Bu kanun daha ziyade parasız hastane ve parasız tedavi hizmetini hedef tutmuştur.”

Bakan Kırdar, sosyal hizmetin sağlık kuruluşlarını artırmak ve halkın hizmetine sunmanın dışında yoksullukla savaşmak, hayat seviyesini yükseltmek, fertleri ve kitleleri kaldırmak gibi görevlerinin de bulunduğunu; hatta sosyal hizmetin asıl büyük ve kapsamlı manasının bu olduğunu da dile getirmiştir³⁵⁷. Kırdar'ın bakanlığını yaptığı vekâlete bağlı olan ve daha yeni açılmış bir kurumun yapması gerekenleri, sanki o vekâletin bakanı değil de, o bakana soru soran bir muhalefet partisi mensubu edasıyla ve üstelik bunu basın açıklaması ile dile getiriyor olması; sorumluluk bilinci yüksek ve kendine güvenen bir devlet adamı olma özelliğini bir kez daha ortaya koyan bir tavır olmuştur.

Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ın, bakanlığı sırasında gerçekleştirdiği bir başka hizmet de, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar için Bakırköy'de temelinin atıldığı bir Çocuk Sitesi çalışmasıdır. Kırdar, sitenin temel atma töreninde

³⁵⁷Havadis, 27 Haziran 1959.

yaptığı konuşmada, bir milletin geleceğini oluşturacak en önemli varlığın çocuk olduğunu, çocukların taze yetişen bir fidan gibi rüzgarların zehirli tesirinden korunması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Kırdar, temelini attığı Bakırköy Çocuk Sitesi'nin, yeniden inşa edilecek çocuk yurtları arasında en büyük ve en modern olanlardan biri olduğunu, sitenin 25 dekardan fazla genişliği bulunan bir alana kurulduğunu ve inşası için Sağlık Bakanlığı tarafından 2.5 milyon tutarında bir bütçe tahsis edildiğini belirtmiştir. Binanın yapımının tamamlanması ve faaliyete geçmesinin ardından, 2000 kimsesiz çocuğu barındırarak yetiştirme kapasitesine sahip bir kurum olacağını ve bakanlığın burada çocuklara kendi yuvalarını aramayacakları bir ortam sağlayacağını da sözlerine ekleyerek alkışlar arasında binanın temelini atmıştır³⁵⁸.

3.5. Ülkeye Son Hizmet

Soğuk Savaş döneminin Kuruşçev iktidarıyla nispeten biraz daha yumuşadığı dönemde, dünya siyasetindeki yeni değişimleri takip eden dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, “...mademki Amerikalılar Moskova ile diyalog kurmanın kendileri için zamanı geldiğine inanıyorlar, bizim de vakit yitirmeden Sovyetlerle normal ve giderek dostça ilişkilere yönelmemiz zorunludur.” diyerek bu gerekliliği Başbakan Menderes’e ve Cumhurbaşkanı Bayar’a anlatmış ve düşüncelerinin doğruluğuna onları da inandırmıştır³⁵⁹. Nitekim 1959 yılı Aralık ayı başında bir akşamüstü, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu, o günlerde Başbakana sağlık sorunları nedeniyle istifa dilekçesini vermiş olan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Lütfi Kırdar’ı evinde ziyaret etmişler ve istifasını erteleyerek ülkeye son bir hizmette bulunmasını rica etmişlerdir³⁶⁰. Başbakan Menderes, Dr. Lütfi Kırdar’ın Sağlık Bakanı olarak yanına ülkenin tanınmış Tıp profesörlerini de alarak, Sovyet Rusya’ya bir ziyaret gerçekleştirmesini ve böylece Sovyet Rusya ile ikili ilişkilerimize tarihi ve yeni bir ivme kazandırmasını istemiştir.

Dr. Lütfi Kırdar, 9-24 Aralık 1959 tarihleri arasında yanındaki heyet³⁶¹ ile bu tarihi ziyareti gerçekleştirmiştir. Sovyet Rusya yetkilileri, kendisine tam bir devlet

³⁵⁸ Havadis, 13 Eylül 1959.

³⁵⁹ Mehmet Arif Demirel, **Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği**, Profil Yay., İstanbul, 2009, s. 370.

³⁶⁰ Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

³⁶¹ “Dr. Lütfi Kırdar’ın başkanlığındaki heyet şu kişilerden oluşuyordu: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr.

başkanına gösterilen protokolü uygulamıştır. Ne var ki Dr. Kırdar, ziyareti sırasında Lenin'in mezarına çelenk koyarken bir de kalp yetmezliği geçirmiştir³⁶².

ABD'li haber ajansı Associated Press, 15 Aralık 1959'da Moskova'dan şu haberi bildirmiştir:

“Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, yaptığı konuşmada: Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile daha iyi münasebetler ihdası için istekli olduğunu belirtmiştir. Kırdar, daha iyi münasebetlerin tesisi için sarf ettiğimiz gayretlerin müspet neticeler getireceğini ümit ediyoruz, diye ilave etmiştir.”

“Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı, buna cevaben yaptığı konuşmada: Türk Heyetinin buraya gelmesine takaddüm eden ve Beynelmilel atmosferde bir düzelmenin esasen meydana gelmiş olduğunu bildirmiştir.”³⁶³

24 Aralık'ta yurda dönen Kırdar, hava alanında basın mensuplarına 22 yıl aradan sonra Sovyet Rusya'ya yapılan bu tarihi ziyaret ile ilgili olarak özetle şunları söylemiştir:

“...Her gittiğimiz yerde büyük bir nezaket ve misafirperverlik gördük. ...Çok faydalı temaslarımız oldu. ... Bundan sonra Rusya ile olan münasebetlerimiz gelişecektir. Sovyet Sağlık Bakanı da ilkbaharda memleketimize gelecektir.”³⁶⁴

Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ın başkanlığında gerçekleştirilen bu ziyaretle uzun süre dondurulmuş olan Sovyet Rusya ilişkilerine istenen ivme kazandırılmış ve Başbakan Menderes'in 15 Temmuz 1960'da Sovyetleri ziyaret etmesi için uygun zemin hazırlanmıştır³⁶⁵. Ancak Menderes, bu ziyareti gerçekleştiremeyecektir.

Zafer Paykoç, Prof. Dr. Celal Ertuğ, Doç. Dr. Fahri Atabey, Doç. Dr. Siyami Ersek, Özel Kalem Müdürü Dr. Sadi Bilgürsoy, Dışişleri Bakanlığı'ndan Turgut İlkam.” Bkz. **Ulus, Hakimiyet, Zafer, Cumhuriyet, Yeni İstanbul, Dünya**, 10 Aralık 1959.

³⁶²Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

³⁶³**Ulus**15 Aralık 1959; **Havadis**15 Aralık 1959;**Hürriyet**, 15 Aralık 1959.

³⁶⁴**Zafer**24 Aralık 1959; **Hürriyet**24 Aralık 1959; **Cumhuriyet**24 Aralık 1959; **Son Posta**, 24 Aralık 1959.

³⁶⁵**Milliyet**, 12 Nisan 1960.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARBEDEN VEDAYA LÜTFİ KIRDAR

4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

1960 yılına girerken toplumsal gerginlik belirgin olarak dışa vurulmaya başlanmıştı. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkın giderek artan huzursuzluğu, 1959 yılının sonlarında artık iyice kendini gösterir duruma gelmişti. Bu huzursuzluğa paralel olarak DP Hükümeti de demokratik hürriyetleri kısıtlama yönündeki faaliyetlerini artırmaya başladı. Bu durum ise beraberinde hem halkın hem de muhalefetin, DP hükümetine olan tepkisini daha da şiddetlendiriyor ve karşılıklı bir sinir harbine dönüşüyordu. Tüm bunlarla beraber CHP'nin ordu, basın ve üniversitelerin nispeten desteğini arkasında bulundurması ve son seçimlerden halkın desteğini artırarak çıkması, DP'nin daha da öfkeli bir iç politika yürütmesine neden oluyordu.

Tam da bu atmosfer içerisinde, muhalefeti “*ayaklanma hazırlamakla*” itham eden ve 7 Nisan 1960 tarihinde toplanan DP Meclis Grubu, uzun süren bir toplantının ardından yeni olayların yaşanabileceği endişesiyle Meclis üyelerinin de içinde yer alacağı bir Tahkikat Komisyonu’nun kurulmasını kararlaştırmıştır³⁶⁶. Bu komisyon tarihi bakımdan oldukça önemlidir. Zira Tahkikat Komisyonu meselesi, daha sonradan 27 Mayıs müdahalesini tetikleyen ve bu müdahalenin haklı gösterilmesinde kullanılan bir etken olarak gösterilecektir. Komisyonun oluşturulması için önerge sunan DP Milletvekillerinin asıl amacı, yaptığı muhalefetin dozunu artıran CHP'nin faaliyetlerinin araştırılması ve gerekli görülürse de kapatılmasıdır. Önerge 18 Nisan 1960 tarihli meclis oturumunda görüşülmüş ve oldukça sert geçen tartışmaların ardından, DP milletvekillerinin oylarıyla kabul

³⁶⁶Milliyet, 8 Nisan 1960.

edilmiştir³⁶⁷. Hali hazırda yeteri kadar gergin olan iktidar-muhalefet ilişkileri, önergenin görüşüldüğü oturumda iyice doruk noktasına ulaşmış ve görüşmeler bağrışlar, çağırışlar eşliğinde gerçekleşmiştir. İktidartarafından ihtilalcilikle suçlanan İsmet İnönü'nün meşhur “...*Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam.*” sözü bu tartışmalar sırasında söylenmiş ve oldukça sert geçen müzakereler sırasında, CHP Lideri İnönü kendi milletvekillerini de yanına alarak meclisi terk etmiştir³⁶⁸.

Bu ortamda kabul edilen kanuna göre; DP milletvekillerine üstü kapalı bir biçimde olağanüstü yetkiler veren ve CHP'yi kapatmayı hedefleyen Tahkikat Komisyonu, herkesi yargılayabilecek ve istediği tüm siyasal faaliyetleri durdurabilecekti³⁶⁹. Bu karar aynı zamanda muhalefetin tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Böylelikle iktidar, Tahkikat Komisyonu³⁷⁰ ile bir bakıma kendisine bir yargı organı oluşturmuş oluyordu. Ayrıca yasa ile birlikte komisyona; gazete ve matbaaları kapatma, yayın yasağı uygulama, yayınları toplatma, belgelere el koyabilme gibi Cumhuriyet tarihinde hiçbir kuruluşa tanınmayan hak ve yetkiler veriliyordu³⁷¹. CHP'li vekiller ısrarla bu yetkilerin “*gayri meşru*” olduğunu dile getirip itiraz etseler de komisyona bu yetkileri veren teklif, DP milletvekillerinin oy çokluğuyla kabul edilecekti. Teklifin oy birliği ile kabul edilememesine neden olan tek vekil ise DP Balıkesir milletvekili Sıtkı Yırcalı'dır. Yırcalı, teklif görüşmeleri sırasında oldukça sert konuşmuş, verdiği oyun arkasında durduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

*“...teklifin ikinci maddesinin birinci fıkrası komisyonlara süreli yayınları ve matbaaları kapatmak yetkisini veriyor. Bu bir karar ve hüküm yetkisidir. Hâlbuki komisyonlar iç tüzük hükümlerine göre ve kanun teklifinde de açıkça belirtildiği gibi ancak ilk tahkikatı yapacak heyetlerdir. İtiraz hakkı bile tanınmadan böyle bir yetkiyi gayri mesul heyete vermek sıkıyönetim kanununda kabul edilmiş yetkilerin bile ilerisinde bir yetkidir. Bu yalnız anayasaya değil, adli sistemimize de uygun düşmez.”*³⁷²

³⁶⁷ **Milliyet**, 19 Nisan 1960.

³⁶⁸ Zühtü Aslan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)**, C. 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2009, s. 356.

³⁶⁹ **Zafer**, 8 Nisan 1960.

³⁷⁰ 15 kişiden oluşan Tahkikat Encümeni şu milletvekillerinden oluşuyordu: Osman Kavuncu (Kayseri), Bahadır Dülger (Gaziantep), Nüzhet Ulusoy (Samsun), Said Bilgiç (Isparta), A.Hamdi Sancar (Denizli), Vacid Asena (Balıkesir), Kemal Biberöğlu (Çorum), Kemal Özer (Kütahya), Hilmi Dura (Kastamonu), Ekrem Anıt (Samsun), Nusret Kirişcioğlu (Sakarya), Himmet Ölçmen (Konya), Necmeddin Önder (Nevşehir), bkz. **Zafer**, 19 Nisan 1960.

³⁷¹ **Milliyet**, 26 Nisan 1960.

³⁷² **Milliyet**, 27 Nisan 1960.

Bu olağanüstü yetkilerle basın tamamen etkisizleştiriliyor; iktidar ve muhalefet arasındaki üst düzey gerginlik üniversitelere de sıçırıyordu. Bu noktadan sonra önüalanamayan öğrenci olayları başladı. Öğrenci olaylarının gittikçe artması ve kontrolden çıkması nedeniyle hükümet Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir³⁷³. İktidar bununla da kalmamış, Tahkikat Komisyonu aracılığıyla Ankara ve İstanbul'da çıkan öğrenci olaylarının neşrini de yasaklamıştır³⁷⁴. Öyle ki iktidarın yayın organı olan Zafer Gazetesi bile Ankara'da meydana gelen gösterilerin haber ve fotoğraflarını yayınladığı için, Ankara Örfi İdare Komutanlığı tarafından bir hafta süreyle kapatılmıştır³⁷⁵.

Öğrenci olayları ile birlikte artan siyasi kriz artık son noktaya ulaşmış ve ordu içindeki grupları da hareketlendirmişti. Esasında ordu içindeki huzursuzluk, 1950'lerin ortasında DP'nin orduda gerçekleştirdiği tasfiye hareketi ile başlamıştı. Bu yıllar artan enflasyonun, siyasi istikrarsızlığın ve kentlerdeki genel rahatsızlığın izlerini taşıyordu. Askerler, genel kamuoyunun şikâyetlerini paylaşıyorlardı³⁷⁶. O sırada Kara Kuvvetleri Komutanı olan ve ordu tabanı tarafından saygı duyulan Orgeneral Cemal Gürsel, emeklilik başvurusunu yaptığı 3 Mayıs 1960'ta Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup göndermiş; mektubunda Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın istifa etmelerini ve Tahkikat Komisyonu'nun dağıtılmasını önermiştir³⁷⁷. Gürsel'in bu önerisine karşın CHP lideri İnönü, Menderes'in istifa etmesine lüzum olmadığını, ancak kürsüye çıkıp seçim tarihini ilan etmesi halinde kendisini destekleyeceğini dile getirerek krize yeni bir çözüm önerisi sunmuştur. Ancak bu öneriler Bayar tarafından da tasvip edilmemiş ve böylelikle bu son fırsat da kaçırılmıştır³⁷⁸.

Başbakan Menderes, iktidarını içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarabilme yolları arıyordu. Bu nedenle Bayar'ın aksine İnönü'nün seçim çağrısını dikkate almış ve bir yurt gezisi planlamıştı. Menderes'in bu çağrıyı önemseydiği o kadar belliydi ki, memleketteki işlerin sıklığını gerekçe göstererek Yunanistan seyahatini ikinci kez erteliyordu. Yurt gezisinde ise ilk durağı Eskişehir'di³⁷⁹. Ancak Menderes'i 25 Mayıs 1960 Çarşamba günü indiği Eskişehir Havaalanında bir sürpriz bekliyordu. Kendisini

³⁷³ **Milliyet**, 29 Nisan 1960.

³⁷⁴ **Milliyet**, 30 Nisan 1960.

³⁷⁵ **Milliyet**, 8 Mayıs 1960.

³⁷⁶ Ahmad, **A.g.e.**, s. 151.

³⁷⁷ Hale, **a.g.e.**, s.s. 149-150.

³⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1950-1964**, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.s.383-385.

³⁷⁹ **Milliyet**, 25 Mayıs 1960.

karşılamaya gelenler arasında yer alan bir grup hava subayı, Menderes'i görünce önce saygı duruşuna geçtiler; fakat tam Menderes aralarına gelince aniden “*Geriye dön!*” komutuyla Başbakanı arkalarını dönerek onu protesto ettiler³⁸⁰. Menderes'in yaşamayı beklemediği bu olay, aslında 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin fiilen başladığını gösteriyordu.

Başbakan Eskişehir'de yaptığı konuşmada yoğun tartışmalara ve memleket genelinde üzücü olaylara neden olan Tahkikat Komisyonu'nun vazifesini bitirdiğini ve bundan sonraki çalışmalarının sadece dosya üzerinde yapılacağını belirtti. Ordu içinde giderek artan rahatsızlık ve muhalefetin seçim çağrısını da gündemine alan Menderes, Eskişehir'de hem ordu içindeki hareketli gruplara hem de muhalefete şöyle seslenmiştir:

*“...Şunu açık açık arz edeyim ki, devlet ve nizamın olgunlukla müdafaası hususunda ne yapmak lazımsa o yapılacaktır... Şuur ile soğukkanlılık ile hem düzeni muhafaza edeceğiz, hem de memleketin idaresini seçim yoluyla tayin etmek esasının bozulmasına müsaade etmeyeceğiz... Yolumuz seçim yoludur. Seçimden başka iktidara gelme yolu olmadığını herkesin bilmesi lazım gelir...”*³⁸¹

Bu konuşma, Menderes'in Başbakan olarak halka hitaben yaptığı son konuşma olacaktır. Menderes'in bu sözlerinden bir gün sonra Fransız gazetelerine beyanat veren Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da; “*Bizim en büyük arzumuz, sükûnet geri döner dönmez ve halkın heyecanı yatışır yatışmaz en kısa zamanda seçimlere gitmektir. Biz iktidara milletten geldik. Onun için her ne şekilde olursa olsun iktidardan seçimden başka bir yolla gitmeyeceğiz.*” diyerek iktidarın seçimden yana olan tavrını bir kez daha vurgulamıştır³⁸². Her iki devlet adamının beyanatlarındaki ortak söylem, DP iktidarının bugüne kadar bir darbe tehdidinin farkında olmakla birlikte çok da ihtimal dâhilinde görmedikleri darbe söylentilerinin, bundan sonraki süreçte gerçekleşme ihtimalini, iyiden iyiye hissettiklerini göstermektedir.

Tam on yıl on üç gün iktidarda kalan DP'nin faaliyetleri, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte durdurulmuştur. Darbe, 27 Mayıs sabahı silahlı kuvvetlere mensup otuz yedi subay tarafından gerçekleştirilmiştir. Ne var ki darbenin emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmemesi, darbecilerin ilk günden “*cuntacı*”

³⁸⁰Eroğul, a.g.e., 2003, s. 50.

³⁸¹Zafer, 26 Mayıs 1960.

³⁸²Milliyet, 27 Mayıs 1960.

görüntüsü vermesine sebep olmuştur³⁸³. Darbenin liderliğini ve darbe için bir araya gelen grubun teşkilatlanmasını yapan kişi Tümgeneral Cemal Madanoğlu olsa da rütbesinin orgeneralden düşük olması nedeniyle darbenin başına Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir.

27 Mayıs sabahının ilk saatlerinde, Baş Muhafızı Osman Köksal'ın ihtilal komitesinde oluşu nedeniyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar, herhangi bir direniş göstermeden Ankara'da gözaltına alınarak Harp Okulu'na götürüldü. Yine aynı saatlerde TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere içlerinde Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ın da bulunduğu diğer DP'li bakan ve milletvekilleri de teker teker yakalandıktan sonra gözaltına alınarak Harp Okulu binasına götürülmüştür. Bu esnada Eskişehir Şeker Fabrikası'nda misafir olarak kalan başbakan, erken saatlerde durumdan haberdar edilmiş, acele hazırlanarak, yanında bulunan Nevşehir Milletvekili Zihni Üner, ünlü Kore kahramanı Tahsin Yazıcı Paşa ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile beraber, otomobille Kütahya askeri gazinosuna gitmiştir. Kendilerini almaya gelen askerlere, ki bunlardan biri sonradan hava kuvvetleri komutanı olan Muhsin Batur'dur, hiçbir direnme göstermeden teslim olmuşlardır³⁸⁴. Kütahya'da tutuklanan Başbakan Menderes ve arkadaşları, uçakla Ankara'ya götürülerek daha önce Harp Okulu'na götürülen cumhurbaşkanı ve milletvekili kadrosuna katılmışlardır³⁸⁵. Böylelikle darbenin ilk aşaması sorun çıkmadan tamamlanmış ve DP'nin siyasi yaşamı sona ermiştir.

Darbenin ardından, 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar 11 ay süren Yassıda mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. Haklarında ölüm cezası istenen 228 kişi arasında başta Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun da vardır³⁸⁶. 27 Mayıs Darbesi Menderes, Zorlu ve Polatkan'la birlikte Dr. Lütfi Kırdar için de sonun başlangıcı olacaktır.

³⁸³Mustafa Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", **Türkler Ansiklopedisi XVI**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 843.

³⁸⁴Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar**, (Haz.: Kamil Maman), Timaş Yay., İstanbul, 2013, s.s. 204-205.

³⁸⁵**Milliyet**, 28 Mayıs 1960.

³⁸⁶Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", **Türkler Ansiklopedisi XVI**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. s. 895.

4.2. Darbeye Giden Yolda Dış Dinamiklerin Etkisi

27 Mayıs 1960 darbesinin ABD ve NATO tarafından organize edilerek Türk askeri cuntası tarafından uygulanmış bir hareket olduğu iddiası, darbeden sonra yıllarca öne sürülen bir argüman olmuştur. Ancak bu iddia halen bir varsayımdan ileri gidememiş olsa da burada bazı hususları belirtmekte fayda görürüz.

Kuruşçev'in iktidarı ile birlikte Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin normalleştirilmesi ve iyileştirilmesi sürecinin mimarı olan Fatin Rüştü Zorlu, o dönem ABD ve İngiltere tarafından “Batı’ya karşı şantajcı” bir kişi olarak değerlendirilmiş ve hem Zorlu, hem de Menderes iktidardan uzaklaştırılmak istenmiştir. Menderes, Zorlu, Bayar, Kırdar ve diğer hükümet üyeleri, Yassıada Mahkemeleri Başsavcısı Salim Başol tarafından, “vatana ihanet”ten başlanarak çeşitli konularda suçlanmışlarsa da, “Sovyet Rusya ile ilişkilerin iyileştirilmesi” konusu bir suç olarak, bilhassa Zorlu’ya karşı iddia edilmemiş ve değinilmemiştir. Ancak Zorlu’ya ve Menderes’e, Yassıada’da nöbet tutturulan bilhassa genç subaylar tarafından çeşitli psikolojik ve fiziksel işkenceler yapıldığı dönemin tanıkları tarafından dile getirilmektedir. Yine anlatılanlara göre, Zorlu adaya getirilirken ve adaya çıkışında genç subaylar tarafından dövülerek gözünden yaralanmıştır. Dönemin tanıklarından Dr. Lütfi Kırdar’ın oğlu Üner Kırdar, konu ile ilgili yaşanmışlıklarını anlatırken şunları dile getirmiştir:

“Rahmetli babamın Yassıada işkencesi, mahkemenin ilk celselerinde vefat etmesi üzerine Tanrı’ya şükür uzun sürmemiştir. Yıllar sonra, Yassıada faciasını yaşamış olan bazı baba dostlarından işittiğime göre, bazı genç subaylar rahmetli babama: ‘Seni gidi Rusya faresi!’ diye hakaret etmişler. Bu adi ve hürmetsizce davranış, şu soruları akla getirmektedir: Acaba bu genç subaylara kimler bu konuda bilgi vermiş ve kimler hangi nedenlerle onları bu davranışa yönlendirmişlerdir?”³⁸⁷

Genç subayların Sovyet Rusya ile ilişkileri düzeltmek amacıyla Rusya’ya giden Dr. Lütfi Kırdar için bu sözü sarf etmiş olmaları düşündürücüdür ve darbenin hangi çeşit dinamiklerin etkisinde geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 27 Mayıs 1960 Darbesini gerçekleştirenler tarafından astırılan üç kişiden biridir. Ancak Zorlu’yu farklı kılan, karakter olarak kolay taviz vermeyen, tuttuğunu koparan ve yetenekli bir devlet

³⁸⁷Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

adamı olmasıdır. Bu bağlamda Zorlu'nun darbeciler tarafından “*vatana ihanet*” suçu ile astırılmasının gerçek nedeninin ne olduğu, üzerinden yarım asır geçmesine rağmen hala tam olarak aydınlatılamamıştır. Zira vatana ihanetle itham edilen Zorlu, üstün bir diplomatik beceri göstererek, Türkiye'yi Kıbrıs sorununda önemli bir taraf ve söz sahibi konumuna getirmiştir. Londra ve Zürich Antlaşmalarını çetin müzakerelerden sonra başarıyla sonuca bağlamış ve Türk Ordusunun Kıbrıs Adası'na garantör olarak çıkabilmesi için gerekli uluslararası hakları sağlayabilmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin, o zamanki adı AET olan Avrupa Topluluğu'na girmesi için ilk adımları atmış, ülke ekonomisini sağlamlaştırabilmek adına pek çok dış yardım sağlamıştır.

Yayınlanmış belge ve raporlara göre, Fatin Rüştü Zorlu'nun idam edilmesinin nedeni, bir suçun işlenmiş veya ispat edilmiş oluşundan çok, Zorlu'nun şahsî davranışlarına karşı duyulan hislerdir. Nitekim Milli Birlik Komitesi üyesi General Sıtkı Ulay da bu iddiayı şu sözleriyle doğrulamıştır:

*“...askerler, Fatin Rüştü'ye davranış ve tutumundan ötürü kızgındır. İddia edildiğine göre, verdiği yemeklerde generalleri, dışişleri şube müdürlerinden daha geriye oturtuyormuş ve bazı yemeklere sevgilisi Vesamet Hanım'la katılışı dedikodulara neden oluyormuş. Kendisi bu umursamaz tavrını, Yassıada'da da bozmamış. Çevresine, ihtilalcilere küçümser gözle bakmıştır. Onun idam kararının onaylanmasına neden olan, bu davranışlarıdır.”*³⁸⁸

Benzer kişisel çatışmaların, yargılamalar sırasında Dr. Lütfi Kırdar'a karşı da yapıldığını, oğlu Üner Kırdar anlatımlarıyla desteklemiştir:

*“Olayın tanığı olan dostum Altemur Kılıç'ın (Atatürk'ün yaveri Kılıç Ali'nin oğlu) bana anlattığına göre; kalbinden rahatsız olan rahmetli babam, Yassıada'nın revirine götürülürken, revirin genç doktoru muayeneden sonra babama: ‘...Merak etme moruk, gebermeyeceksin!...’ demiş. Babam ise, her zamanki terbiyesini muhafaza ederek: ‘Genç meslektaşım, siz Tıbbiye'den mezun olurken Hipokrat Yemini etmediniz mi?’ diye cevaplandırmış. Genç doktor bunun üzerine babama: ‘Hadi oradan hain, ukalalık etme!’ diye cevap vermiş...”*³⁸⁹

Esasında tüm bu kişisel karıştıkları o dönem sadece darbeciler tarafından değil, Batılı süper güçlerin temsilcileri tarafından da duyulmuştur. Zira Dışişleri

³⁸⁸ Hasan Yılmaz'ın General Sıtkı Ulay'la yaptığı röportaj, **Hürriyet**, 15 Eylül 1987; Hulusi Turgut, **Yassıada Belgeseli**, ABC Yay., İstanbul, 1988.

³⁸⁹ Üner Kırdar'la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)

Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, yürüttüğü uluslararası müzakerelerde, Türkiye'nin çıkarlarını üst düzeyde tutarak, kolay kolay taviz vermemiş ve genellikle de tuttuğunu koparan bir siyaset tarzı takip etmiştir. Beraberinde hırçın ve burnundan kıl aldırmayan gururlu da bir tavrı vardır. İşte bu kolay eğilemeyecek kişiliği nedeniyle Zorlu, ABD ve İngiltere'nin yüksek yetkilileri tarafından, *“Türkiye’yi ekonomik krizden kurtarmak amacıyla, kredi ve yardım almak için, Amerika ve bazı Avrupa ülkelerine karşı şantaj yapacak kadar kurnaz, üçkâğıtçı, tilki”* olarak nitelendirilmiştir³⁹⁰.

Dışarıda, Zorlu için yapılan bu değerlendirmeler, Menderes için de geçerliydi. Bu değerlendirmelere bir yenisi de, ABD'nin Time Gazetesinde *“Mr. 10 percent”* başlığıyla çıkan yazı ile eklendi. Yazıda Zorlu'nun temin ettiği dış yardım ve kredilerden %10 komisyon aldığı iddia ediliyordu. Fakat bu Zorlu'ya karşı yapılan son hamle değildi. Zorlu'nun bardağı taşıran son hareketi, Soğuk Savaş'ın Kruşçev iktidarı ile birlikte nispeten daha ılımlı bir hale geldiği dönemde, Türkiye'nin de tıpkı ABD ve Batılı ülkeler gibi Sovyet Rusya ile ilişkilerini normalleştirme sürecine girmesi gerektiğini belirtmesi ve bu yönde faaliyetlerde bulunmasıydı. Onun ve DP'nin bu atılımı, Batı tarafından yeni bir şantaj olarak değerlendirilecek ve *“sonun başlangıcı”* olacaktı.

Tezimizin bu kısmındaki değerlendirmelerin doğruluğunu kanıtlayabilmek adına DP döneminin iki büyükelçisinin hatıratından alıntılar sunmak istiyoruz.

Bunlardan ilki olan Büyükelçi Mahmut Dikerdem, Bakan Fatin Rüştü Zorlu ile 27 Mayıs'tan bir ay önce, CENTO Doruk Konferansı öncesi (26 Nisan 1960) Tahran'da bir akşam yemeği boyunca yaptığı konuşmayı şöyle anlatmaktadır:

“Başbakanın Temmuz ayında yapacağı Moskova ziyareti ile ilgili olarak Bakan Zorlu: ‘...evet bu ziyaret dış politikamızda bir dönüm noktası olabilir. Çünkü şimdiye kadar Sovyetlerle ilişkilerimizde ABD'nin müttefiki gibi davranmayı ön planda tutuyorduk. Bu dönemin sona erdiğinin işaretini, Sovyetlerle baş başa görüşmelere başlamak suretiyle bizzat Amerika vermiş bulunuyor. Şimdi bizim de Sovyet Hükümeti ile ikili müzakerelere girişmek, dondurulmuş ilişkilere canlılık vermek hem hakkımızdır, hem de çıkarımıza uygundur...’ dedi.

³⁹⁰ Nur Batur, “27 Mayıs’a Doğru”-Yazı Dizisi, **Milliyet**, 13-20 Şubat 1989. Nur Batur'un bu yazı dizisi, Amerikan tarihinin kilit adamlarından LeonDayton'un Washington'a sunduğu değerlendirmelere ve İngiliz Dışişleri Bakanlığının kamu bilgisine açılan gizli belgelerine dayanmaktadır.

*Amerikalılara danışmadan Moskova ziyaretini düzenledik, çünkü danışırsak Ruslarla baş başa görüşmelerimizi engellemek isteyeceklerini biliyoruz. Sovyet Hükümeti önerimizi hemen kabul ettiği gibi, ziyaret tarihinin bir an önce açıklanmasını istedi...”*³⁹¹

Dönemin bir başka büyükelçisi Semih Günver ise konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

*“...ABD Büyükelçiliği ile yapılan temaslar sırasında, kendilerine ve CIA’ya gerekli bilgiler verildi. Ankara’daki ABD Büyükelçisi, Moskova ziyaretine bir itirazları olmadığını bir mektupla Bakan Zorlu’ya bildirdi. Fakat CIA’nın derhal harekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı intibası alındı. Aslında Washington, Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştı. 1947’den beri Amerika’nın dümen suyuna girmiş olan bir ülkenin hükümeti, ilk kez kendi başına hareket ediyordu.”*³⁹²

Günver, bu konuda benzer bir yorum daha yapmıştır: *“Menderes ve Zorlu’nun en büyük sorunları, ülkenin sanayileşmesinin gecikmesi idi... Benim o yıllardaki intibam Amerikalıların, Türkiye’yi kuvvetli bir sanayi ülkesi haline getirmek niyetinde olmadıkları ve ülkemizi genel stratejilerinde, icabında kendilerinin kullanacakları bir askeri üs olarak korumak ve ekonomimizi dışa bağımlı tutmayı tercih etmekte oldukları idi.”*³⁹³

Sanayisi gelişmiş hiçbir ülke ABD için iyi bir pazar olmayacaktır. Çünkü kendi pazarında kendi ürettiği ürünleri satacaktır. Sanayisi gelişmemiş bir Türkiye ABD için kendisine bağımlı kalabilecek bir Türkiye’dir. Ancak Türkiye için ikinci bir seçenek daha vardır. O seçenek ise ABD’nin Türkiye’deki ekonomik ve askeri çıkarlarını tehdit eden Sovyet Rusya’dır.

Yine dönemin Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarında müsteşar ve elçilik görevlerinde bulunmuş olan Hasan Işık’a göre, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu’yu devirmek isteyen ve deviren Amerikalılardı. Nitekim Işık, bu konuda şunları dile getirmiştir:

“...Amerikalılar, Menderes ve Zorlu’nun iş başından uzaklaştırılmasını herkesten çok istiyorlardı. Amerika bu iki politikacıyı gözden çıkarmıştı. Menderes ve Fatin Bey’i deviren Amerikalılardır... 27 Mayıs’ı yapan olaylar ve kişiler mevcut

³⁹¹ Mahmut Dikerdem, *Üçüncü Dünyadan*, Cem Yay., 1977, s. 21.

³⁹² Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, Bilgi Yay., 1985, s. 36.

³⁹³ *A.g.e.*, s. 110.

*değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun iş başından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyordu.”*³⁹⁴

Darbeden üç gün önce, 24 Mayıs 1960'ta Washington'da yapılan Amerikan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, dönemin CIA Başkanı Allen Dulles, o dönem Türkiye'de yaşananları şu şekilde değerlendirmiştir:

*“Öğrenci gösterileri artmıştır ve ayaklanmaya şimdi öğrenci olmayanlar da katılmaktadır. Hatta bu gösterilere bazı subaylar da katılmaktadır. Türk Polisi ile Türk Askeri kuvvetleri arasında belirgin bir zıddiyet göze çarpmaktadır. Türk ordusu bölünmüştür. Yüksek rütbeliler hükümete sadık kalırken, küçük rütbeliler, hükümetle muhalefet arasında bölünmüş durumdadır. Başbakan Menderes, hoşnutsuzluğun derecesini kavrayamamış görünüyor. Böyle giderse durum daha da kötüleşebilir ve hatta ordunun iktidarı ele alması da mümkün olabilir.”*³⁹⁵

Darbe sonrası ülkenin içinde bulunduğu durumu Washington'daki üstleri için değerlendiren ABD'nin o dönemki Büyükelçisi Fletcher Warren, daha önce görev aldığı Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen darbe deneyimlerine de dayanarak 27 Mayıs'la ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

*“...Türkiye'nin artık ihtilalci bir ordusu var. Bir kere isyan eden ordu, bunu yapmaya devam eder...”*³⁹⁶

Büyükelçi Warren, bu açıklamaları geleceği gören yüksek öngörüsü sayesinde mi yapmıştır bilinmez, ancak ABD Hükümeti, Türkiye'deki askeri darbe rejimini devletler hukuku kaidelerine uygun olarak 30 Mayıs 1960 tarihinde resmen tanımakla, darbeyi gerçekleştiren kadrolara uluslararası alanda meşruiyet kazandırmıştır.

Yine Büyükelçi Warren, 28 Mayıs 1960 sabahı darbenin lideri olan ve Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunan Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyaret etmiş ve kendisine bu görüşmenin tamamen gayri resmi (most informal) olduğunu söyledikten sonra 27 Mayıs için övgü dolu şu sözleri dile getirmiştir:

*“Latin Amerika ülkelerinde görev yaptığım zaman çok darbeler gördüm... Bu darbe ise, şimdiye kadar şahit olduğum darbelerin en dakik, en etkin ve en süratli olanıdır.”*³⁹⁷

³⁹⁴ Mehmet Arif Demirer, **Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği**, Profil Yay., 2009, s.s. 35-36.

³⁹⁵ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Belleten**, C. 60, S. 227, (Nisan, 1996), s. 216.

³⁹⁶ Nur Batur, “Amerikan Belgelerine Göre 27 Mayıs 1960”, **Sabah**, 1 Temmuz 2007.

³⁹⁷ Armaoğlu, **a.g.m.**, s.s. 216-217.

1973'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Üç No'lu Askeri Mahkeme tarafından yargılanan TİİKP Davası sanıkları da, darbenin arkasında ABD olduğuna dair fikirlerini, mahkeme sırasında yaptıkları savunmalarında şu şekilde belirtmişlerdir:

*“ABD emperyalistleri ve büyük burjuvazi, ordu içinde örgütlenen reformcu subayları daha başından kontrolleri altına almıştı. Büyük burjuvazi ve toprak ağalarının CHP tarafından temsi ledilen kesimi, 27 Mayıs'ın kendi menfaati yönünde gelişmesini geniş ölçüde sağladı. Milli Birlik Komitesi, halkın işçi sınıfı önderliğinden yoksun ve teşkilatsız olduğu bir ortamda, daha 27 Mayıs sabahında ‘NATO’ya ve CENTO’ya bağlılık’ sözleriyle emperyalizme teminat verdi.”*³⁹⁸

Darbeyi, ortaya çıkış gerekçesi nedeniyle özgürlükçü bir hareket olarak nitelendiren TİİKP Davası sanıklarının dahi darbenin arkasındaki dış güçlere ve emperyalizme vurgu yapması, darbenin oluşumunda ABD'nin etkili olduğu iddiasını bir kez daha ortaya atmıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türk Dış Politikasının 1947'den bu yana nispeten daha bağımsız hareket ettiği bir dönemde gerçekleşmiş ve darbenin hemen ardından Silahlı Kuvvetler tarafından halka hitaben okunan bildiride, yeni yönetim olarak NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını ve bu ittifaklar gereği imzalanan taahhütlere sadık olduklarını açıklamışlardır³⁹⁹.

4.3. Darbeye Giden Yolda İç Dinamiklerin Etkisi

Darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti taraftarları, darbenin tetikçisi, teşvikçisi, destekleyici ve yandaşı olarak CHP'yi göstermişlerdir. Aynı husus, darbeden önce de bazı Demokrat Parti Milletvekilleri tarafından da ileri sürülmüş ve “*Tahkikat Komisyonu*” DP'lilerce esas olarak darbenin önlenebilmesi amacı ile kurulmuştu. Bu komisyonun kurulması CHP tarafından ise anti-demokratik bir eylem olarak gösterilmiş ve karşı çıkmıştı.

Uzun yıllar CHP'nin milletvekili, Meclis azası ve CHP Grup Başkan Vekilliğini yapmış olan Mehmet Avni Doğan'ın siyasi hatıraları 1963 yılında Dünya Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu hatıratında Mehmet Avni Doğan, konu ile ilgili olarak şunları belirtmiştir:

³⁹⁸TİİKP Davası Savunma, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 229.

³⁹⁹Hale, a.g.e., s. 159.

“...Cumhuriyet Halk Partisi, 28 Nisan 1960’tan 27 Mayıs 1960’a ve 27 Mayıstan şu günlere kadar, Milli Birlik Komitesi ve ihtilale mensup askerlerle, daimi olarak, teması muhafaza etmiştir. Başta İsmail Rüştü Aksal olmak üzere, Turgut Göle, Kemal Satır, Kemal Beyazıt, Ferit Melen, Orhan Öztrak ve Hürriyet Partisi’nden bize (CHP’ye) katılan zevat, çeşitli gruplara ayrılmış ve her grup kendilerine ayrılan sahalardaki temasları sağlamışlardır... Milli Birlik Komitesi’nin Halk Partisini tutan bir grubu, bu temasların yapılmasına ve neticelenmesine geniş ölçüde müzaheret ediyordu... Cumhuriyet Halk Partisi olarak, 27 Mayıs 1960 ihtilalinde, bizim de hissemiz ve mesuliyetimiz vardır...”⁴⁰⁰

Aynı şekilde, uzun yıllar CHP Milletvekilliği, Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığını yapmış olan ve o dönemlerde önemli bir siyaset adamı olan Nihat Erim, tuttuğu ve yayınlanan günlüklerinde, 1960 Darbesi ile ilgili beyanlarda bulunmuştur:

“29 Ağustos 1960,

‘27 Mayıs darbesinin zaruri hale gelmesinde İnönü’nün mesuliyeti yok mu? Ciddi, samimi ve ısrarlı bir uzlaşma aradı mı?... Askeri darbenin neticelerini hesaplayamadı mı? Son bir buçuk yıl nutuklarıyla da böyle bir darbeyi teşvik etmedi mi?...’

19 Kasım 1960,

‘...Ordunun politikaya bulaşmasında İnönü’nün de kusuru var... 1954’ten sonra tutumu ile...’

27 Şubat 1962

‘... İnönü’nün bu işte büyük sorunu var. 27 Mayıs’ı teşvik etti. Askeri politikaya teşvik etti. İhtilale azim ettirdi. Şimdi onlar bir darbe ile TBMM’nin hükümeti, devlet reisini yıkıverince işin kolay olduğuna hükmettiler’...”⁴⁰¹

Yine TİİKP Davası sanıkları da, savunmalarında verdikleri ifadelerde 27 Mayıs’ta rol oynayan ve CHP kadrolarında yer alan kesimlerden bahsetmişlerdir:

“DP zamanında emperyalizmle işbirliği içinde daha da zenginleşmiş olan büyük ticaret burjuvazisi ve toprak ağalarının diğer kesimini de CHP temsil ediyordu. DP’nin yürüttüğü enflasyonist politika sonucu menfaatleri sarsılan sanayi

⁴⁰⁰ “Avni Doğan’ın Hatıraları”, **Dünya**, 9 Aralık 1963, s. 2.

⁴⁰¹ Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005, s.s. 720-746.

*burjuvazisi ve büyük bürokrat burjuvazi CHP'ye karakterini veriyordu. 27 Mayıs'ta rol oynamış orta burjuvazinin bir kısmı da CHP içinde toplanmıştı.”*⁴⁰²

27 Mayıs Darbesi bir kesim tarafından “*hürriyet ve demokrasi darbesi*” olarak nitelendirilirken, bir yandan da uzun yıllar Türk siyasi hayatının olgunlaşmasına ket vurmuş ve beraberinde gelen darbe ve muhtıraların öncüsü olmuştur.

Darbe emir-komuta zinciri içerisinde yapılamaması bakımından da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısını kırmıştır. Ordudaki geleneksel disiplin kaideleri bu darbe ile son bulmuş, bazı Latin Amerika ülkelerindeki gibi albay, yarbay ve yüzbaşılar darbenin liderliğini yapmışlardır. Dönemin İstiklal Madalyalı Genelkurmay Başkanı, Kuvvet kumandanları, yardımcıları, Kore kahramanı Tahsin Yazıcı, Nuri Yamut, Atatürk'ün silah arkadaşı ve Milli Mücadele kahramanı Ali Fuat Cebesoy tevkif edilerek Yassıada'ya gönderilmiştir⁴⁰³.

4.4. Yassıada Yargılamaları ve Dr. Lütfi Kırdar

Darbenin ardından yaklaşık üç buçuk ay geçtikten sonra tutuklanan DP'lileri yargılamak ve suçlu bulunanları cezalandırmak amacıyla 14 Ekim 1960'ta Yassıada davaları başlamıştır⁴⁰⁴. Darbeyi gerçekleştiren cunta tarafından kurulan özel bir mahkemede gerçekleştirilen davalar, Türk siyasi tarihine “*Yassıada Yargılamaları*” olarak geçmiş ve günümüze kadar süren tarihi ve siyasi tartışmaların konusu olmuştur.

14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar 11 ay süren Yassıada mahkemelerinde toplam 592 kişi sanık olarak 19 ayrı davadan yargılanmıştır. Yassıada'da görülen 19 davanın arasında yer alan “*Ankara ve İstanbul Olayları Davası*”, Anayasayı İhlal Davası'ndan sonra görülen en çok sanıklı ve en önemli dava idi. DP'nin son hükümetinin Sağlık Bakanı Dr.Lütfi Kırdar da, Ankara ve İstanbul Olayları davasından yargılanıyordu.

Davalar için, 700 kişilik kapasitesi olan özel bir mahkeme salonu hazırlanmıştı. Buna göre mahkeme salonunda sanık aileleri için 50, basın için 200 ve halk için 220 kişilik yer ayrılmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin aldığı karar gereğince,

⁴⁰²TiİKP Davası Savunma, s. 231.

⁴⁰³Avni Özgürel, “Asker ve Zihniyet”, **Radikal**, 4 Kasım 2009.

⁴⁰⁴**Hürriyet**, 14 Ekim 1960.

duruşma sırasında DP'liler aileleriyle konuşturulmayacak ve adada bulunduruldukları kısma kimsenin girmesine müsaade edilmeyecektir⁴⁰⁵. Yargılamalardan önce Milli Birlik Komitesi'nin çıkardığı bir kanunla da idam cezasına yönelik 65 yaş sınırı kaldırılmış ve 65 yaşını geçenlerin de idam edilebilecekleri hükme bağlanmıştır⁴⁰⁶.

“Ankara ve İstanbul Olayları Davası” nedeniyle tutuklanan Dr. Lütfi Kırdar, tutuklanmasının ardından yaklaşık dokuz ay sonra, 17 Şubat 1961 Cuma günü yargılanmaya başlamıştır. Lütfi Kırdar'ın yargılanacağı günün sabahı oğlu mimar Erdem Kırdar, darbe sonrası kurulan idarenin, Yassıada Davaları sırasında izlemiş olduğu prosedürü şu şekilde anlatmaktadır:

“16 Şubat 1961, benim için fevkalade heyecanlı ve asabi bir gündü. Sebepler çok ve mütenevvi idi. Fakat en barizi, günlerce uğraştıktan, bekledikten, gidip geldikten sonra Dolmabahçe Valide Sultan Camiinde kurulan Yassıada İrtibat Bürosundan, davayı takip için adaya gidiş izni alabilmem. Her aileden en az bir kişiye izin veriliyor. O günü ve geceyi çok heyecanlı geçirdim. Zira ilk defa bir mahkeme salonuna gidecek ve dinleyici olacaktım. Mahkeme de normal adli bir sulh hukuk mahkemesi değil, koskoca “Yüksek Adalet Divanı”. Anayasadaki “Yüce Divan yerine günün malum şartlarına göre tertiplenmiş nevi şahsına münhasır bir mahkeme. Yargılanacak olan da babam. Memlekete bu kadar hizmet etmiş, ömrünü hizmete adanmış bir kimse. Onurlu, şerefli, namuslu babam.

O gece, kabuslu birkaç saatlik uykudan sonra, erkenden uyandım. 17 Şubat 1961 Cuma günü. Müsekkim ilaçlarımı alıp, Dolmabahçe'ye gittim. Kalabalık çok. Hevesli ve meraklı dinleyiciler, gazeteciler, özel davetliler, avukatlar, bir de lütfen sanık yakınları. Birkaç kontrolden, üst aramasından geçtikten sonra Fenerbahçe vapuruna binebildik. Her zaman adalara giderken, kaptan köşkünde seyrettiğimiz gemi, o anda bana zindan gibi geldi. Biz sanık yakınlarına daha kötü yer olmadığı için önde ikinci mevkinin bodrum katını münasip görmüşler, oraya oturtular.

Adaya çıktık. Mahkeme salonuna gittik. Salona sıra halinde ve silah tehdidi altında girişler ve çıkışların, üzerimdeki tesirini ifade edemeyeceğim. Celse açıldı. Dava konusu 28-29 Nisan Üniversite Olayları. Sorgulara devam edildi. Mahkeme öğle yemeği tatili verdi. Sıra ile çıkarılırken babamla göz göze geldik. Soluk, sararmış bir beniz ve asabi bakışlar. İşte rahmetli babacığımın son karşılaşmamız.

⁴⁰⁵Hürriyet, 3 Eylül 1960.

⁴⁰⁶Akşam, 22 Temmuz 1960.

Yasak olmasına rağmen gözle selamlaşma. Kendisine moral takviyesi yapmaya gayret edişim. Öğleden sonraki celsede sıra kendisine geldi. Heyecandan ve asabiyetten titriyordu ve bu hali uzaktan dahi fark edilebilecek durumda idi.”⁴⁰⁷

Yassıada Davaları sırasında sanıkların yargılandığı konulardan biri de, sanıkların anayasayı ihlal suçu kapsamında, milletvekili oldukları dönemde yapılan ve Yassıada Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı olarak kabul edilen kanunların yapımında, mecliste olumlu oy kullanmış olmalarıdır. Bu gerekçe, mahkeme tarafından da benimsenerek kimi sanıkların idamına, kimilerinin de ömür boyu veya ağırlaştırılmış hapis cezasına mahkûm edilmelerine dayanak yapılmıştır⁴⁰⁸. Ne var ki TCK’nın 146. maddesinde düzenlenen anayasayı ihlal suçu genel ifadesi ile, anayasanın tamamı veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs ederek anayasal düzeni yıkmaya çalışanların cezalandırılacağı yönündedir⁴⁰⁹. 146. maddede düzenlenmiş olan anayasayı ihlal suçu, ancak cebir yoluyla işlenebilecek nitelikte bir suç olarak belirtilmektedir. Ne var ki mahkeme, milletvekillerinin mecliste kullandıkları oyları cebir unsuru olarak değerlendirmiştir. Ancak mevcut 1924 Anayasası’nın 17. maddesinde milletvekillerinin, mecliste yasama faaliyetleri nedeniyle söyledikleri sözler, yaptıkları açıklamalar ve kullandıkları oylarla ilgili olarak dokunulmazlığı bulunduğunu ifade etmektedir. Mahkemenin bu değerlendirmesi o dönem için hukuki çizginin dışında kalmıştır.

Mahkeme Başkanı Salim Başol’un, mahkemenin anayasayı ihlal suçunun işlendiği gerekçesiyle oluşturduğu Tahkikat Komisyonu Kararnamesini okuması üzerine söz alan Dr. Lütfi Kırdar, şunları söylemiştir:

“Muhterem reis beyefendi, kararnamede Vekiller Heyetini mesul tutulan karar ve icraat müşterek olması hasebiyle bana da isabet etmektedir. Bendeniz bu karar ve icraatta müşterek değildim. Zira memleket dışında bulunuyordum. 24 Mart 1960’da Fransa Hükümetinin davetlisi olarak İstanbul’dan Paris’e gittim, 15 Nisan’a kadar Paris’te kaldım. Oradan Almanya’ya geçtim. Almanya’da ufak bir su şehri var orada kaldım; 28 Nisan akşamüzeri saat 20.30’da İstanbul’a geldim.”⁴¹⁰

Bunun ardından başkanın “Yani tam olayların vuku bulduğu gün.” sözü üzerine Kırdar, savunmasını şu şekilde sürdürmüştür:

⁴⁰⁷ Erdem Kırdar’ın Yayımlanmamış Hatıratı, **Üner Kırdar Özel Arşivinden**, s. 1.

⁴⁰⁸ Kemal Biberoglu, **Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonu’nun Bilinmeyen Gerekçeleri**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1996, s. 149.

⁴⁰⁹ Nevzat Toroslu, “Anayasayı İhlal Suçu”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 4, (1985), s. 591.

⁴¹⁰ Emine Gürsoy Naskali, **Yassıada Zabıtları-III İstanbul-Ankara Olayları Davası-3**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 713.

“Ben o tarihlerde görevli olarak Fransa’da idim. Resmi ziyaret ve sonunda sağlık kontrolü bakımından. Yurda o gece (28 Nisan) döndüm ve ertesi gün Ankara’ya gittim. Hadiselerin mahiyetlerini bilmiyordum. Öğrenmeye gayret ettim. Zaten birkaç gün sonra da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’ndan istifamı Sayın Başvekile sundum. Ama kendisi açıklamadı. Burada, Sağlık durumum bozuk. Bir daha huzurunuza gelebileceğimi tahmin etmiyorum. İstedığınız bütün suallerinizi sormanızı rica ederim.” Bunun üzerine başkan oturarak konuşmasını söylemiş ve Dr. Lütfi Kırdar, yerine oturmuştur. Başkan Salim Başol, Kırdar’ın yerine oturması üzerine Başbakan Menderes’i çağırtmış ve istifa meselesini sormuştur. Başbakan Menderes, Kırdar’ın istifa dilekçesini verdiğini, fakat kendisinin kabinede yapmayı düşündüğü değişiklikler nedeniyle açıklamadığını ve dilekçeyi beklettiğini söylemiştir. Bunun üzerine başkan sert üslubuyla “Hata! Fahiş hata! Açıklamış olsaydın, şimdi burada bu sıfatla bulunmayacaktı.” demiş ve Menderes’e çıkmıştır.

Başkan Salim Başol, Kırdar’ı tekrar huzuruna çağırmış ve ne mahkeme ile, ne dava ile, ne de resmi görevi ile alakalı olmayan şu soruyu sormuştur:

“İstanbul’a büyük hizmetler yapmış bir kimsesiniz. Neden CHP’den istifa ederek DP’ye geçtiniz?”

Bu soru üzerine heyecanlanan ve yüzü sararan Lütfi Kırdar’ın tamamlamadığı yanıtı son sözleri olacaktı:

“Demokrat Parti... Müsaade ederseniz biraz oturayım...”

Bu noktada kalp krizi geçiren doktor Lütfi Kırdar yere yığılmış, o sırada mahkemede bulunan sanıklardan Fatin Rüştü Zorlu ve Medeni Berk “Doktor çağırın!” diye bağırarak, Kemal Aygün ise Kırdar’ın etrafındaki askerlere “Cebinde ilacı var.” diye seslenmiştir. Tüm bu olanları görüp dinleyiciler arasından fırlayan Lütfi Kırdar’ın oğlu Erdem Kırdar’a ise nöbetçi askerler mani olmuşlar, Dr. Lütfi Kırdar sedye ile salondan çıkarılmış ve celse mahkeme başkanı tarafından kapatılmıştır⁴¹¹.

Lütfi Kırdar, ölümünden üç gün önce ailesine yazdığı mektubunda; tüm bu yaşananlardan ötürü haksızlığa uğardığını düşündüğü ve her ne kadar üzgün, kırılgan ve yorgun olsa da her zamanki vakur duruşunu yitirmediğini göstermiştir. Kırdar, üç gün sonra yaşanacakları tahmin etmiş gibi, mektupta şunları dile getirmiştir:

⁴¹¹Üner Kırdar, a.g.a., s.s. 2-3.

“Muhterem eşim, azîz oğlum: İnşallah hep iyisiniz. Ben de iyiyim. Şimdi şu mektubu yazdıktan sonra hazırlanarak vazifeye gideceğim (‘Mahkemeye çıkacağım’ demek istiyor). ‘Vazife’ diyorum, çünkü yazdığınız gibi kabul etmek lâzım. Bu da hizmetlerimizin bir hesap vermesi... Hayırlısı, Allahtandır. Hakikaten vicdanen çok huzurluyum, çok rahatım, çünkü hayatımda daima yalnız düriüst değil, aynı zamanda feragatle çalıştım. Bu sıkıntılarıma kadere atfediyorum. Ne olacaksa olsun. Siz de üzülmeyin. Görüşmek için müracaat ettiniz mi? Sizi bir defa daha olsun görmek istiyorum.”⁴¹²

Kırdar, bir defa daha görmek istediği ailesini görememişti. Ancak çıkarılacağı mahkeme salonundaki duruşmayı dahi bir görev addedecek kadar devlet adamlığı vasıflarını taşıyan, vakur bir siyasetçi olarak hayata veda etti.

Dr. Lütfi Kırdar’la birlikte; Yusuf Salman, Gazi Yiğitbaşı, Yümni Üresin, Nuri Yamut, Kemal Yılmaz ve ZakarTarver de Yassıada’da yargılamalar sırasında ölenler arasındadır. Ölüm cezasına çarptırılan 14 kişi içinden ise yalnızca Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın cezaları infaz edilmiştir. Böylelikle Yassıada’dan toplam 10 cenaze çıkmıştır⁴¹³.

4.5. Olaylı Cenaze Töreni

Dr. Lütfi Kırdar’ın cenazesi henüz Yassıada Deniz Hastanesi’nde iken, ailesi 18 Şubat 1960 Cumartesi günü, İstanbul Sıkıyönetim Valiliği’ne giderek cenaze töreninin resmi işlemlerini gerçekleştirmek için Vali Tuğgeneral Refik Tulga ile görüşmek istemiş ancak valinin makamında olmaması nedeniyle geri gönderilmişlerdir. Öğleden sonra Dr. Lütfi Kırdar’ın İstanbul Teşfikiye’deki evi Emniyet Müdürü tarafından aranarak aileye, cenaze merasimi yapabileceklerini, ancak cenazeyi bayrağa saramayacakları bildirilmiştir. Ömrü devlet hizmetinde geçmiş ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası sahibi olan Lütfi Kırdar’ın normal şartlarda yasal hakkı olan bu imtiyazın, sıkıyönetim şartları nedeniyle uygulanmasına izin verilmemesi aileyi derinden yaralamıştır.

⁴¹² Üner Kırdar, **a.g.a.**, s.s. 11.

⁴¹³ Sezai Akdağ, “Yassıada’da Kararlar Nasıl Verildi?”, **ATA Dergisi: Tarihi Objektiften 27 Mayıs İhtilali ve Yüksek Adalet Divanı Sempozyumu Özel Sayısı**, S. 5, (1993), s.132.

Cenaze merasimi 19 Şubat 1960 Pazar günü yapılmıştır. O gün hava berrak, güneşli ve açıktır. Lütfi Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı döneminde yaptırdığı Şişli Camisi'nin avlusu hınca hınç dolmuştur. Aile, merasimin Fransız La Paix Hastanesi önünde bitmesini uygun görmüş ve cenaze arenasının orada beklemesi talimatını vermiştir. Bu sırada namaz saatine kadar merasime katılacaklar daha da artmıştır. Ailenin uzak yakın tüm tanıdıkları, akrabaları, önemli kişiler, basın ileri gelen şahsiyetleri, Dr. Lütfi Kırdar'ın meslektaşları, Profesörler ve daha birçokları alanı daha da kalabalıklaştırmıştır. Cenaze merasimine katılan önemli isimler arasında, Gazeteci Falih Rıfkı Atay, 27 Mayıs Darbesi'nin ardından önce tutuklanarak Yassıada'ya götürülen, sonra serbest bırakılan General Ali Fuat Cebesoy, Eski Çalışma Bakanı ve İstanbul Valisi Mümtaz Tarhan, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve Gazeteci Ahmet Emin Yalman da vardır.

Camideki namaz ve dini merasimin bitiminden sonra cenaze omuzlar üzerinde camiden çıkarılırken, caddede cami avlusuna giremeyen muazzam bir kalabalıkla karşılaşmıştır. İstanbullular, İstanbul'a sayısız eser bırakmış ve uzun yıllar hizmet etmiş olan valilerini yalnız bırakmamışlardır. Gerek cenaze merasimi için Şişli Camiine gelen, gerekse taziye için Kırdarların evine ulaşmaya çalışanlardan, birçok taksi ve dolmuş şoförü ücret almamıştır.

Cenaze korteji, tabutu hastane önünde bekleyen cenaze arabasına kadar eller üzerinde getirmiş; ancak bu noktada ailenin tabutu arabaya koymak istemesi üzerine kalabalıktan, *“Hayır! Biz Valimizi omuzlarımızda mezarlığa kadar taşıyacağız!”* sesleri yükselmiştir. Bu itirazlar üzerine aile, teşekkür ederek naaşı arabaya konulmasını istemişse de sonuç alamamıştır. Bunun üzerine aile, cenaze imamından yardım talep etmiş; ancak o da kalabalığın bu isteğini geri çevirmeye muvaffak olamamıştır. Böylelikle cenaze alayı düzgün bir kortej halinde, Dr. Lütfi Kırdar'ın İstanbul Valiliği döneminde bizzat yaptırdığı Zincirlikuyu Mezarlığı'na doğru yürüyüşe devam etmiştir. Oldukça kalabalık olmasına rağmen kortejin yürüyüşü esnasında hiçbir taşkınlık ve gösteri olmamış; ancak arada bir ufak gruplardan tekbir sesleri duyulmuştur. Cenazenin araçla değil de yürüyüş korteji halinde mezarlığa götürülmesi bir hayli zaman almış ve İstanbul trafiği bu durumdan kaynaklı olarak sıkışmıştır. Tam da bu esnada boğaz gezisinden dönen ve sıkışan trafikten rahatsızlık duyan bazı kimselerin, Sıkıyönetim Valisi Tuğgeneral Refik Tulga'yı telefonla arayarak durumu şikâyet ettikleri iddia edilmiş ve ardından Erdem Kırdar'ın anlatımıyla şu olaylar zinciri ve Vali Refik Tulga ile MBK yönetiminin

uyguladığı, dönemin sıkıyönetim usullerini yansıtan aşağıdaki diyalog gerçekleşmiştir:

“Zincirlikuyu Mezarlığı’na geldiğimizde, kapının iki yanında sıralanmış polisler gördüm. Tabii bunların oraya ne maksat ve görev ile geldiklerinden haberim yoktu. Ancak polisin normal şekilde bir cenaze geçerken selam vermesinin usulden olduğunu biliyordum. Özellikle, uzun yıllar valiliğini yapmış bir teşkilatın mensuplarının, bu umursamaz hali tuhafıma gitmedi değil. Cenaze usulüne uygun olarak defnedildi. Toprak attık. Tam dua okunurken, kalabalık arasından, bir general bana doğru geldi. Kim olduğunu, hüviyet ve görevinin ne olduğunu o zaman bilmediğim, traşsız ve rütbeli kişi bana: ‘Seni 6 ve 12 sayılı kanuna göre tevkif ediyorum. Yürü...’ diye hitap etti. Şaşırmıştım. Daha ağızımda duamı bile bitirmemiştim. Cenaze sahibi olarak da, daha birçok görevim vardı. Fakat durum vahim, vahim olduğu kadar da nazikti. Ne de olsa karşımda Türk Ordusunun bir generali vardı. Ona itaat ettim ve arabasına doğru gittik. Kendi bindi, bana da yanında yer gösterdi. Bindim. Kabrin başında olanlar, etrafımızı çevirdiler; arabanın hareketine mani oldular. Cemaatten, ‘Kimsin, nereye götürüyorsun?’ şeklinde bağırımlar oldu. Yanımdaki general de kapıyı açıp ayağa kalktı. ‘Ben valiyim, götürüyorum, dağılın, defolun,...’ gibi hakaretamiz sözler söyledi. Tabi karşıdan da reaksiyon sözleri aldı. Ben de o zaman muhatabımın kim olduğunu öğrendim. Şoförün mahareti sayesinde, araba kimseye bir zarar vermeden süratle hareket etti. Her ikimiz de azami derecede sinirliydik. Arabada konuşmuyorduk. Kendi kendime sükûnet ve sabır diliyordum ki, valinin bana, ‘Pis politikacı!’ hitabına maruz kaldım. Sinirden dudaklarını ısıırıyordu. Ben de kendisine, ‘Sayın Vali! Ben politikacı değil, devlet memuruyum. Bana öyle hitap ediniz!’ cevabını yapıştırdım. Araba süratle gidiyordu. Tabii nereye gittiğimizi de bilmiyordum. Sirkeci’ye, Emniyet Müdürlüğü’ne geldik. Süratle Emniyet Müdürü’nün odasına çıktık. Makamına oturdu. Suallerine başlamadan, teybi açmaya uğraştı. Ben de karşıdaki koltuğa oturdum.

Valinin ilk suali: ‘Bu merasim için kaç para harcadığımız?’ oldu.

Cevabım, ‘Bir para harcama ve para ile böyle bir merasim yapmak söz konusu değildir. Ancak cenaze arabası vs. gibi zaruri ihtiyaçlar için bir miktar para sarf edilmiş olabilir. Kaldı ki, her türlü gelirimizi ve paramızı bloke ettiniz. Anneme de ayda ancak 2000 lira veriliyor.’ şeklinde oldu.

Vali sorgusuna devam etti: ‘Cenazeye kimler çelenk gönderdi?’

Ben: ‘Bir hayli çelenk vardı. Ben cenazenin sahibiyim. Daha işim bitmeden beni alıp buraya getirdiniz. Kimlerden çelenk geldiğini bilmiyorum. Mamafih, çelenklerle meşgul olması için bir mimar arkadaşımı görevlendirdim. Herhalde listesini yapmıştır. İsterseniz ondan alabilirsiniz.’ dedim.

Vali: ‘Cenazede kimler vardı?’ diye sordu.

Ben de : ‘Yüzlerce kimse vardı. Hepsini tanımiyorum ve şu anda da kimler olduğunu pek hatırlamıyorum.’ dedim.

Vali: ‘Senin tanımadığın adamın cenazede işi ne?’

Ben: ‘Cenaze, memleketin tanınmış bir şahsiyetinin cenazesi. Sadece bu şehirde, şimdi sizin tesadüfen yapmakta olduğunuz, Valilik görevini, 12 yıl Vali ve Belediye Reisi olarak yapmış bir kimse, sonra milletvekilliği, bakanlık yapmış bir şahsiyetin cenaze merasimi. Yoksa benim babam diye, sadece benim tanıdıklarımın gelebileceği bir merasim değil. Öyle bile olsa, yine de bir hayli kalabalık olurdu. Size şimdi kendimi toparlamaya çalışarak, aklıma gelenleri sayayım. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, Halen Bayındırlık Bakanı olan Profesör Mukbil Gökdoğan, Ordinaryüs Profesör Sadi Irmak, Ordinaryüs Profesör İhsan Şükrü Aksel, Gazeteciler Falih Rifki Atay ve Ahmet Emin Yalman...’

Vali: ‘Demokrat Partili kim vardı?’

Ben: ‘Ben cenazenin sahibiyim. Bana taziye gelenleri, böyle üzüntülü bir anımda zor hatırlıyorum. Gelenlerin hem isimlerini hatırlayacağım, hem de hangi partiye mensup olduklarını mı düşüneceğim? Sizin ailenizde hiç cenaze olmadı mı? Bunun nasıl bir şey olduğunu bilmiyor musunuz? Ha... Demokrat Partili Mümtaz Tarhan vardı.’

Vali devamla: ‘Yürüyüşe neden mani olmadın?’

Ben: ‘Kortejin yürüyüşüne birkaç defa teşekkür edip cenazenin arabaya konulmasını rica ettim. Fakat dinletemedim. Cemaat yürümeye devam etti.’

Vali: ‘Niye polise müracaat etmedin?’

Ben: ‘Sayın Vali! Babamın cenazesini taşıyorlar, saygı gösteriyorlar, alıp kaçırmadılar ki... Bir hadise de yok. Polise ne diye müracaat edecek mişim? Hem ortada polis yoktu. Belki bir trafik memuru gördüm. Bilemiyorum. Kaldı ki bir olay olsa polis müracaat beklemeden müdahale ederdi.’

Vali: ‘Polis, polis diyorsun. Polis de cahil. Sen yüksek tahsil görmüş, Avrupa’da bulunmuş bir kimsesin. Polise yol gösterseydin.’

Ben: ‘Şimdi de bana polisin işine ne diye müdahale ettin, diye sual sorardınız...’

Bu arada telefon çaldı. Tabii o sırada kim olduğunu bilmiyordum. Fakat, Vali pek saygılı konuştu. ‘Şimdi oğlu burada. Onu sorguluyorum.’ dedi. Anladım ki benimle ilgili bir iş. Sonradan öğrendim ki arayan, Ankara’dan zamanın İçişleri Bakanı Nasir Zeytinoglu imiş.

Biraz sonra, odaya Emniyet Müdürü Nevzat Emrealp girdi ve validen zılgıtı yedi. Emniyet Müdürü de; ‘Gereken tertibatı aldım. Bir hadise yoktur. Memurlarımı sivil olarak oraya sevk ettim. Kendim de takip ettim. Hadise yoktur.’ dedi. Valinin de rengi attı. Emniyet Müdürünü yolladı. Emrealp bir müddet sonra istifa etti, emekliliğini istedi.

Vali odada dolaşmaya başladı. Bir müddet sonra, ‘Senin durumunu anlıyorum. Ailenden başka kimler var?’ diye sordu. Kuzenim Profesör İhsan Doğramacı ve dayım Dr. Ümit Kırdar’ı söyledim. Bir an onları da çağırmak istedi. Uzun bir sükût ve odada dolaşmaktan sonra, vaz geçti. Bana da , ‘5. Kata çık, ifadeni alsınlar.’ dedi.

Sansaryan Hanı’nın 5. Katına çıktım. Oradaki polis memurları işin farkında değillerdi. Ne olduğunu sordular. ‘İfademi alacakmışsınız; vali söyledi.’ dedim. Şaşırdılar. Derken, aşağıdan bir telefon geldi ve benim serbest olduğumu, evime gidebileceğimi söylediler. Bir taksiye atladım ve evime gittim.”⁴¹⁴

Vali Refik Tulga’nın bu tutumu, bağlı bulunduğu Milli Birlik Komitesi’nin iktidarı ele geçirmesinin hemen ardından yayınladığı bildiride geçen, “...İdareimiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir... Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayettir...”⁴¹⁵ cümleleriyle çelişmektedir. Zira Erdem Kırdar ve ailesi, cenaze merasimi sırasında, yasa dışı ve suç teşkil edecek hiçbir faaliyette bulunmadığı gibi, resmi makamlar tarafından da bu konuda herhangi bir rapor tutulmamıştır. Buna rağmen Erdem Kırdar’ın, merasim tamamlanmadan ve en yakınıni kaybetmiş bir insanın yaşadığı derin acıyla, apar topar tutuklanması, insan

⁴¹⁴Üner Kırdar, a.g.a., s. 8.

⁴¹⁵ Hale, a.g.e., s. 158.

hakları prensiplerine riayet şöyle dursun, dönemin sıkıyönetim kanunları içerisinde dahi izaha muhtaç bir tutumdur.

Ertesi gün hemen hemen bütün gazetelerde, “Yobazların, Kırdar’ın cenazesini kaçırdıkları ve bu nedenle de 17 kişinin tutuklandığı” haberleri yer almıştır⁴¹⁶.

Cenazeden iki gün sonra, tutuklanan 17 kişi ve cenazede yaşananlarla ilgili olarak Erdem Kırdar, tekrar İstanbul Balmumcu’daki Askeri Garnizona çağırılmış ve defin günü cenazeyi kaçırmakla suçlanan bazı kişilerin fotoğrafları gösterilerek içlerinden tanıdıkları varsa teşhis etmesi istenmiştir. Gösterilen fotoğraflar karşısında şaşkına dönen Erdem Kırdar, konu ile ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

“Şahsıma sorulan suallerden sonra, bana yakalanan sözümler ona ticanilerin fotoğraflarını gösterdi yüzbaşı. 6 veya 7 fotoğraf. Gülmekten kendimi zor menettim. Ticaniler diye yakalanan ve saçları kesilerek tevkif edilenler şunlardı:

-Adadaki evimizin bahçıvanı Hasan efendi.

-Maçka’da oturduğumuz apartmanın kapıcısı Mehmet.

-Gümüşsuyu’nda maliki olduğumuz apartmanın kapıcısı Recep.

-Teşfikeye Camii’nin imamı, ki ailenin senelerden beri mevlitlerini okur ve gerekli din işlerini yapan imam Mehmet efendi.

-Belediyenin resmi imamı Nusret Yeşilçay ve belki bir iki resim daha. Tanımadığım kimseler.

Hâkim Yüzbaşı, ‘Bunların cenazede ne işleri var?’ diye sordu. Ben de bunların bizim yanımızda çalışan adamlarımız olduğunu ve böyle bir günde tabii olarak orada bulunabileceklerini söyledim ve hâkime şöyle bir soru sordum: ‘Siz bunların ne işi var diyorsunuz şayet siz ölseydiniz, emir eriniz, postanız, kapıcınız vs. cenazenize gelmeyecekler mi? Bunların gelmesi suç mudur?’

Genç hâkim sorgulamayı bitirdi. Halinden ve davranışlarından rahat bir durumda olmadığı belli oluyordu. Emir almıştı... Sorgunun üzerinden bir müddet geçtikten sonra olayla ilgili dava görüldü. Mahkemeye de katılmam ve sorguda anlattıklarımı anlatmam istendi. Yukarıda anlattıklarımı, mahkemede de daha canlı ve detaylı olarak anlattım. Tanıklardan bir diğeri de Vali Refik Tulga idi. O da hadiseyi kendi düşüncesi ve görüşü yönünde ve bir hayli farklı olarak anlattı. Dava

⁴¹⁶Milliyet, 20 Şubat 1961; Yeni İstanbul, 20 Şubat 1961; Hürriyet, 20 Şubat 1961.

bir müddet daha devam ettikten sonra, yukarıda saydıklarına tevkifhanede geçirdikleri süre kadar ceza verildi ve iş kapatıldı.”⁴¹⁷

Böylelikle Dr. Lütfi Kırdar, yıllarca hizmet verdiği İstanbul'un yoğun ilgi ve teveccühüyle, dönemin sıkıyönetim idaresi tarafından ise hadiselerle ve tevkiflerle sabote edilen bir cenaze töreni sonucu son yolculuğuna uğurlanmış oldu. Kırdar, 15 Mart 1889'da Kerkük'te başladığı yaşam yolculuğunu, 17 Şubat 1961'de Yassıada'da tamamlamış ve Milli Mücadele Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet tarihinin önemli dönüm noktalarında gerçekleştirdiği kritik görevlerle, Türk siyasi tarihine adını yazdırmayı başarmıştır.

4.6.Ölümünün 10. Yılında ve Sonraki Yıllarda Kırdar'ı Anan Türk Basını

Türk Basını Dr. Lütfi Kırdar'ı özellikle valilik döneminde düzenlediği aylık basın toplantılarında daha yakından tanımış; eleştiriye açık, işini severek yapan, gelişimi ve çağdaşlığı ön planda tutan, idealist ve sorumlu bir devlet adamı olarak takdir etmiştir. Ölümünün ardından yıllar geçmiş olmasına rağmen, bu sevgi, saygı ve takdiri köşesine taşıyan dönemin gazete ve gazetecileri şunlardır:

Adviye Ferik: *“Bundan tam on yıl önce, o meşhur Yassıada muhakemeleri sırasında dev gibi bir devlet adamı yıkılıvermişti: on yıl, bu şehre çok güzel ve büyük eserler kazandıran Lütfi Kırdar... Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası sahibi böyle bir vatanseverin cenazesi elbette muhteşem olacaktı... İstanbullular büyük bir vefa eseri göstermişler, tabutu elleri üzerinde taşımışlardır... Ama ne acıdır ki bu sevgi ve şükran ifadesine dahi müsaade edilmemiş, Kırdar'ın yakınları ve yanlarında bulunan birçok kimseler tören sırasında tevkif edilmişler ve aylarca hapiste süründürülmüşlerdi. Bu değerli insanı bugün kabri başında anıp, yadedeceğiz...”⁴¹⁸*

Falih Rıfkı Atay: *“Başbakan Celal Bayar'la Manisa'dan geçerken şehri büsbütün değişmiş bulmuştuk... Sonra Kırdar İstanbul'a tayin edildi ve şehrin en yoksul devrinde pek çok işler başardı... O gideli şehir durakladı. Ne olurdu Kırdar on yıl daha vali ve belediye başkanlığı etseydi!... İstanbul'u tanıyamazdık!...”⁴¹⁹*

⁴¹⁷Üner Kırdar, **a.g.a.**, s.s. 8-10.

⁴¹⁸**Son Havadis**, 17 Şubat 1971.

⁴¹⁹**Dünya**, 24 Şubat 1971.

Cihad Baban: “Taksimde yaktığımız opera yok mu? Onun eseri... Şimdi çıplak bir arsa haline gelen Taksim gezisi yok mu? O gezi onun uygarlık anlayışının neticesi bir park... Sonradan paramparça edilen yeşil sahalarla şehre nefes aldirmek isteyen o iyi yürekli insan... Kırdar yapıcı ve yaratıcı bir insandı... Şerefli, çalışkan, dürüst, iyi kalpli bir idareci idi... Geçen on yıl dünmüş gibi geldi bana... Ona içimden rahmet okuyorum...”⁴²⁰

Ecvet Güresin: “İnsanlar su üzerine yazı yazmak kabilinden kısa süreli başarılarıyla değil, eserleriyle yaşarlar... Önce Manisa’ya sonra İstanbul’a imzasını atmış bir dev; Lütfi Kırdar gibi... O, öldükten sonra daima hatırlanan, unutulmayan ve daima yaşayacak olan bir kişidir... Nur içinde yatsın...”⁴²¹

Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak: “Dr. Lütfi Kırdar bir yeni İstanbul yaratmıştır... Eserleri saymakla bitmez, bir cilt kitabı doldurur... Türk Milleti içinde ona karşı büyük bir sevgi ve minnettarlık taşımaktadır...”⁴²²

Yılmaz Çetiner: “Gelmiş geçmiş belediye başkanlarına bakınca, Dr. Lütfi Kırdar’ın ne çeşit hizmet verdiğini görüyoruz hem de ne hizmet!... Saymakla bitmeyecek kadar. Büyük çabayla İstanbul’a kazandırdığı eserlerden hala tüm Türkiye yararlanıyor... Ama bu kadar hizmet veren bu kişinin, İstanbul’da hala bir heykeli yok, bir meydanına veya bir bulvarına adı verilmemiş!...”⁴²³

Milliyet: “Bundan yirmi yıl önce kaybettiğimiz Lütfi Kırdar, Cumhuriyet döneminin örnek valilerindendir... Bugün hepimizin alıştığı ve kentin vazgeçilmez bölümleri sayılan pek çok yapı ve bölüm Kırdar’ın imzasını taşır... O’nu hem saygıyla anıyoruz, hem de artık bu ülkeye hizmet eden kişilerin hatırlanmaları gerektiğini belirtmek istiyoruz...”⁴²⁴

⁴²⁰Cumhuriyet, 25 Şubat 1971.

⁴²¹Yeni Gazete, 17 Şubat 1971.

⁴²²Yeni İstanbul, 8 Eylül 1972.

⁴²³Milliyet, 25 Kasım 1984.

⁴²⁴Milliyet, 17 Şubat 1981.

SONUÇ

Balkan Harbi'nin patlak verdiği yıllarda İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi öğrencisi olan Lütfi Kırdar, 23 yaşında gönüllü olarak harbe katılmış ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul Hadımköy Hastanesindeki sağlık heyetinin bir mensubu olarak vatan savunmasındaki yerini almıştır. Kırdar çok sevdiği mesleğine bu zorlu şartlarda başlamış; meslek hayatının ancak güvenli, huzurlu ve bağımsız bir vatanda icra edilebildiği ölçüde değerli olduğunu, genç yaşlarda zihnine yerleştirmiştir. Bu fikir, onun yaşamı boyunca üstlendiği çeşitli görevlerde, ülke çıkarlarını her zaman kişisel çıkarlarından üstün tutmasına vesile olmuştur.

Balkan Harbi'nin ardından gelen 1. Dünya Savaşı yıllarında askere alınan Kırdar, Osmanlı askeri kadrolarında Yedek Tabib Yüzbaşı rütbesiyle Cemal Paşa'nın emrinde Güney Cephesinde görev almıştır. 1. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan mütareke yıllarında, İstanbul'da bulunan Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğünde Sağlık İşleri Müdürü olarak görev yaparken, yönünü Anadolu'dan gelen sese çevirmiş ve Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadeleye katılma kararı almıştır. O dönem şartları içerisinde düşünüldüğünde oldukça cesur bir adım olan bu davranış, Kırdar'ın bundan sonraki süreçte Atatürk'ün yanında ve onun güvenini kazanmış olan kurucu kadrolar arasında uzun yıllar görev yapmasını sağlamıştır. Bu süreçte Erzurum'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 3. Ve 5. Sağlık Kurullarının başkanı olarak görev yapan Kırdar, uzun süren harp yıllarının ardından açlık ve sefalet sonucu oluşan sağlık sorunlarına karşı zorlu şartlarda yürüttüğü başarılı çalışmalarıyla bölge halkının büyük sevgisini kazanmıştır. Buradaki çalışmalarını tamamladıktan sonra Batı Anadolu'ya görevlendirilmiş, Nazilli Cephesi Kızılay Sıhhi İmdat Ekibi Başkanı olarak Milli Hükümet emrine girmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca bu bölgede çalışan Kırdar, Milli Mücadele Döneminde gerçekleştirdiği tüm bu hizmetlerinden dolayı sonradan Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Yaşamı boyunca her zaman için önce vatan şiarıyla hareket eden Kırdar, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından çok sevdiği mesleğinde

ihhtisasını devam ettirmek maksadıyla, Viyana ve Münih'e giderek buradaki çeşitli kliniklerde asistanlık yaptıktan sonra Göz Hastalıkları Mütchassısı unvanını alarak yurda dönmüş ve 1933 yılına kadar İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü olarak görev yapmıştır.

Lütfi Bey, bu tarihe kadar olan hizmetleri ve Milli Mücadele Döneminde gerçekleştirdiği başarılı çalışmalarıyla Atatürk'ün takdirini kazanmış; 1935 genel seçimlerinde bizzat Atatürk tarafından listeye alınarak Kütahya'dan 5. Dönem milletvekili sıfatıyla meclise girmiştir. Kütahya milletvekilliği ile beraber o dönemki uygulama gereği milletvekillerinin aynı zamanda seçildikleri illerin parti müfettişi olmaları nedeniyle Balıkesir ve Havalisi CHP Parti Müfettişliği görevini de icra etmiştir. Esasında bu görev Kırdar'ın siyasi yaşamının dönüm noktalarından biri olmuştur. Zira bu göreve tayin edilmesinden sonra düzenlenen parti kurultayında, parti ile devletin bütünleşmesini öngören tasarı kabul edilmiş ve parti il müfettişlikleri lağvedilerek parti müfettişlerinin kendi vilayetlerinde Vali olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Lütfi Kırdar'ın İstanbul Valiliği'nin önünü açan bu karar, bizzat Atatürk'ün emriyle verilmiş olsa da Kırdar'ın hep mesafeli durduğu bir karar olmuştur. Nitekim Atatürk'ün ölümünden sonra bu konuyla ilgili olarak İnönü ile de fikir ayrılığına düşmüş ve Kırdar'ın bu tavrı, İnönü tarafından siyasetten tasfiye edileceği sürecin fitilini ateşlemiştir. Her ne kadar o dönem büyük saygı duyduğu Atatürk'ün emrine riayet edip Kütahya milletvekilliğinden istifa ederek Manisa Valiliği ve parti il müfettişliği görevini kabul etmiş olsa da Kırdar'ın bu tavrı, siyasetle bürokrasinin birbirine karıştırılmasından duyduğu rahatsızlığın ve yönetimde liyakat anlayışını benimsediğinin göstergesidir. Kırdar, bundan sonraki süreçte de siyasal yaşamı boyunca "katı merkezîyetçilik" anlayışı ile mücadele etmiş ve parti taraflırlığını hiçbir zaman kendi görevine karıştırmamıştır. Esasında Kırdar'ın büyük başarısının arkasındaki temel nedenlerden biridir bu. Bu anlayışla yönettiği Manisa'da halk tarafından benimsenmiş ve Yunan işgali mağduru harap Manisa'nın çehresini değiştirmiştir. Manisa'da, sadece iki yılda yaptığı büyük değişimle yalnızca Manisalıların değil, devlet erkânının da dikkatini üzerine çeken Kırdar, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevine atanır.

İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı döneminde, ilanından 15 yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen, Cumhuriyet yönetiminin Osmanlıdan devraldığı iskân ve imâr sorunlarıyla baş başa kalmıştır. Bu sorunları modern bir kent ve ilerleyen bir

ulus yaratma prensibiyle ele almış ve o dönem Avrupa kentlerine inceleme amaçlı yaptığı ziyaretlerle İstanbul'u çağdaşı Batı kentleri ile yarışacak düzeye getirmiştir. Yerel yönetim alanında gerçekleştirdiği uygulamalarla modern belediyeçilik anlayışını ülkemize yerleştirmiştir. Memuriyet hayatı boyunca yapıcı eleştiri kültürünü benimsemiş olan Kırdar, İstanbul Valiliği yaptığı tek parti döneminde de, gerek vali ve belediye başkanı olarak kendisi, gerekse partisi adına eleştiriye açık olan tavrıyla basının büyük takdirini kazanmıştır. Nitekim İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı olarak, yaptığı çalışmalar hakkında düzenli bilgi vermek ve öneriler almak amacıyla aylık basın toplantısı düzenleyen cumhuriyetin ilk yöneticisidir. Kırdar'dan önce böyle bir gelenek kaydedilmemiştir. Demokrasi kültürünü zihninde yerleştirmiş, eleştiriye açık ve basının önerilerini her daim dikkate alarak bu önerileri memurlarına not tutturan bir validir Kırdar Türk Basını için. Bu nedenle zaman zaman eleştirilse de, çoğunlukla basının saygısını ve desteğini üzerinde bulunduran bir yönetici olmuştur. Hakkında olumlu fikirler yazılan sayısız gazete makalesi bunun kanıtıdır.

Lütfi Kırdar, görev aldığı her şehirde toplumun modernleştirilmesini temel sorun olarak görmüştür. Bu nedenle valilik yaptığı bu iki kentte eğitim ve sosyal hizmet alanlarındaki çalışmalara yoğunlaşmış ve çok sayıda okul, hastane, spor merkezi inşa ettirmiştir. Manisa'ya göre daha uzun süre görev yaptığı İstanbul'da gerçekleştirdiği çalışmalarla adeta İstanbul'un silüetini değiştirmiş ve bugünkü modern İstanbul'un temellerini atmıştır. Sadece İstanbul'un değil, dünyanın önemli merkezlerinden biri olan Taksim Meydanı ve Gezi Parkı, onun döneminde inşa edilmiştir. Kırdar'ın yaptırdığı ve bugün kendi adını taşıyan Spor ve Sergi Sarayı, İstanbul'da bu amaçla yapılmış ilk saraydır. İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı döneminde yaptığı sayısız hizmet ve ilklerle Kırdar, tıpkı Manisalılar gibi İstanbul halkı tarafından da fazlasıyla sevilmiş ve İstanbul'un efsanevi valisi olarak hafızalarda yer etmiştir.

İstanbul'da geçirdiği valilik yılları 2. Dünya Savaşı dönemine denk gelen Kırdar için savaş yılları oldukça zorlu geçmiştir. Zira İstanbul, ülkenin en büyük ve en gelişmiş kenti olarak zorlu savaş koşullarından da en fazla etkilenen şehir olmuştur. Savaş dönemi İstanbul ekonomisini yönetmekteki başarısı, savaşın ekonomik kısıtlamalarını sosyal hizmet alanında en aza indirmiştir. Bu dönem tek parti hükümeti tarafından uygulanan Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamaların yansımalarının en fazla yaşandığı şehir İstanbul olmuş, Kırdar da

İstanbul Valisi olarak bu uygulamaların İstanbul'da en adil şekilde gerçekleşmesi için çaba göstermiştir. Gerek nüfus yoğunluğu gerekse ülke ekonomisinin kalbi olması nedeniyle savaş koşullarının zorlu etkilerini en fazla hisseden şehir vali Kırdar'ın yönettiği İstanbul'dur. Savaş ekonomisi önlemleri olarak hazırlanan bu kanunların uygulama biçiminde kendi parti yöneticileriyle ciddi fikir ayrılıklarına düşen Vali Kırdar, Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlıklar aleyhine uygulanan maddelerine karşı çıkmış ve vatandaşların vergilendirilme usullerinde inanç ayırımına gidilmesini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Verginin kişilere göre tanzimini gerçekleştirecek olan komisyonların başına valilerin getirilmesi ve Kırdar'ın İstanbul Komisyonu'nun başkanı olması onu bir hayli zorlamıştır. Tüm bu fikir ayrılıkları ve uzun tartışmalar sonucu, verginin azınlıklar aleyhindeki uygulamalarının hiç olmazsa bir kısmını hafifletmiştir. Kırdar, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşı ayrıcalıklarına karşıdır. Bu nedenle dini inancı ne olursa olsun, verginin tüm vatandaşlara eşit şekilde tanzim edilmesini savunmuş, toplumun hiçbir kesiminin bir diğerinden üstünlüğünü kabul etmemiştir. Varlık Vergisi uygulamalarında göstermiş olduğu tutum, devlet yönetiminde liyakatle birlikte laikliği de en baş prensipleri arasında tuttuğunun kanıtıdır.

Vali Kırdar, savaşın ekonomik zorluklarıyla olduğu kadar diplomatik zorluklarıyla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. 2. Dünya Savaşı yıllarında stratejik önemi nedeniyle gerek mihver gerekse müttefik bloktan pek çok büyükelçinin akın ettiği ve adeta bir büyükelçiler kenti haline gelen İstanbul, aynı zamanda casusların da uğrak yeri olmuştu. İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi Rendell'e İstanbul Pera Palas'ta düzenlenen suikast girişiminin önlenmesinde gösterdiği stratejik hamle ve yine Ankara'da Almanya Büyükelçisi VonPapen'e düzenlenen suikastın girişimcilerinin İstanbul'da yakalanmasında oynadığı kilit rol nedeniyle Vali Kırdar, savaşın ekonomik etkileri kadar siyasi ve sosyal etkilerinin de en az hasarla atlatılmasında önemli başarılar göstermiştir. Büyükelçilerle olan yakın dostluğu ve o dönem İstanbul'da gerçekleştirdiği kritik ziyaretler, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalabilmesine büyük katkı sağlamıştır. İç politikada olduğu kadar dış politikada da ne kadar etkin bir siyasetçi olduğunu valilik döneminde ispatlamış ve dönemin Dışişleri Bakanlığı tarafından çeşitli ödüllerle taltif edilmiştir.

Çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde kendi parti yöneticileriyle olan fikir ayrılıkları çok daha netleşmeye başlayan Kırdar, 1946 seçimlerinde partisi lehine

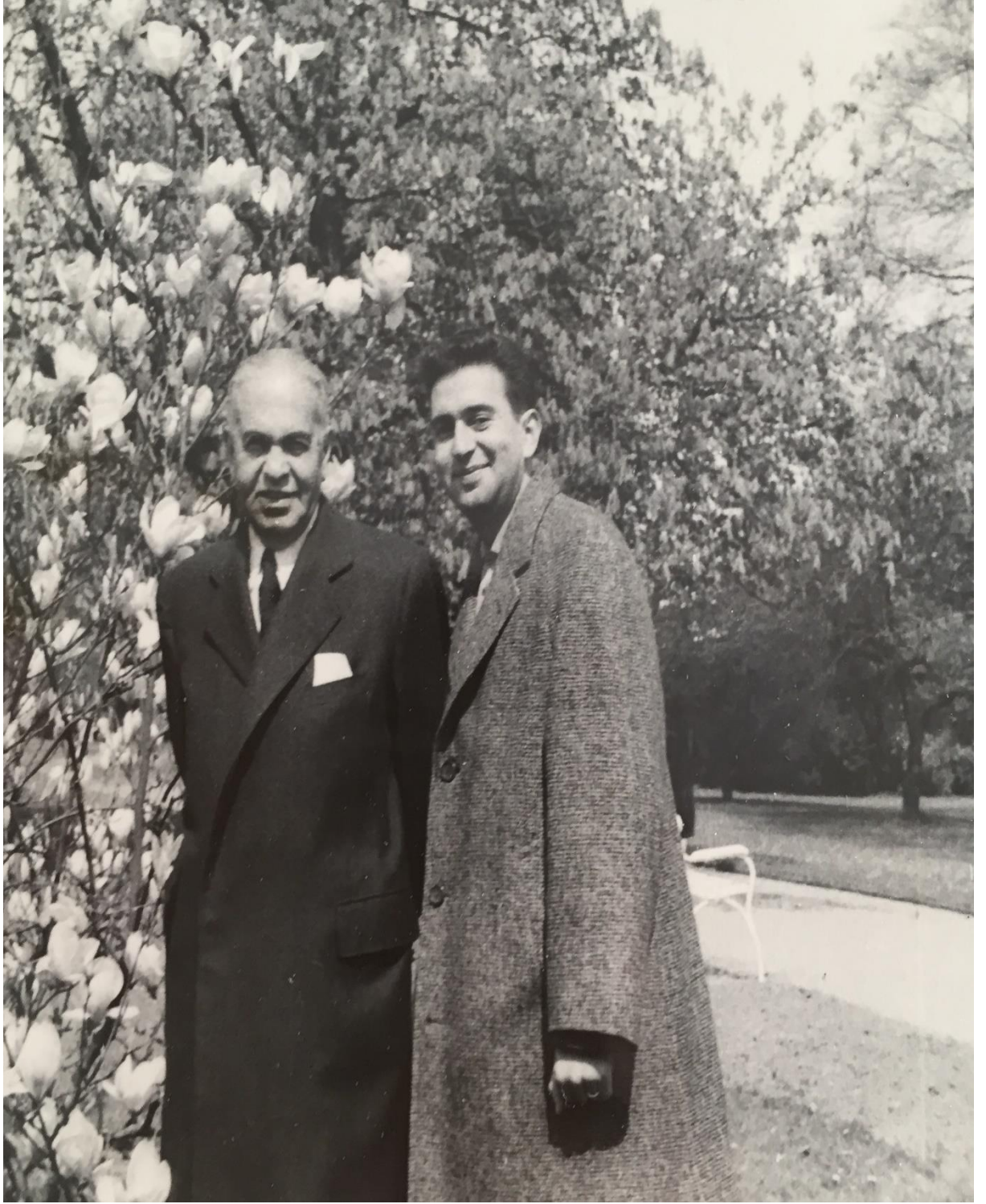
propaganda yapması istendiği halde memurlarını seçim süresince tarafsızlık ilkesi ile çalıştırmıştır. Parti-devlet bütünleşmesine Atatürk döneminden beri karşı olan Kırdar'ın bu tutumu bardağı taşıran son damla olmuş ve bizzat Cumhurbaşkanı İnönü tarafından valilik görevi sonlandırılıp dış temsilciliklerden birine büyükelçi tayin edilmek istenmiştir. Bunun üzerine görevinden istifa eden vali, bundan sonraki süreçte partisi ile yollarını ayırma kararı almıştır.

DP'nin siyaset sahnesine çıkması ve özellikle küskün CHP'lileri kendi kadrolarına davet ettiği süreçte, 1954 yılında DP listesinden bağımsız olarak yeniden meclise giren Kırdar, 1957'de DP'ye geçmiş ve DP'nin tarih sahnesindeki son hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev almıştır. Bakanlığı sürecinde de pek çok başarılı çalışmaya imza atan Kırdar'ın siyaset yaşamındaki son ve kritik görevi Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyarettir. Bu ziyaret, Sovyet Rusya'ya 22 yıl aradan sonra yapılan ilk ziyaretir ve soğuk savaş nedeniyle iki ülke arasındaki dondurulmuş diplomatik ilişkilerin yeniden ısınmasını sağlamıştır. Bu ziyaretten 8 ay sonra gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Darbesi, Balkan Harbinden 2.Dünya Savaşı'na kadar vatana onca hizmette bulunmuş bir siyaset adamının, “vatana ihanet” suçuyla yargılandığı bir mahkemede son nefesini vermesine neden olmuş ve Lütfi Kırdar dünya hayatına veda etmiştir.

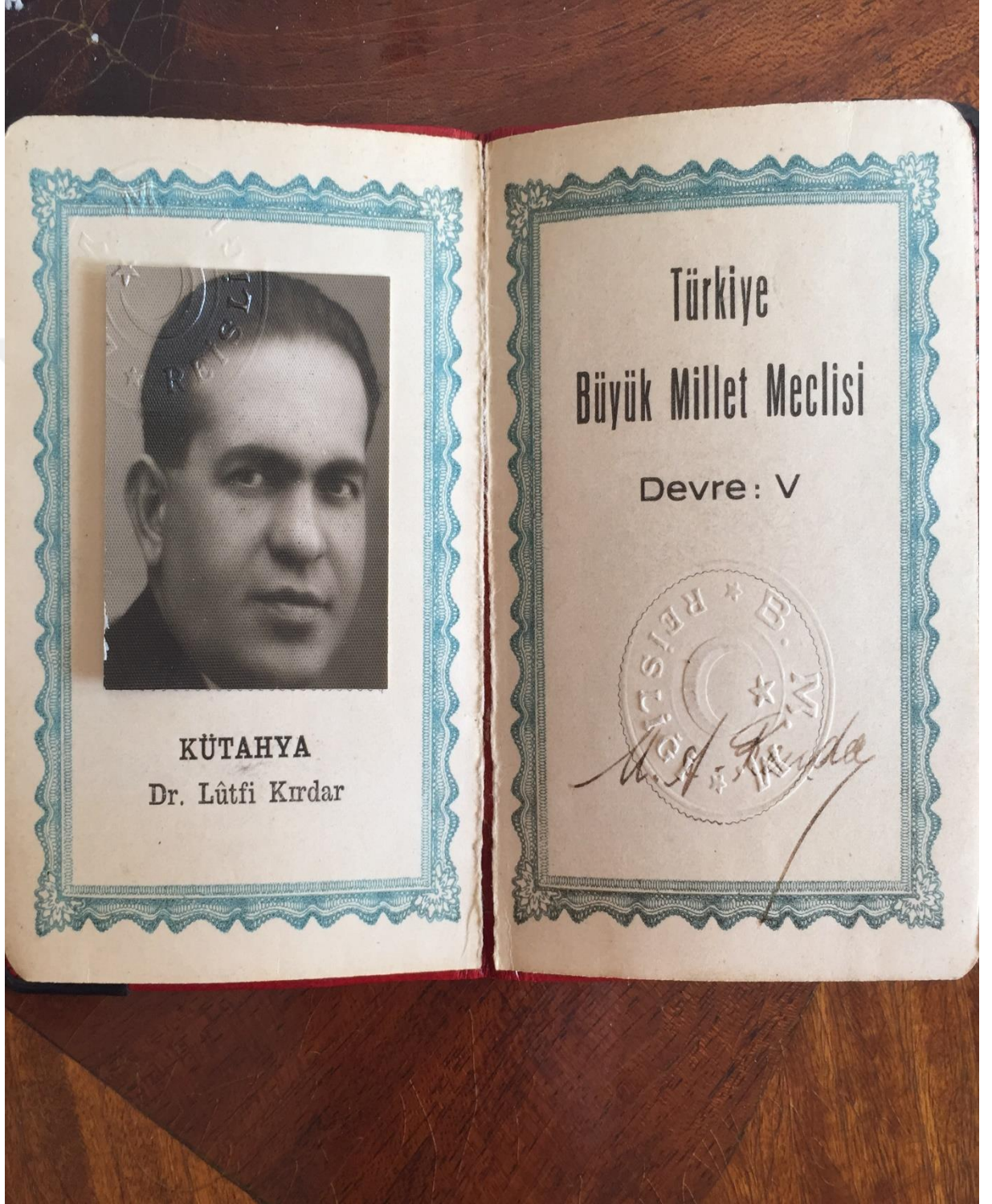
EKLER

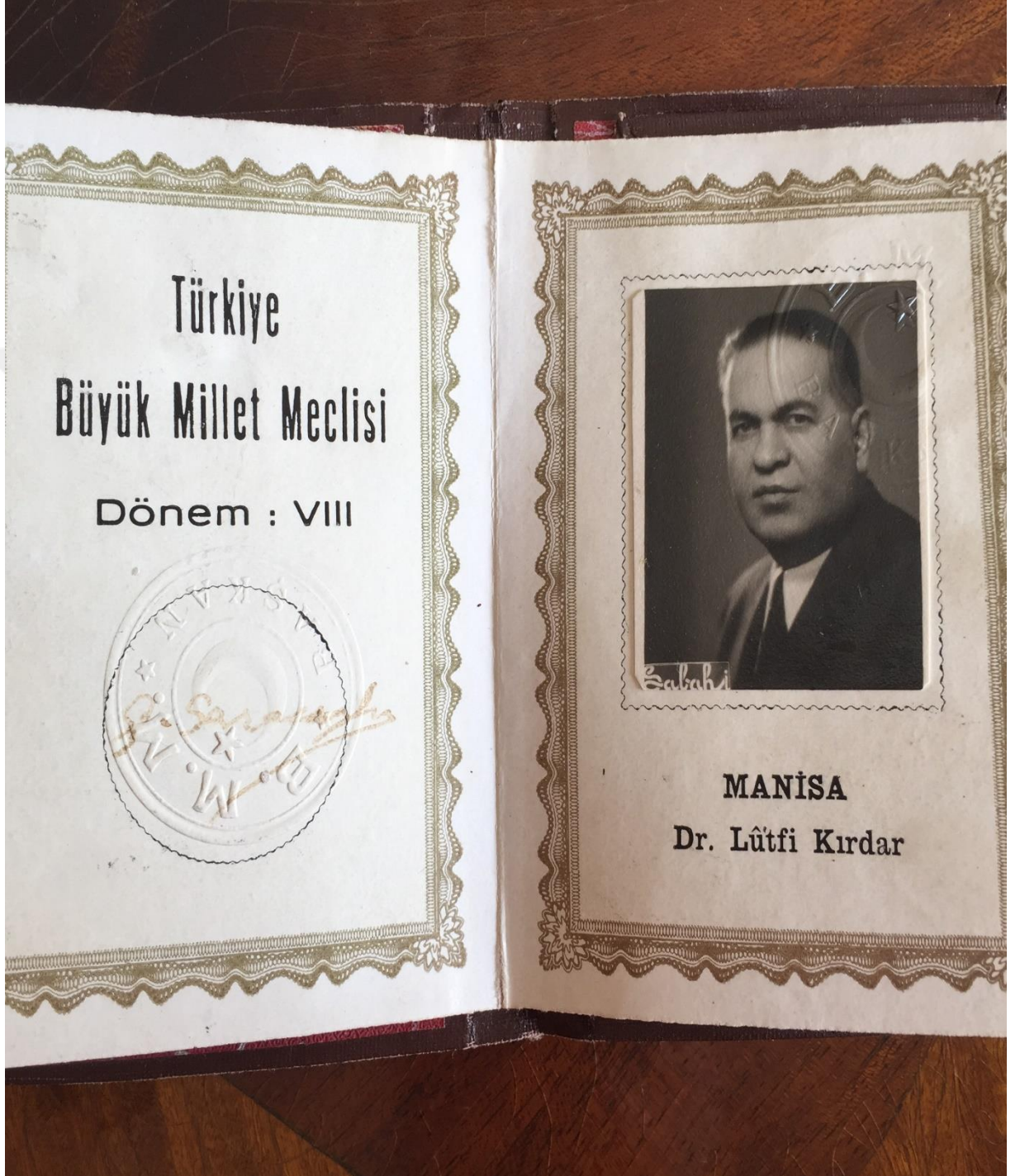
Ek 1, Lutfi Kırdar'ın Fotoğrafi.

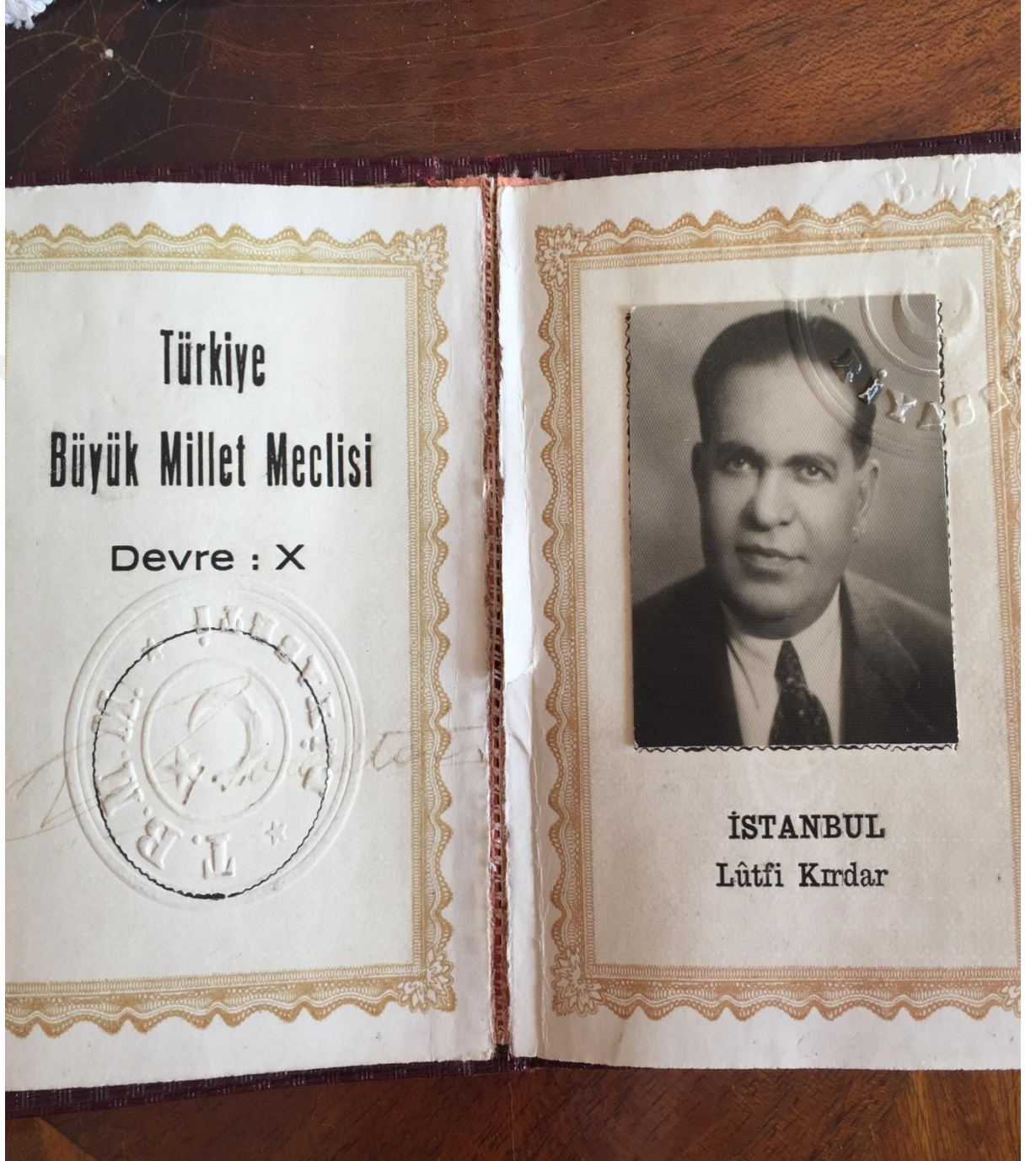
Ek 2,Lütfi Kırdar, oğlu Üner Kırdar'la beraber.

Ek 3,5. Devre Milletvekili Kartı.

Ek 4,8. Devre Milletvekili Kartı.

Ek 5, 10. Devre Milletvekili Kartı.

SİCİL No. *1.473*

Adı ve Soy adı	LÜTFİ KIRDAR		
Babasının adı	<i>Abdüssamet</i>		
Anasının adı	<i>Ayşe</i>		
Doğduğu yer	<i>Kerkük</i>		
Doğduğu tarih	<i>1303 - 1304</i>		
Milliyeti	<i>Türk</i>		
Nüfus sicilinde kayıtlı olduğu yer	<i>İstanbul</i>		
Devlet işine girdiği tarih			

TAHSİLİ	Vesikasının		
	Cinsi	No.	Tarihi
<i>Kerkük rüşti mektepleri ile Bağdat idadi mülkesinde mürettep durusu tahsil ve bachelikmal İstanbula gelerek Cezir-i fakihtesine biddühul uluan ve fümunu tababeti tahsil ile bir kuta diploma ahzetmiştir.</i>	<i>DIPLOMA</i>	<i>1825</i>	<i>2 Nisan 1329</i>
<i>Arapça ve Fransızca tekellüm ve kitabet ettiği tercümei halinde muhar-zerdir. Lincii S. Ömr. ayıme müteharresidir.</i>	<i>İHTİSAS</i>	<i>827 / 2202</i>	<i>21-11-931</i>

Konuştugu ecnebi lisaneler	DAHİLİYE VEKÂTİ	TAM
Derecesi :	Sicil kayıtlı Kirdar	İstisna ettirilmiştir

K. Ayman

3

Ek 6, Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi, 3. Sayfa.

BULUNDUĞU

MEMURİYETİ	Aylığı	Tayin tarihi	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih
<i>Kütahya Sayışalığı</i>	★	★	1.3. 935	28.9. 936
<i>Manisa Valiliği</i>	12500	28.8. 936	29.9. 936	29.11. 938
<i>İstanbul Valiliği</i>	12500	29.11. 938	5.12. 938	★
<i>İstanbul Valiliği</i>	15000	24.10. 939	24.10. 939	24.10. 949

Ek 7, Lütü Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi, 14. Sayfa.

MADALYA VE NİŞANLARI

Aldığı tarihteki memuriyeti	Nev'i	Vesikasının		Sebepleri
		No.	Tarihi	
Harikat Mıntaka sında Nazilli cep hesi As. Mahiyette Yardımcı hastaneler Bazı doktoru	Kırmızı Serif 17082 li istiklâl Madalyası	28.9.1942	Millî Orduda vazife aldığından dolayı	★
DAHİLİYE VEKÂTİ Sicil kaydına geçmiştir		Kamusalıdır		

Ek 8,Lütfi Kırdar'ın Dahiliye Vekaleti Memurlarına Mahsus Sicil Karnesi, 56. Sayfa.

Sale
14 12 1961

Muhterem Esim, edip oğlum: insallah hep eşiyim. bende eşiyim.
şimdi bu Mektubu yazdıktan sonra hazırlanarak vezifeye gideceyim.
vezife diyorum çünkü yazdığımız gibi kabul etmek lazım. Buda biz-
metlerimiz için bir Hesap vermesi. hayatın Allah'tan der.
hakiketen videden çok huzurluyum, çok rahatım. çünkü
Hogahonda daima yalnız dırışık değil, aynı zamanda ferahla-
lıyorum. bu rahatlıklarına kadara alış ediyorum. ne ola-
caksa olsun. sizde üzülmeğin görmek için muraat
ettiğimizi? Sizi bir daha daha olsun görmek istiyorum.
bizim Tâik Kırdardan hiç bir şey yazmadınız şekli mülde. özerim.

İmza

T. Lütfi Kırdar

Ek 9, Lütfi Kırdar'ın Yassıada'dan ailesine gönderdiği mektup.

Dr. Kırdar, Manisadan C. H. P. adayı gösterildi

**İstanbul Valisi, Manisalıların devamlı ısrarları karşısında
milletvekilliği vazifesini kabul ettiğini bildirdi**

**C.H.P. yoklama kurulu dün toplandı, İstanbul-
buldan Ekrem Amaç aday seçildi**

Dr. Lütfi Kırdar, bir merasimde nutuk söylüyor

Manisa, 25 (Telefonla) — Açık
bulunan bir milletvekilliği için gös-
terilecek adayı tesbit etmek üzere
bugün C. H. P. Yoklama Kurulu
toplanmış ve büyük ekseriyetle

İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar
sönmüştür. Dr. Kırdar, 96 rey al-

bilmiştir. Bilindiği gibi, Dr. Lütfi
Kırdar, İstanbul Valiliğine tayin
edilmeden önce şehrimiz valiliğin-
de bulunmuş ve Manisanın imarın-
da büyük rol oynamıştı.

Açık bulunan milletvekilliğini
kabul etmesi için Manisalılar Dr.
Lütfi Kırdara bundan bir müddet
evvel heyetler göndermişlerdir.
Dr. Kırdar, bu teklif üzerinde dü-
şüneceğini bildirmiş, bu sırada da
Başbakan Yardımcısı Nihad Erimin,
Dr. Kırdarın İstanbul valiliğinde
kalacağına dair beyanatı gazeteler-
de intişar etmiştir. Fakat Manisa-
lılar ısrarlarından vazgeçmemişler,
bütün vilâyet halkının Dr. Kırdarı
Mecliste kendi milletvekilleri ola-
rak görmek arzularını, yeni heyet-
ler göndererek belirtmişlerdir. Bu
ısrardan fevkalâde mütehassıs ka-
lan ve Manisalıların on yıl evvel
aralarından ayrılan valilerini unut-
madıklarını gören Dr. Lütfi Kırdar,
nihayet bu arzuyu kabul ettiğini
bildirmiştir.

Yoklama Kurulunun kararı şe-
hirde büyük sevinc uyandırmış,
Partili ve partisiz bütün vatandaş-
lar, memnurluklarını izhar etmiş-
lerdir. Dr. Lütfi Kırdar, ekimin
16 sındaki seçimde milletvekili
olacağına göre, kendisinin o ta-
rihte İstanbul Valiliğinden ayrıl-
acağı artık kat'iyetle anlaşılmış bu-
lunmaktadır.

**İstanbuldan Ekrem Amaç,
C. H. P. adayı seçildi**

Münhal bulunan iki İstanbul
milletvekilliğinden birine C.H.P.
Başkanı Enayim

Kırdar dün İstanbul radyosunda veda mesajını okuyor

Doktor Lûtfi Kırdar, İstanbul halkına veda etti

Eski Vali, dün İstanbul radyosunda bir konuşma yaptı

Meclis toplantısında bulunmak üzere bu akşam şehrimizden Ankaraya hareket edecek olan eski İstanbul Vali ve Belediye Reisi Manisa milletvekili doktor Lûtfi Kırdar dün dostlarına vedada bulunmuştur. Bu arada İstanbul'dan ayrılması dolayısıyla şehrimiz Muallimler Birliği tarafından verilen veda çayına da Vali ve Belediye Reisi Fahrettin Kerim Gökay ile gelmişler

Ya Vali, ya buhran!

Doktor Lütü Kırdar'ı değiştirmek husu-
sundaki inat, C.H.P.yi parçalamak üzere

Valinin en büyük suçu (!) seçimlerde bitaraf
olmak ve İnönü tarafından sevilmekti

Istanbul'un kıymetli ve dirayetli Valisi Dr. Lütü Kırdar bir misa-
firiyle görüşürken. (Foto: Hürriyet)

Ankara'nın en salâhiyetli kaynak-
larından öğrendiğimize göre İs-
tambul Valisinin mutlaka yerinden
kaldırmak için uğraşan Bakanlar-
meclisinin geçen aksam meselenin

(Baş tarafı 1 incede)

hukümet buhranı çıkarılır
sekinde bir manevra çevirmiş.e
ve bu suretle Başbakan Şemsettin
Günaltay'ı kendi maksatlarını
imale etmişlerdir.

İşin içyüzü ise günlerdenberi
Meclis ve Anadolu Kulübü muhit
lerinde bütün tafsilâtiyle açığ
vurulmuştu. Tekel Bakanı Faz
Şerafettin İstanbul Parti Müfettişi
iken ilk kısmi seçimler olmuştu
Hükümet, umumi seçimlerin b
raktığı fena tesiri izale etmek üze
re kısmi seçimlerde kat'i bir bita
rafılık ve dürüstlük gösterilmesin
vilâyetlere tamim etmişti. Hatta
sırada İstanbul'a gelen Başbakan
Parti merkezindeki bir toplantıda
bunu tekrar ve teyid etmişti. Faz
Şerafettin ise İstanbul müntehih
lerinin Cumhuriyet Halk Partisi
lehine fikir değiştirmiş oldukları
kanaatini verecek bir netice a
mak iddiasında idi. Malûm olduğı
üzere sandıklardaki oylar sayıldı
ğı vakit İstanbul'da ve memleke
te hiç kimsenin inanmadığı gübür
iştirâk nisbeti elde edilmişti. Hü
kûmetin hususi tahkikatı, Valini
bundan mesul olmadığı ve işleri
Müfettiş tarafından idare edildiğ
hakikatinin meydana çıkarınca, Fa
zıl Şerafettin Valinin amansız b
düşmanı kesilmiş ve gerek İsta
bul'da, gerek Ankara'da Parti e
kânını Vali aleyhine çevirmek içi
durmadan çalışmıştır. Hükümet v
İnönü ise Valiyi ta

Yugoslav müftüsü ve muavini Diyanet İşleri başkanıyla birlikte (Yazısı 7 inci sayfada)

Doktor Lûtfi Kırdar dün hararetle uğurlandı

**300 taksi korna çalarak Kırdarı selâmladı ve
kafile halinde otomobilini takip etti**

Eski Vali ve Belediye Başkanı
Doktor Lûtfi Kırdar dün ak-
şamki ekspresle şehrimizden
yürümüş ve Ankaraya mütevec-
hihen yola çıkmıştır.

Vali Ayaspaşadaki evinden çı-
kınca yol boyunca sıralanmış
olan 300 kadar otomobil hep

birden korna çalarak Dr. Lûtfi
Kırdar hakkında tezahürat yap-
mış ve sonra da bu otomobiller
Kırdarın otomobilini takiben
Kabataş araba vapuru iskele-
sine doğru muntazam bir kafi-
le halinde ilerlemişlerdir.

Lûtfi Kırdar Üsküdar'da va-

purdan çıkınca Üsküdar ve Ka-
dıköy taksileride orada aynı te-
zahüratı yapmışlar ve 100 den
fazla taksi Haydarpaşaya ka-
dar Kırdarın otomobilini takip
etmiştir.

Eski Vali hakkında gösterilen
(Devamı Sayfa 7, Sü. 4 te)

Ek 13, Son Posta, 28.10.1949

Lûtfi Kırdar, İstanbullu küçük hemşerileriyle beraber

Lûtfi Kırdar meselesi ve adam harcama politikası

Lûtfi Kırdar gibi, en çetin sahalarda tecrübe edilmiş olan bir Devlet adamının harcanmak istenmesinden teessür duyuyoruz. Belki o İstanbuldan alınabilir, fakat bir kenara atılamaz, kızağa çekilemez... Bu israftır ve haince bir israftır

Ek 14, Son Saat, 23.08.1949

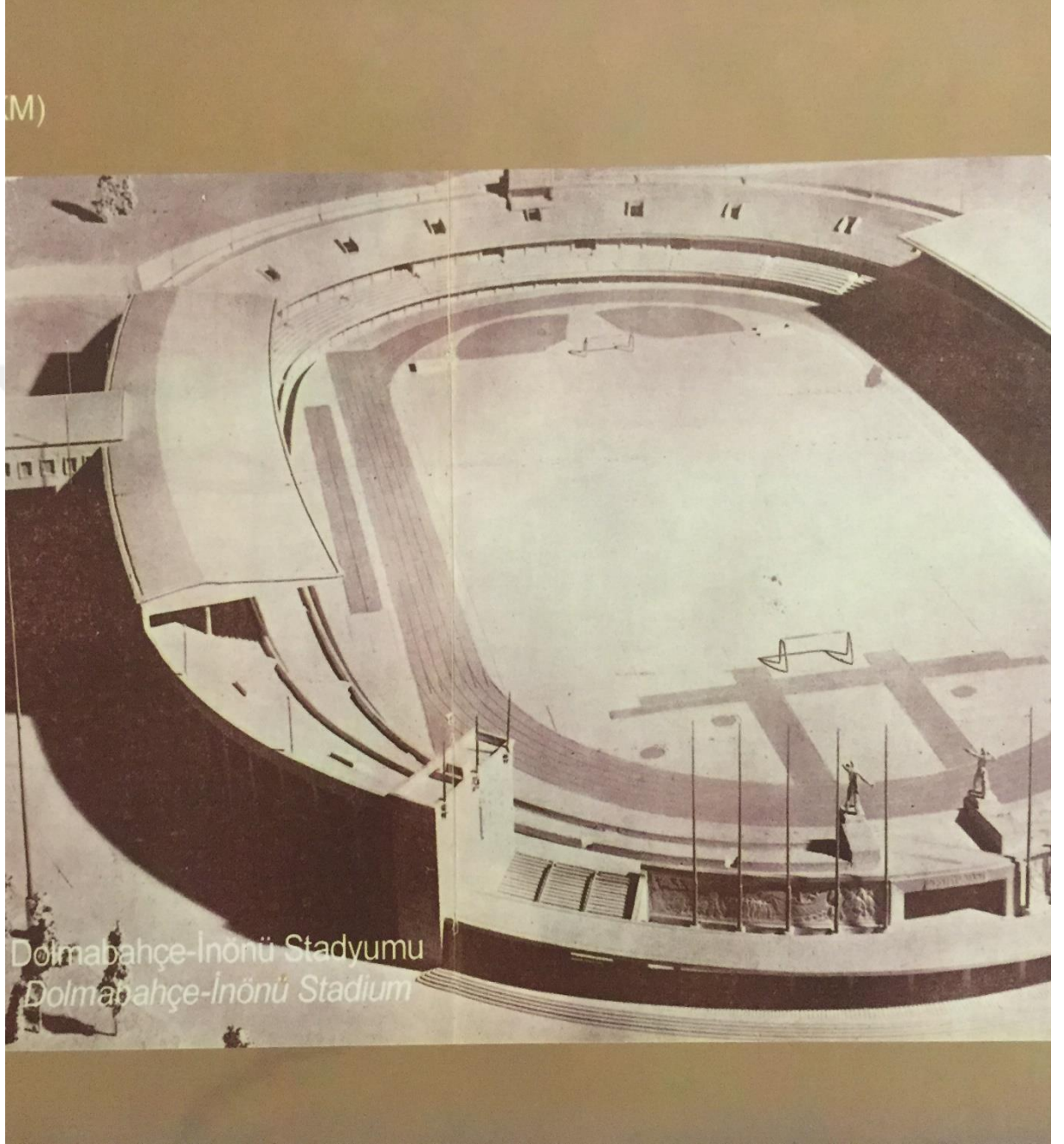
Lûtfi Kırdarın yine valilikten ayrılacağı haber veriliyor
(Gazeteler)

Papatya Falı

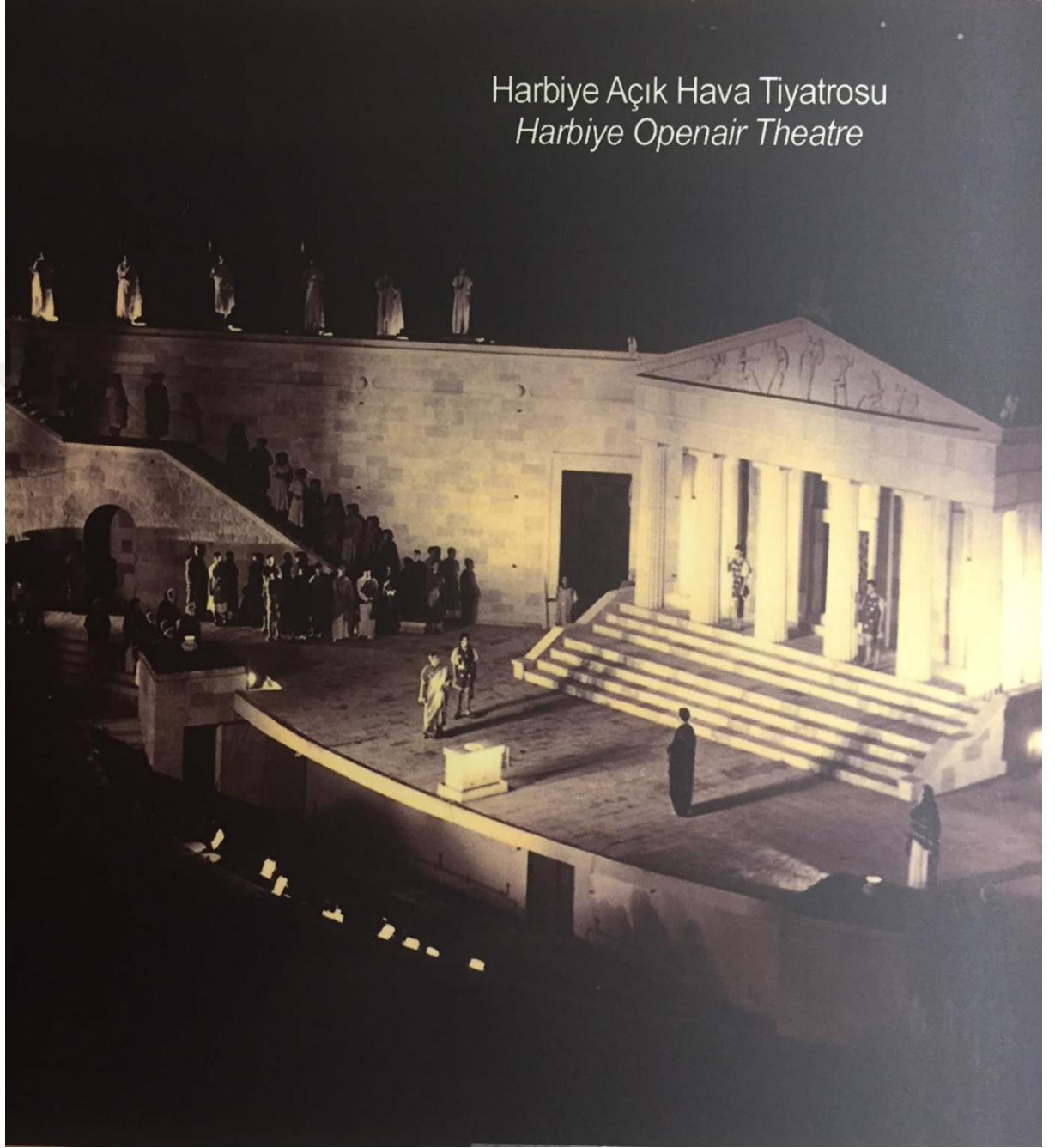
Ek 16,Kırdar'ın yaptırdığı Taksim Meydanı, Üner Kırdar Arşivi.

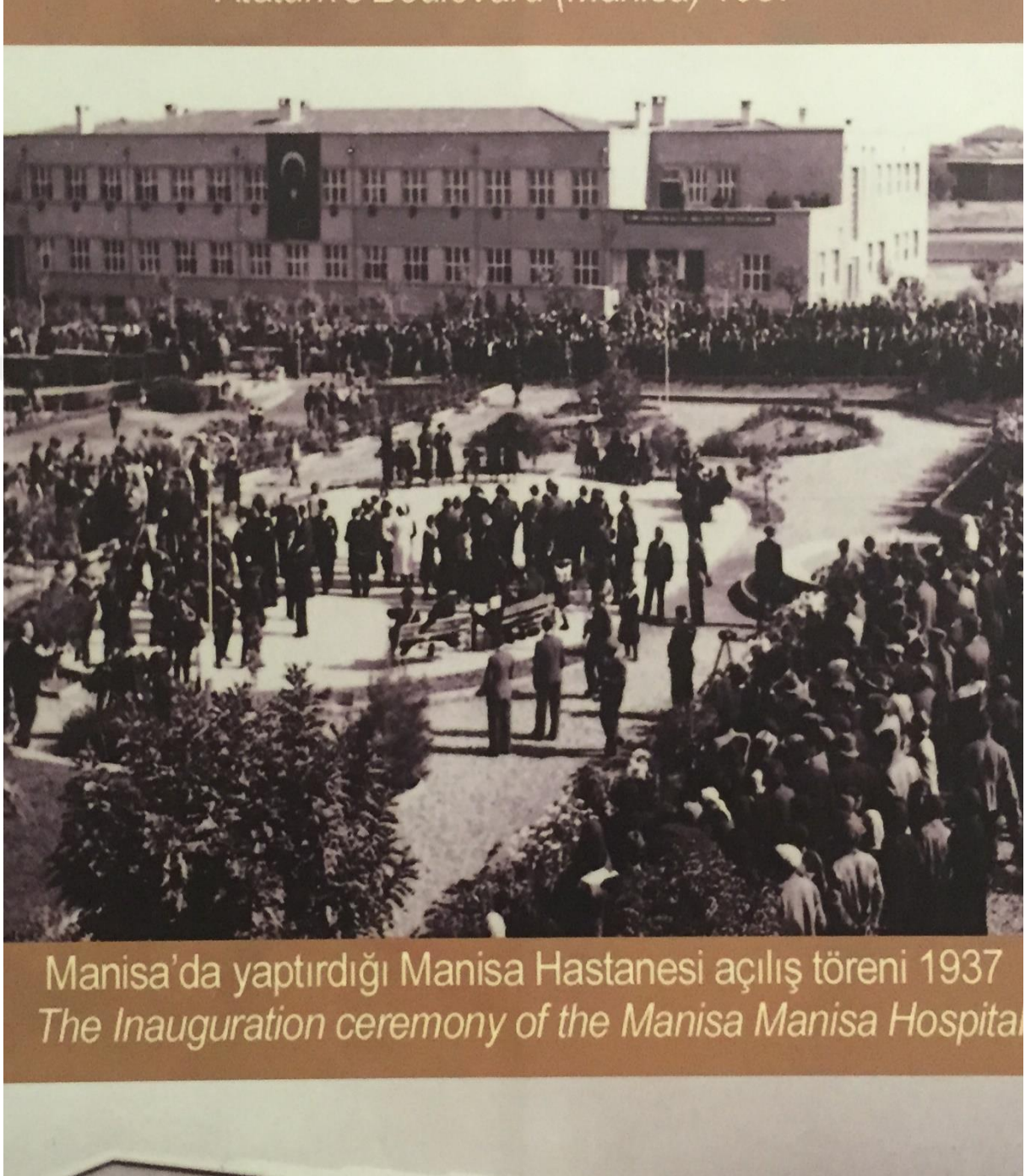
Ek 17, Kırdar'ın yaptırdığı İnönü Stadyumu, Üner Kırdar Arşivi.

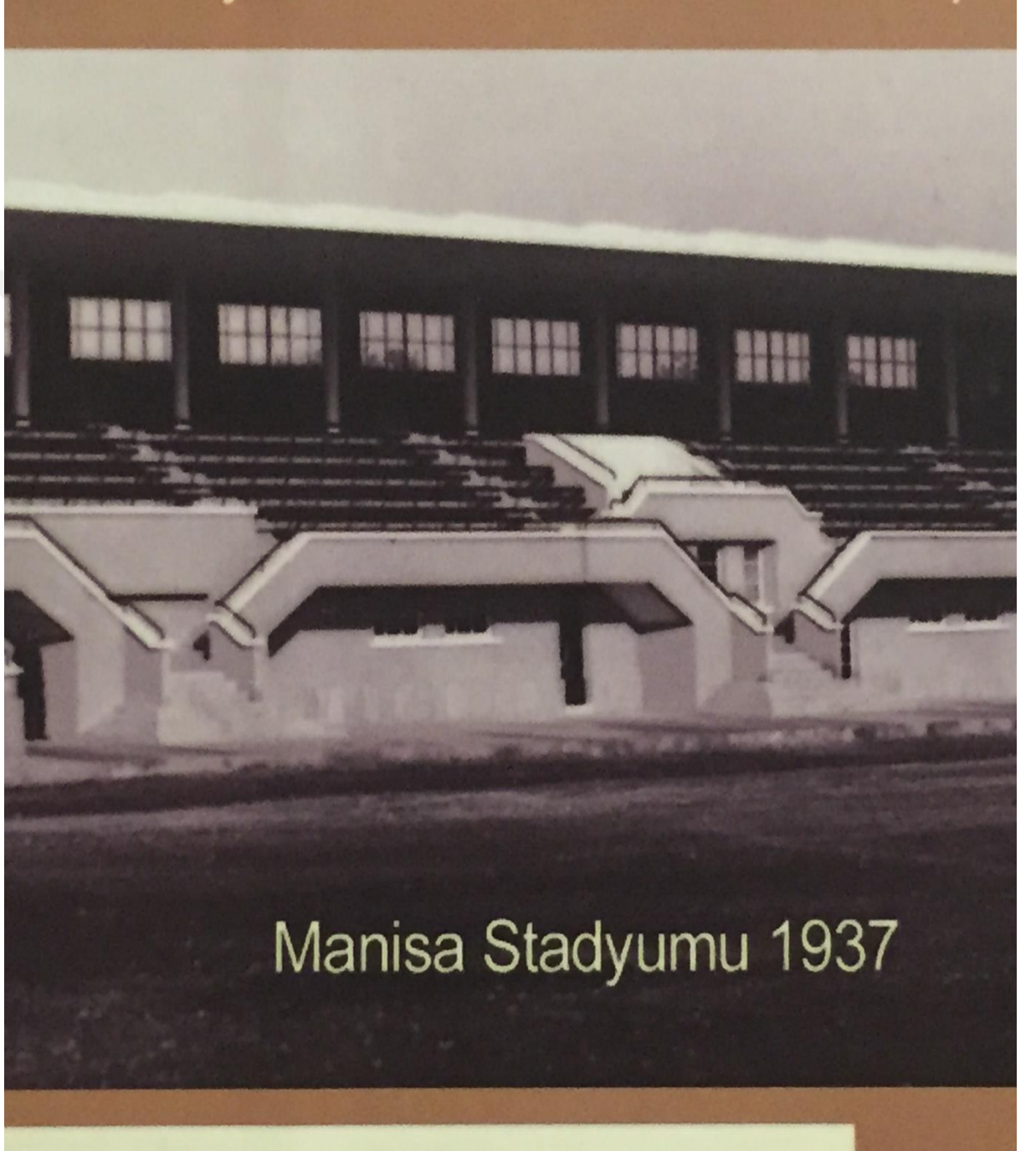
Ek 18,Kırdar'ın yaptırdığı Atatürk Bulvarı, Üner Kırdar Arşivi.

Ek 19,Kırdar'ın yaptırdığı Harbiye Açık Hava Tiyatrosu, Üner Kırdar Arşivi.

Ek 20, Manisa'daki Faaliyetleri, Üner Kırdar Arşivi.

Ek 21,Manisa'daki Faaliyetleri, Üner Kırdar Arşivi.

Ek 22,18 Eylül 2015 tarihinde Üner Kırdar ile gerçekleştirilen görüşme sırasında çekilen fotoğraf.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Üner Kırdar Özel Arşivi

II. Resmi Yayınlar

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (1935)

TBMM Zabıt Cerideleri

III. Süreli Yayınlar

A. Gazeteler

Albayrak

Akşam

Aydede

Cumhuriyet

Dünya

Gece Postası

Günaydın

Havadis

Hürriyet

Milliyet

Radikal

Resmi Gazete

Sabah

Son Posta

Son Saat

Tan

Tasvir

Tercüman

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Gazete

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

Zaman

B. Dergiler

Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi

Altüst Dergisi

Amme İdaresi Dergisi

Ankara Barosu Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Dergisi

Belleten

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

Marmara İletişim Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of AcademicSocialScienceStudies

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar Dergisi

Türkler Dergisi

Yeni Türkiye Dergisi

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi

C. Bültenler

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. Yayın No: 3685, 2012.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul, (Haz.: İstanbul Belediyesi)

Üner Kırdar, Ulusun Hizmetine Adanmış Bir Yaşam, (Lütfi Kırdar

Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı, “Lütfi Kırdar” Köşesi.)

Dünkü ve Bugünkü Darülaceze, (Haz.: İstanbul Belediyesi)

İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un
İstanbul Planlaması Sergisi, (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü)

Harp Yıllarında İstanbul’daki Faaliyetler, (Haz.: İstanbul Belediyesi)

Yenileşen İstanbul, (Haz.: İstanbul Belediyesi)

IV. Kitaplar

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul
1994.

_____, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstanbul, 2014.

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kamparı**, Belge
Yayınları, İstanbul, 2000.

AKTAR, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay.,
İstanbul, 2001.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**,
Phoenix Yay., Ankara, 2004.

ALDAN, Mehmet, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, C. 2, İçişleri Bakanlığı Yay.,
Ankara, 1990.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı
Yurt Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2003.

ASLAN, Zühtü, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)**, C. 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1938-1950**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

_____, **İkinci Adam 1950-1964**, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, 21.Yüzyıl Yay., Ankara, 2001.

BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1991.

BURÇAK, Rıfkı Salim **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979.

_____, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınevi, İstanbul, 1995.

DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.

DEMİRER, Mehmet Arif, **Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği**, Profil Yay., İstanbul, 2009.

DIKERDEM, Mahmut, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul Matbaası, 1977.

DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çev.: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

ERİM, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş**, Kaynak Yay., İstanbul, 1982.

GROSSMAN, Vasili, **Kızıl Ordu'yla 1941-1945**, (Haz.: Antony Beevor, Lyuba Vinogradova), (Çev.: Sabri Gürses), Can Yay., İstanbul, 2013.

GÜNVER, Semih, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Bilgi Yay., 1985.

HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yay., İstanbul, 2014.

HEPER, Metin – SAYARI, Sabri, **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

KAFAOĞLU, Arslan Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2002.

KARAL-ULUĞTEKİN, Seçil Akgün-Murat, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, TDV Yay., Ankara, 2002.

KİNROSS, Lord, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967.

KORALTAN, Refik, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar**, (Haz.: Kamil Maman), Timaş Yay., İstanbul, 2013.

KUYAKSİL, Ali, **Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem: 1945–1963**, Der Kitabevi, İstanbul, 1994.

NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Gazetecilik ve Matbaacılık Yay, İstanbul, 1964.

NASKALİ, Emine Gürsoy, **Yassıada Zabıtları-III İstanbul-Ankara Olayları Davası-3**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

NUR, Rıza, **Lozan Hatıraları**, 5. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2008.

ORAL, Fuat Süreyya, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Sanayi-i Nefise Matbaası, Ankara, 1973.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

ÖNER, Kenan, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osman Bey Matbaası, İstanbul, 1948.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

TAPAN, Mete, **İstanbul'un İmar Sorunları**, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 1994.

TEKELİ, İlhan, **19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., İstanbul, 1970.

TOPUZ, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TURAN, İlhan, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003.

TURGUT, Hulusi, **Yassıada Belgeseli**, ABC Yay., İstanbul, 1988.

ÜNAL, Oğuz, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yay., İstanbul, 1994.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, Pera Turizm Yay., İstanbul, 1997.

YÜCEL, Mustafa Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

ZİYAOĞLU, Rakım, **İstanbul Kadıları Şehreminleri Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971 İdari-Siyasi**, Akgün Matbaası, İstanbul, 1971.

TİİKP Davası Savunma, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

V. Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa, “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 24, S. 71, (Temmuz, 2008), , s. 355.

_____, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 1, (2014), s.s. 295-312.

AKBULUT, Dursun Ali, “Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Erzurum Vilayetindeki Yardımları”, **Atatürk Dergisi**, C. 1, S. 3, (Mayıs 1989), s.s. 30-32.

AKDAĞ, Sezai, “Yassıada’da Kararlar Nasıl Verildi?”, **ATA Dergisi: Tarihi Objektiften 27 Mayıs İhtilali ve Yüksek Adalet Divanı Sempozyumu Özel Sayısı**, S. 5, (1993), s.132.

ARMAOĞLU, Fahir, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Belleten**, C. 60, S. 227, (Nisan, 1996), s.s. 203-226.

ASLANOĞLU, İnci, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mimari”, **Türkler Dergisi**, C. 18, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, s.s. 253-258.

ATLI, Cengiz, “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi”, **The Journal of AcademicSocialScienceStudies**, S. 28, (Sonbahar 2014), s.s. 55-58.

AYDEMİR, Işık, “İki Fransız Mimarı Henri Prost ve August Perret’in İstanbul’la İlgili Çalışmaları”, **YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, (İstanbul, 2008), s.s. 104-111.

BAKAR, Bülent, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.12, (İstanbul, 2007), s.s. 1-35.

COŞAR, Nevin, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 58, S. 2, 2003, s.s. 1-27.

ÇELİK, Behiç, “Türk Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 4, (Mayıs-Haziran 1995), s.s. 588-597.

DERİNGİL, Selim, “Antura Yetimhanesi”, **Altüst Dergisi**, S.15, (Nisan-Haziran 2015), s. 38.

DOKUYAN, Sabit, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, 2014, s.s. 23-55.

EŞİYOK, Bayram Ali, “Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri, Yapısı ve Gelişme Dinamikleri (1923-2004)”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar Dergisi**, C. 1, Ankara, 2004, s.s. 13-27.

GERAY, Cevat, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, **Amme idaresi Dergisi**, C.3, S.4, (Aralık 1970), s.s. 88-36.

GÖKÜŞ, Mehmet, “Tek Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 33, S. 2, (Haziran 2000), s.s. 23-33.

GÖYMEN, Korel, “Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 32, S. 4, (Aralık 1999), s.s. 67-83.

KARABULUT, Umut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 15, (2007), s.s. 151-161.

ÖKMEN, Mustafa, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Kent ve Kentleşme”, **Türkler Dergisi**, C.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002. s.s. 505-518.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1999, s.s. 83-93.

ÖZLÜ, Zeynep, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstabl-ı Âmirenin Gelir ve Giderleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi**, S. 65, (Bahar 2013), s.s. 259-284.

ÖZTÜRK, Ahmet, “Tek Parti Döneminde Basın Özgürlüğü”, **Marmara İletişim Dergisi**, S. 5, (Ocak 1994), s.s. 137-144.

SARIKAYA, Makbule, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje”, **Atatürk Dergisi**, C. 4, S. 1, (Erzurum, 2004), s.s. 189-202.

SIRAKAYA, Sevtap, “VonPapen Suikastında Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 33, S. 55, Ankara, 2014, s.s. 379-393.

SERTEL, Savaş, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 25, (Mart 2016), s.s. 95-124.

ŞEKER, Kadir, “CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları(1940–1942)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 24, (Aralık 2011), s. 38.

TELLAL, Erel, “Eski Sovyet Coğrafyasında Devrimler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 60, S. 2, 2005, s.s. 273-278.

TOROSLU, Nevzat, “Anayasayı İhlal Suçu”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 4, (1985), s.s. 591-601.

YÜCEL, Atilla, “Cumhuriyet Dönemi İstanbul’u-3”, **Dünya Kenti İstanbul Sergisi, Habitat II**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s.s. 189-195.

VI. Tezler

TÜFEKÇİ, Suat, “Kırsal Kesimden Büyükşehirlere Göç ve Göçün Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişiklikler İstanbul Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Isparta, 2002.

VII. Gazete Yazıları

ATAY, Falih Rıfkı, “*Pazar Konuşması: 27 Mayıs*”, **Dünya**, 1 Haziran 1968.

ATAY, Falih Rıfkı, “*Politika*”, **Dünya**, 24 Şubat 1971.

BABAN, Cihat, “*Günden Güne: Dr. Lütfi Kırdar*”, **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1971.

BABAN, Cihat, “*Günün Yazısı*”, **Tasvir**, 21 Ağustos 1949.

BATUR, Nur, “*Amerikan Belgelerine Göre 27 Mayıs 1960*”, **Sabah**, 1 Temmuz 2007.

BENİCE, Etem İzzet, “*Kırdar Bahsi*”, **Son Telgraf**, 28 Ağustos 1949.

ÇETİNER, Yılmaz, “*Dr. Lütfi Kırdar*”, **Milliyet**, 26 Kasım 1984.

DÜLGER, Bahadır, “*Adam Harcama Politikası*”, **Son Saat**, 23 Ağustos 1949.

EMEÇ, Selim Ragıp, “*Her gün*”, **Son Posta**, 2 Eylül 1949.

ERTUĞRUL, Muhsin, “*Taksim ’deki Bina*”, **Cumhuriyet**, 23 Mart 1969.

EVLİYAGİL, Şevket, “*Kırdar İstanbul ’undur*”, **Zaman**, 22 Ağustos 1949.

FELEK, Burhan, “*Hadiseler Arasında Felek*”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1949.

GÜRESİN, Ecvet, “*Eserleri ile Yaşıyor*”, **Yeni Gazete**, 17 Şubat 1971.

KANDEMİR, “*Dr. Lütü Kırdar ’ın İnönü ’ye Mektubu*”, **Tercüman**, 26 Şubat 1961.

KARACAN, Ali Naci, “*Niçin Değiştirmek İstiyorlar?*”, **Milliyet**, 2 Eylül 1949.

KARAY, Refik Halit, “*Günler Geçerken-Karaborsanın Sonu*”, **Akşam**, 15 Ağustos, 1945.

KUNTAY, Mithat Cemal, “*Seçilmiş Belediye Başkanımız Varmış da Haberimiz Yok!*”, **Son Posta**, 24 Ağustos 1949.

NADİ, Nadir, “*Valimiz*”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1949.

ÖZGÜREL, Avni, “*Asker ve Zihniyet*”, **Radikal**, 4 Kasım 2009.

RADO, Şevket, “*Sözün Gelişi*”, **Akşam**, 20 Eylül 1943.

RADO, Şevket, “*Sözün Gelişi*”, **Akşam**, 24 Ağustos 1949.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, “*Lütü Kırdar*”, **Tan**, 28 Ağustos 1949.

ULUNAY, Refi Cevat, “*Takvimden Bir Yaprak*”, **Yeni Sabah**, 24 Ağustos 1949.

US, Hakkı Tarık, “*Hükümete Düşen Vazife*”, **Vakit**, 7 Eylül 1949.

YALMAN, Ahmet Emin, “*At ve Meydan*”, **Vatan**, 10 Ekim 1949.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*Ölümünün 10. Yılında Dr. Lütü Kırdar’ın İstanbul’a Kazandırdıkları*”, **Dünya**, 17 Şubat 1970.

ZİNCİRKIRAN, Necati, “*Bir Kadirşinaslık Örneği*”, **Günaydın**, 18 Şubat 1988

“*Avni Doğan’ın Hatıraları*”, **Dünya**, 9 Aralık 1963.

“*İhtilal Metodu*”, **Zafer**, 12 Aralık 1957.

VI. İnternet Kaynakları

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 4.Toplantı, 5.Oturum, (14 Mayıs 1935), s. 99, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER> (Erişim: 01.06.2016).

Sayılarla İstanbul, (Haz.: İstanbul Büyükşehir Belediyesi), 2001, <http://www.ibb.gov.tr/trTR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf> (Erişim: 07.07.2016)

İstanbul Lütü Kırdar ICEC Tarihçe, <http://www.icec.org/tr/kurumsal/tarihce> (Erişim: 11.08.2016)

VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Üner Kırdar’la yapılan görüşme (Görüşme Tarihi: 18.09.2015)